

153

ВІСТНИК

WISTNYK

ЗМІСТ:

Л. Мосендз: Останній пророк	321	кі" забаганки	376
Д. Д.: Загадка III-ої імперії	326	Л. де Герен-Рікар: Нострадамус все передбачив	381
В. К.: По Дунаю	343	О. В.: Єрихонський комплекс	386
І. Гончаренко: Тотальна війна	361	М. Л.: З пресового фільму	395
Н. Геркен-Русова: Роля і місія героїчного театру	365	Бібліографія	398
Євген Луговий: „Севернокавказь-		Від Адміністрації	399

ОСЗНИК VII KSIĄŻKA 5

РІЧНИК VII КНИЖКА 5

ТОМ II МАЙ

ТОМ II ТРАВЕНЬ

1939

Adres redakcji i administracji: Lwów, Czarnieckiego 26 m. 21.
Адреса редакції й адміністрації: ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
==== Чекове конто П. К. О. 500-371. ====

Відновляйте передплату за „Вістник“ на 1939 р.!

Передплата за „ВІСТНИК“ в краю вносить:

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23
платні згори. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті.

Квартальника Вістника

в 1939 р. вийде, як дотепер, 4 книжки в ціні
від зл. 1 до зл. 2.

Річна передплата вносить зл. 4 платних згори.

Для закордону зл. 5.

Річна передплата „Квартальника“ для передплатників
„Вістника“ вносить половину.

А ДРЕСА: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.371.

Складається і вийде в сім місяці 2 число нашого Квартальника за сей рік:

Густав Ле-Бон

Завдання Проводу

ціна зл. 1.

ВИЙШЛА З ДРУКУ НОВА КНИЖКА

ЛЕОНИД МОСЕНДЗ

ВІДПЛАТА

збірка новель

в видавництві „Українська Бібліотека“. Замовляти: Львів, Руська 18,
чек. конто П.К.О. Наш Прапор ч. 500.277, ціна 0.95 зл.

„ЦЕНТРОСОЮЗ“

Союз Кооперативних Союзів

Львів, Зіморовича 20|22 тел. 298-94.

З Б У Т

ростинних продуктів — яєць — живини.

7-12531/1939
P. 7 м. 5

Л. Мосендз

Останній пророк

(уривок з роману)

Попередні розділи сеї повісти звелися є нашим міслчнику в 1937 р. ст. 324 і в 1938 р. ст. 82 і 245. Є се історія сляченника Захарія на тлі його доби, що жила переваим очікуваннєм Месїя, є суспільности, є якій — одні прагнули його приходу, другі — боялися, — за свої впливи «провідників народу», інші того, що Він, який мав визволити народ, забере їм їх синів на тяжкі терпіння й боротьбу, замість якої воліли животіння під владою цезарів. Прибувши з Геброну до Єрусалиму, Захарія зневацька в храмі стїкався лицем до лица з одним з войовників грядучого Месїя. Слова тавмничого відвідувача спершу гравили жахом Захарію, але згодом він зачас розуміти їх, розуміти, що мусить прийти війна таки між самим Ізраїлем, мусить з кровю витекти єній з душі народу, щоби здоровим — був єідний стрїнути Месїю. В болю й маячінню, роздумуючи над своєю зявою і його словами, лежєє він на-нівпритомний в храмі.

Цїлу ніч перебув Захарія в якійсь розгойданій півдрімоті. Підносився й спадав з вершків сонних хвиль, кожен раз від болю й памороки хапаючись за розбурхане серце. І лише коли віконний чотирукутник засірівся передранковою плямою, — тоді лише впірнув він у безвидивний сон. Може спавби так без кінця - краю, але чиїсь обережні руки витермосили його:

— Час уже, Захаріє! Купель приправлена!.

Високий, гудзоватий немов стара олива, підводив його Йонатан, пристлужник при священничій купелі, обережно по-під плечі. Але Захарія очманіло вискочив з постелі й захитався: загуло в ухах, потемніло в очах, а ноги самі підломилися в колінах. Він упавби навзпак, якби не вправні Йонатанові руки.

— Захаріє, що з тобою? — і Йонатан боязко задивлявся у горячкові очі священника. Але той мовчав. Лише важко сопучи, назовні ясно видимим зусиллям опанувавсь і ступив до виходу, не звертаючи на Йонатана жадної уваги. Бо якби й хотів, то не мігби: на поклики довоколишнього світу його істота не хотїла реагувати... Дивне почуття байдужости й безтілости почало його охоплювати: поволі зникали кудись ноги. Щемляча затерплїсть поволі починалася від кінчиків пальців, ступала до колін, все висше й висше... За ними в парі почали відмирати п'ясті рук, аж онімїли до самих плеч і нарешті зникло все тіло, немов кудись розплилося... Залишилася одна голова, навіть не голова, а лише споєна зором свідомість довоколішности. І сьому стану Захарія не дивувавсь. Ішов як механїчна бездушність, дивлячись перед собою немигаючими очима.

Державна бібліотека
Київської області
№ 11 4281

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Довго так ішли священник і левит по переходах і терасах храмових прибудов, аж нарешті спинилися на терасі над двором поганців. І лише раптова яскравість ранішнього сонця, що бризнула у звиклі до темноти перехідів очі, діткнулася Захарієвої свідомости. Піднісши руку проти сонця він затинив очі і мусів спинитися.

Сонце вже на дуба стояло над сходом і Єрусалим лежав перед Захарією в золотистому сяєві поранку. Вулиці, що вели до храму, сіріли від наговпу прочан. Кожен з них спішився, щоб найшвидше дістатися через храмові ворота, бути бодай в передніх рядах поганцевого двору, скорше принести свою жертву, приправлений дар. Крики й гамір людей, мекання молодих ягнят, бичання телят і воркотіння горлиць — все зливалося в рівний, неартикулований гамір, що як шум моря підносився знизу до Захарієвої тераси-скелі. А хвилі людських потоків вливалися через широкі ворота сірими річками і подвіря приймало їх як безбережний океан. Се видовисько було Захарієві не впервинку. Кожен раз на своїх чергах бував він свідком сього припливу людських мас. І завше дивився на нього, щерть сповнений почуттям великої релігійної спільноти. Се вони, сі хвилі народньої віри й непорушного закону сильніші й переможніші ніж усі легіони Риму й когорти Сходу. Усе йде, все минає... Лише поки вони плюскотять тут, об сі стіни, на сім подвірі, перед сими пільонами й терасами храму, — доти час ітиме безупинно повз них і сама вічність буде з острахом пролітати над ними. . Поки не прийде той, що імя йому...

Гордістю й самопошаною сповнялося тоді серце священника: що може бути достойнішого, як стояти тут, над сим морем, його представником перед Єдиним!

Тепер, сьогодні, нічого з тих думок і почуття не було. На їхньому місці роззявилася бездонною пащекою порожня байдужність. Бо сором і образа одного дня перекинули хитку вічність і час шкірив до дня свої хижацькі зуби: „Що матимуть нащадки з сорому й ганьби предків?“... Тому то без руху й думки стоявби Захарія безконечно довго, якби Йонатан знов не торкнувся чемно його лікта: У священничому дворі чекають...

І тою самою деревляною ходою рушив він далі...

Навіть купіль не освіжила Захарію. Почуття здеревенілости не хотіло покинути його тіла, лише свідомість прояснішала й озвалося серце. Власне його він теж не відчував, але кожен раз, коли мозок прошивала свідомість сьогодняшнього дня, серце здригалося почуттям страги. Так, се воно здригалося за страченими днями рівноваги, миру й спокою, стискалося назустріч якійсь грізній невідкличности... Чергові левіти, обслуговуючи Захарію, були охочі дізнатися від нього самого про ті пригоди, про які

вони чули від інших. Але мертвий погляд і розміряна механічність рухів священника зробили їх знов мовчазно-зосередженими в праці. Надягали одяги, підперезували і управляли складки з острахом поспіху... І служба почалася...

Хто не знав сього священника — не пізнавби на нім нічого надзвичайного. Як завше рівно й певно стояв коло жертвенника, без тремтіння торкався його рогів, з повагом підносив руки і врочисто обертався до натовпу. Але не бачив нічого. Підсвідомість довгих років вправ виконувала за нього всі приписані рухи. Самже Захарія знов не відчував довколiшнього світа: ані прудких промінiв, що втиналися в його голову й плечі, ані горячих ступенів жертвеника, на яких стояли його босі ноги, ані юрби, що хвилювала на подвірі.

Його очі бачили иншу юрбу, ніж натовп прочан. Бо се море голів і хвилі на нім було мертво, мертво, мертво! Кости без м'язів, черепи без шкіри... Торохкаючи, тріщучи й ломаючись, як сухе, пересохле бадилля, вони підносилися хвилями на хвилі, засипали долини, наверхували горби, перегачували річки... І не було кінця-краю їхньому припливу, не було меж, кудиб не доступало мертвяче шарудіння кістякового моря!...

Нарід трупів, нарід кістяків! Кому служити відправи, за кого приносити жертви, кого благословляти? Чи великих сподівань, жертв і одчаю варте се величезне поле кісток, велитенське кладовище народу?.. І жах був відповіддю на сей страшний, останній запит. У нім конала душа, конала свідомість, перед великим Ніщо все розпливалося в ніщо.

Але коли вже все, майже все розплилося без свідомости й надії, останнім дотиком виринув пророчий спомин: і кістяки мали будучність! М'ясо на кости народу, м'язи й шкіра, дух і рух! Се мав довершити Месія. Він, лише він зможе оживотворити се море кісток, сі хвилі мертвого непотребу!... Та колиж сповниться його воля? Коли?... Чи ще мало було насильства, крові, обману? Хіба ще замале поле і мало кісток? Месіє, Месіє, чиж справді замало?... Так візьмиж, візьми ще, бери, бери! Хай наповняться долини кривлею і гори зарівняються кістками! Лише прийди, Месіє, прийди! Бо немає вже життя, не вистарчає надії!...

Думки підносилися й падали з хряском кісток і перетворювалися в чийсь шепіт, знайомий шепіт!... І се все були слова вчорашнього відвідувача. Але від сього усвідомлення не стало страшно. Навпаки, нараз прояснішало і стало легше: так, так! поле мусить бути вщерть наповнене кістками... Щоб могло ожити!...

Захарія й далі механічно виконував приписані обря-

ди. Сонце пекло нестерпно, зпід важкого священничого завою спливали на лице й губилися в бороді струмки їдкою поту, від поту потемнів і чотирикутник спини. Але він не помічав нічого. Час у горячкових видивах зупинився і не булоб йому кінця, якби не відчув Захарія, що левит подав йому кадило: треба було йти до святилища.

Поки стояв Захарія перед жертвеником, плюскіт людського моря хоч і стих, але всеж не вщухав. Але тільки-но він зіступив з сходів жертвеника, як тиша, велика тиша огорнула натовп. Стало так тихо, що брязкіт кадила чутно було аж через двір: священник прямував до святилища, щоб споманути за нарід майже перед самим лицем Єдиного. І Захарія тепер знав, що він згадає все! Бо відчував, що в нім зосередився цілий сей натовп, кожда окрема душа в мить найвисшого племенного піднесення, ціла збірнота народу ізраїльського в його тузі за вождем і прокомом.

Тепер ось прямував він стати останньою жертвою, доповнити своїми кістями велике море кістяків, бути останнім, за яким вже має надійти Месія, стати на костях і...

І Захарія з піднесеною головою, ледь брязчучи кадилом, простував між рядами левітів до кольонади святилища. Могутня завіса висіла важезними складками як застиглий шарлатний водоспад. Захарія на мить спинився, бо здалося йому, що лише через сю завісу крови досягне він шляхів до Єдиного. „Треба сліз і крови, щоб видужала душа Ізраїля, щоб чистою вийшла з тої страшної купели!” — зашепотів йому знов знайомий шепіт. Він підніс руку, відкинув край завіси... Кадило брязнуло і Захарія зник у святилищі...

Після вогненного палу й сліпучого сьєва подвіря прохолода й сутінок діткнулися цілої Захарієвої істоти як цілющий олій розятреної рани. Якась горяча хвиля, немов важезний тягар, сковзнула з голови додоу і свободно, нестримною радістю стріпнулося серце. Захарія аж спробував випростатися під її впливом і, не відчуваючи здеревенілим тілом сього зусилля, напнувся як тятива напруженого лука. Високий, високий, весь одна лінія начеркнута здолу нагору, він втявся палаючими очима в завісу перед собою. Там було святе - святих, місце куди й первосвященник мав право заходити лише раз до року, там був осередок надій, віри й упевнености... І через завісу втинався Захарія горячковими очима в чийсь могутні очі, а хвиля нестримної радості стріпнула вдруге істотою:

— Ей, Господи! Візьми! Візьми й мене, раба свого негодячого! В море народу мого верни мене... з усім родом моїм, з ненародженими синами моїми!... Лише пошли його, Месію пошли, Господи!... Ось він гряде...

І з останнім викриком - думкою прохолода, немов від

леза вчорашнього меча, пройшлася вузьким дотиком по горлі. Хтось мужній, сильний, Первородний у сяєві і блисках стояв перед завісою. Меч у простягненій правиці його пройшовся перед грудьми Захарії й натиснув на них... Закрутився і зник світ... Зникло все... Забрязчало об підлогу кадило...

Натовп побожно очікував священника. Вийшовши з святилища, його благословення було найврочистіше, воно завершувало коло жертв... Але Захарія не виходив. Левіти й священники почали переглядатися один з одним, трівожно повертаючись зорами до завіси. Але вона висіла нерухома й важка, як застиглий водопад шарлату. Треба було чекати. І подвіря чекало. Але коли тоненька смужка диму виповзла зпоміж складок завіси, — кілька священників кинулися вперед. Не відважилися ввійти до середини. Лише поклакали на землі, простягли руки по-під завісу. За хвилину щось повільно витягали з святилища. Показалися босі, такі дивні в лежачій безрадности ноги, висунулися руки й розпатлана, без завою голова: непритомний Захарія. Підвели, схопили під руки. З заціпілої руки ледви випростили кадило, але тіло безвладно зсувалося долі, голова падала на плече, очі остовпіли, а перекривлені уста безпомічно слинили на широку бороду...

Серед стін розбурханого натовпу вели перестрашені левіти Захарію. Замовкли прочани притьмом уступалися з дороги, з жахом поглядаючи на священника, на його страшне обличчя, на пропалені від кадильного жару шати... Подія вже була відома цілому храму, соткам і тисячам! Перебільшена, перекручена й перевернена неслась вона з подвіря до подвіря і залишала за собою гуркіт натовпу і напруження юрби. Метушня й замішання на дворі поганців доступили нараз вершка і з чийось пронизливим криком „Месія!“ — все кинулося до брам у шаленому, панічному вирі...

А Захарія знов лежав у тій самій прохолодній кімнаті, з якої вийшов сьогодні ранком на богослуження. Знов схилилися над ним сиві бороди і насуплені вії. Хоч його знов обмили, хоч терли студені ноги й руки аж до горяча, але він не виявляв ознак свідомости. Кожен бачив лише каламутні, розкриті очі, перекривлені уста, з кутка яких весь час виступали бульки слини, перетворюючись у слиняву стьожку, яка губилася в сивій бороді. Він лише тяжко віддихував і часом якимось глухо, не по-людськи, а по-звірячому, мичав...

Через день вірний осел обережно ніс на собі господаря назад до Гебруну. Йонатан і Закхій ішли по сторонах, підтримуючи безвладну постаць і відганяючи від заслиненої бороди настирливих мух.

Д. Д.

Загадка III-ої імперії

Несподіваний зрив німецького народу — є для многих правдива загадка. Незалежно від того, як ставитися до Німеччини, — позитивно чи негативно, — кожного повинно цікавити се питання: як, через які причини — ослаблений й розбитий народ, став тим, чим є тепер?

Пояснюють сю загадку нераз дуже поверхово. Одні кажуть — „геополітика пхав Німеччину на Полудне! Система Дунаю“ і т. д...

Але ся система існувала віки, а німці пхалися не на полудневий схід, а на Париж або на Балтик..

Другі кажуть: „німецький народ — дисциплінований народ, ним легко кермувати“! Але він був дисциплінований — і двісті літ тому, а всеж до 1917 р. був поділений на 25 державок...

Треті кажуть: німців — будь що будь 80 мільонів! Ну й що з того? Москалів є півтора рази стільки що німців. Москалі не зазнали на собі тягару Версальського диктату! І — не зважаючи на се — Німеччина, що мала обік себе таких грізних сторожів Версальського трактату, як Франція, Англія, а донедавна Італія, переломила їх опір і пішла шляхом експансії.

Тоді як 160 мільонова російська імперія, з величезними просторами, сирівцями, без ніяких звязуючих її ні фінансово, ні мілітарно — договорів, була зіпхнута до оборонного стану, викинута з Манджурії й Китаю, з Середньої Європи, живучи під вічною зморою порушення своєї території.

Ні, у взлеті Німеччини — ні геополітика, ні карність німецького народу, ні його чисельність не грали вирішальної ролі. Тим всім не пояснити того зриву. Мусить бути якась инша причина загадки III-го Райху!

А загадка дійсно не абияка! Не йде тут лише про розтощення Версаля. Не про один чи другий „аншлюс“, іде про щось більше. Про ідеї, наладовані такою вибуховою силою, як в своїм часі були ідеї великої французької революції.

В 1789 — гаслами революції були — „свобода, рівність, братерство“. Проти монархії, проти аристократії, проти клеру. Німецька революція виступав: проти поневолення німецького народу, проти жидівства, проти соціалізму, проти всесвітняства. Як від тамтих, і від сих кличів дрожить в своїх підвалинах повенна Европа...

Коли я говорю про загадку 3-го „Райху“, я не думаю бавитися у ворожбита. Коли хто хоче дістати відповідь на

питання: чи буде й як хутко війна? Коли Гітлер ударить на Росію? Чи вдарить? Чи знайде в Києві Генляйна? Або якого нового лорда Рансімана пішле Англія на Хрещатик? Чи знайдеться на Кремлі російський Бенеш? — то я сього не знаю. На сі питання можна дістати точну відповідь від madame Табуї або Блюма. Можна також зібратися довкола столика з тарільчиком і викликати дух Наполеона або Святополка Окаянного. По довгій мовчанці вони радо розбалакаються.

Мені йде про иншу загадку. Яким способом, принижена матеріально, упокорена морально в 1918 р. Німеччина, — нагло — встала ще грізнішою, ще сильнішою, ще більш спаяною? Ось де та велика загадка, яку розгадати — варта.

У нас дуже не люблять „чужих слів“. Особливо з глибоким змістом. Не люблять у нас і слова і про-
ferabilia — щось таке, чого не можна ні зміряти, ні зважити. А тим часом — найбільш динамічні сили історії — якраз ті, яких не можна ні зважити, ні зміряти, ні зчислити, яких арена чину — є така несхопима для ока річ, як людська душа. Одною з тих сил — і є сила гітлеризму. Та, що впровадила його в рух; та, що доконала „німецького чуда“, та, яка пояснить і — загадку 3-ого Райху. Щоб розгадати сю загадку, нема що — ні міряти числа квадратних миль німецької території; ні рахувати міліони людности „Райху“. Треба звернутися до чого иншого...

Згадуючи подібну до теперішньої добу в історії Німеччини, добу Наполеонівських війн, пише француз Леон Додє,¹⁾ як Фіхте піднявся грандіозного завдання — на засаді вищости німецької раси — „зажадати для Німеччини гегемонії над Європою, менше більше, на взір папи Інокента III, який кілька віків перед тим жадав такої гегемонії для Римського престолу. Фіхте підніс своє жадання в той час, коли двацять метрів від катедр, з якої він промовляв, — земля дудніла від тяжких чобіт французьких вартових“... В той час Наполеон був паном Німеччини. Але „відгомін і вражіння науки Фіхте — були величезні, вона поставила на ноги повалену націю і привела до поразки Наполеона“. Слово Фіхте „доконало об'єднання Німеччини. Нема — пише Додє — зброї страшнішої від слова, коли воно побуджує до чину“.

Подібне слово приніс німцям — по програній війні Гітлер.

Він показався не лише добрим хірургом, але й добрим діагностиком: в політиці випадок не такий частий. Він ясно вказав на три кари єгипетські, три вереди на тілі

¹⁾ *Les Idées en armes* — Léon Daudet.

нації, які треба було знищити, випекти распеченим залізом, або витяти, — щоб німецький народ міг стати на ноги, щоб міг піднятися з пониження. Щоб став обеднаний і сильний. Щоб відзискав втрачену певність себе. Без сеї операції не було й мови оздоровити національний організм загрожений ззовні і з середини; зробити його знову здібним до оборони і — до нападу.

Про що ходить Гітлерові?

Йому ходить власне про ті *improdehabilia* Піднести з стану занепаду, зневіри й розкладу духа націю, збиту з ніг, заточену й обезвладнену — коаліцією чотирьох континентів. Дати їй блискучу провідну зізвуду. Блискуче видиво — і вказати до нього шлях.

Він був свідомий того, що сили, які підточували душу його народа, — гніздилися таки в самім народі. Не за мурами міста а в нім самім.

Тільки до скорілого організму вдираються бакцилі ззовні. З ними насамперед треба було зробити лад, унешкідливити ті сили.

Що се були за сили?

По перше була се — Ваймарська буржуазія, що скапітулювала в Версалі і що вірила в можливість співжиття з Францією, яка навалилася коліном на груди народа; яка міцною ногою стояла в надренських провінціях і в Рурськім басені...

Другою силою розкладу — була — соціал-демократія (з своїм лівим крилом комунізмом), яка до всякої справи підходила з точки погляду інтересів — не Німеччини, а міжнародного пролетаріату; себто французьких, англійських та італійських товаришів, які — вчора лиш в окопах помогли штабам ворожих армій поконати Німеччину...

Третьою силою розкладу — було міжнародне жидівство, яке сараною кинулося на повалену країну, щоб на спілку з переможцями, визискати її, — а, в літературі, в музиці, в театрі — захльороформувати духом порнографії, гедонізму і філософії „наплювізму“, „чистого мистецтва“, або просто духом большевизму.

Ті три сили виглядали навні — в постаті: різних політичних партій — буржуазних і соціалістичних, і — організованого жидівства.

Ім заповів Гітлер безпощадну війну.

Перша сила, яка перешкождала моральному випро-стованню німецького народа — була так звана Ваймарська Німеччина. Німеччина, яка підписавши версальську капітуляцію і „здобувши“ — з ласки переможців — республіку, гадала знайти щастя й спочинок в співжиттю з — французьким мілітаризмом. Сі партії так вірили в свободолюбну фран-

цюзьку республіку, яка поборювала недоброго кайзера, але — готова була на все — для німецької демократії! Вірили — як наші соціалісти в добре серце російської демократії... Як колись Віктор Гюго, який по седанським погромі 1871 р. — широко дивувався, чого німці провадять ще війну, коли вже повалили свого ворога Наполеона III.

Се були — партії центра, демократії і соціально демократії (з комунізмом). Вони — багаті думкою, — що переможці прагнули звалити лише свого особистого ворога кайзера. Але — проти німецького, працьовитого, миролюбного народа — французи нічого не мали. І ціла демократична німецька преса — на спілку з французькою й англійською — кричала, що Гогенцолерни й Габсбурги — були єдиними винувниками війни. Антанта була невинна. Невинний був навіть цар. Але цілий тягар воєнної контрибуції, який наложили на Німеччину союзники, — якраз мав свою моральну підставу й своє усправедливлення — в отій легенді про виключну вину німців в розплутанні світової війни! Хто підтримував сю легенду, той давав зброю в руки ворога; той ставав помічником чужинця в цілій його політиці знищення німецької нації.

Орган центру *Badischer Beobachter*²⁾ писав, що нема чого перти проти рожна; що треба погодитися з провідництвом Франції в Європі і наладнати співжиття з нею. Німеччина — як держава 2-го рангу — мала стати сателітом французької системи європейської політики.

Поволі демократичні партії привчали німецьку психіку — погодитися з ролюю другорядної, підрядної держави; систематично перепроводжували духову демобілізацію народа, робили його духово нездібним до опору навіть в будуччині.

З сеї психіки зродилися й всі оті договори й умови, які вязали Німеччані руки і ноги: Льокарно, пакт Союзу Народів, пакт Кельога, Довса й Йонга. Кожде задоволення жадання Франції — услужні демократи представляли як свій великий успіх. Як новий крок на шляху „мирного співжиття“ з великою французькою республікою...

А коли Штреземан тримав свою першу промову в Союзі Народів, — який був юбель серед демократів, що німців — зволити допустити серед порядну публику! Позволили примоститися з краєчку стола, де засідали їх прокуратори і судді!

Так ломила демократія незалежну психіку великої нації. Привчала до думки — що можна сидіти і при *Katzentisch*'і, за „музикантським столом“. Що ідилія між вовком і ягням можлива.

А коли тяжкий панцир Версаля занадто дошкуляв; коли

²⁾ Сі і дальші відомости беру з книжки: Paul Osthold — *Die Schuld der Social-Demokratie* Berlin.

народ задихався — знов відбувалися зїзди й конференції — в Парижі чи в Газі, знов центр, демократія і „соці“ — перестерігали перед острим спротивом; знов доводили конечність співжиття з Францією, — яка за випомповані з німців мільярди, — розбудовувала свою оборонну лінію в Альзасі, свою армію і флоту...

Так сі партії — з волею чи проти волі — впряглися до возу французької імперіалістичної політики, яка знала одну ціль — ціль Рішеліє і Бонапарта — ослабити Німеччину фінансово і економічно, обезсилити її, зробити психічно нездідною до опору; а головно — зломити національну волю, гордість, віру в свої сили і в свою місію.

В сім завданні Франції помагали отже — буржуазна і соціяльна демократії і жидівська фінансієра. Ні голод, ні загальна нужда, ні інфляція, ні 7 мільонів безробітних — не могли перекопати ті партії, що їх політика моральної демобілізації — забійча, що веде до руїни... Вони провадили її дальше.

Їх ідеал — не був моральний підйом нації. Вони шукали помочі — чужих сил, — великої протекторки Франції, „братньої республіки“; помочі американської фінансієри або Союзу Народів. Партії демократії й центра — думали привернути собі ласку сил, які грали — супроти Німеччини — ролю жандармів і лихварів. Стлумити дух протесту в нації. Призвичаїти її морально й психічно до животіння в тім темнім льоху, в який зіпхнув націю Версальський диктат.

Ще більша вина тяжить на соціялдемократії.

Найкращу зброю в руки ворогам своєї нації — тицьнули якраз соціялісти. Коли про Каутського, Бернштайна, Лібкнехта, Рожу Люксембург і Мерінга — можна говорити як про німців... Вони перші обвинувачували німецький народ, в тім, що напав на невинних союзників; що почав запобігавчу (превентивну) війну. Се вони видумали байку, що вся вина за війну — спадає на їх народ і його уряд. Сеж вони — дали тим страшну зброю ворогам Німеччини; дали гасло, аргумент, якими тамті усправедивлювали свою версальську політику вимусу і гвалту.

В 1919 р. — білий крук серед соціялістів Пауль Гірш, тодішній премієр Прусії, даремне перестерігав, даремне пророкував: „Сьогодні вже ясні є заміри ворогів супроти нас! Вони хочуть на завше викреслити нас з рядів культурних націй і знову засудити на повну німеч. Працьовитий німецький народ хочуть вони понизити до ролі народу-рабів. Але супроти їх замірів мусимо перед цілим світом заявити: „Lieber tot als Sklave!“ Умови, які наклав на нас сей мир — хоч як ми не стискалиб очкура, — не можна сповнити...“

Але таких промов товариші соціалісти не слухали. На шлях мобілізації моральних сил своєї кляси і нації, щоби повалити тяжкий не до знесення диктат — вони не зважилися вступити. А білих круків серед себе — задзьобували.

Бо і якжеж! В їх гайдельберській програмі стоїть, що — „визвольна боротьба пролетаріату — є діло робітників всіх країн!“ Підчинена приказам 2-го Інтернаціоналу, німецька соціалдемократія не хотіла, не могла й не сміла вести національної політики. Її завдання було — всіми силами не допустити до порушення миру, миру панів з рабами; її завданням було — всіми силами не допустити до загострення протиривств — межі народами, хочби один з тих народів — Франція — тримав за горло другий. Доктрина соціалізму вимагає — дусити крик протесту, що рвався з горла нації, не допустити до виявів „шовінізму“. Замість узброювати свій народ — на неминучу боротьбу проти політичного, економічного і фінансового рабства. — соціалістична партія мала за ідеал — арбітраж і „Сполучені Держави Європи“. Іти проти Версаля, проти контрибуцій? — се був націоналізм, чужий вірним учням Маркса!

Так стала соціалдемократія головним герольдом т. зв. *Erfüllungspolitik*, політики сповнення залізних параграфів диктату.

На одних с.-д. зборах в Тіргартені в серпні 1931 р. заявляє соціаліст Ауфгойзер: „порозуміння (завше — порозуміння!) з Францією — є історичне завдання соціалдемократії. А сповнити його вона може — борючись з німецькими націоналістами“, борючися в інтересі Франції — з тими своїми компатріотами, які жадали визволення звід обуху тяжкого мирового трактату...

Коли — під загрозою союзників — Німеччина прийняла т. зв. плян Довса — плян випомповання нових мільярдів, с.-д. *Vorwärts* писав в серпні 1924 р.:

„Німецька соц.-демократія вітає сей день, день який приніс значний успіх зусиллям соц.-демократії щодо порозуміння народів і завдав великий удар націоналістичній демагогії.“ Хто хотів зломити версальське ярмо — той був „демагог“ — в очах соціалістів.

В червні 1931 р. соц.-дем. Кріспієн чваниться — на партійнім зізді в Ляйпцігу, — що в справі репарації — „соціалісти ніколи не йшли одним фронтом з націоналістами“. Хвалиться, що — проти волі всіх противників Версаля — соціалісти „таки перефорсували свою політику готовости мирно порозумітися з переможцями“ — політику „*der friedlichen Verständigung mit den Siegerländern*“.

Вони називали се „порозумінням!“

„Жорстока іронія долі хотіла — писав *Werner Weibelburg* — щоб ті, які удавали, що провадять війну на життя й смерть проти імперіялізму й капіталізму, стали головним мотором, що привів до поневолення. Німецька соціалдемократія, прийнявши Версальський диктат привела німецький народ під ярмо чужої фінансієри і чужого імперіялізму. Впродовж ряду літ ся партія поборювала національну думку в Німеччині, забиваючи навіть саму ідею можливости протесту.

В той час, коли єдине завдання Німеччини було — зброїтися; демонстрацією сили примусити Антанту перекреслити параграфи страшного трактату, — німецька соціалдемократія, разом з іншими, на міжнароднім соці. конгресі в Брюсселі 1928 р. — ухвалює: „хочби й революційними силами боротися проти всякого уряду, який відмовиться піддатися полюбовному судові“; що в тих обставинах — всякий полюбовний суд мусів випасти на шкоду їх країни — тим соціялісти не журилися. Німецькі соціялісти тішилися, що виступали проти своєї вітчизни! Навіть більш, обіцяли бути передовими борцями розброєння. Вони обіцяли пильнувати, щоб їх країна, щоби Німеччина — крий Боже — не нарушила мілітарних приписів Версаля й не почала потиху зброїтися проти волі противників...

В Німеччині існувала кара за розголошення в пресі вісток про тайні зброєння. Отже — німецькі соціалдемократи жадали, щоб ся кара була знесена! Жадали прийти на поміч Франції й Англії! Могти доносити їм, коли німецький нарід увільнить хоч одну руку з пут...

Доктрина інтернаціонального соціялізму у змусила с.д. партію підпорядкувати національні інтереси народу, справу його визволення — справі пацифізму так дорогій соціялістам побідних і насичених націй. Соціалдемократія німецька фактично стала сторожевим псом побідних держав, — який уважав, щоб звязаний — не розв'язався; щоб лежачий не встав, щоб ображений — не підніс голосу; щоб упокорена гідність національна — не прокинулася знову, не вибилася в силу.

„Демократія і марксизм — писав *Розенберг*³⁾ — мали за ідеал не сильну німецьку національну державу, лише Паневропу, під проводом Франції і залежну від жидівської *Nochfinanz*“.

В *Mein Kampf* оповідає Гітлер з часів, коли він стикався з соціялістами, що ті люди відкидали все: нація була для них вигадка капіталістичних клас; рідний край — знаряд буржуазії для визиску робітництва; релігія — дурман для визиску широких мас; зброєння нації — огидний

³⁾ *Blut und Ehre.*

мілітаризм, теж непотрібна вигадка пануючих клас. Патріотизм — шкідливий шовінізм, що його треба знищити...

Як можна було йти з соціалдемократією разом — коли повернути Німеччині власновільність і незалежність, можна було тільки з гаслами — патріотизму, „шовінізму“, нації, рідного краю, які уважала за чортівський винахід соціалістична доктрина? Сю доктрину і її партії треба було знищити.

Ся друга — ворожа національному підйомові — сила соціалізму міцно загачувалася за третю — за інтернаціональне жидівство. Абсурд твердити що без жидівства не було соціалізму. Але правда є, що й доктрина соціалізму, й його партії сильно пересякнуті жидівством. Не лише в Росії, але й в Німеччині так було.

В *Mein Kampf* читавмо: „я брав до рук всякі, що їх міг дістати, соціалдемократичні брошури і шукав імена авторів: жиди! Я занотовував собі імена майже всіх соціал.-провідників: в великій більшості були се теж представники „вибраного народу“, чи то були послы... чи секретарі проф. союзів, чи вуличні агітатори... Імена Австерліца, Єленбогена, Давіда, Адлера — лишаться завше в моїй памяти“. Сюди треба додати ще імена Маркса і Лясаля. Першу с.-д. часопись в німецькій мові заложив жид Карл Нёсберг. Многолітній голова с.-д. конгресів Paul Singer — був жид. До жидів належали такі теоретики соціалізму як Бернштайн, Адольф Браун, Якоб Штерн; такі журналісти як Josef Bloch, Eisner, організатор німецької соціалістичної молоді — Людвік Франк.⁴⁾

Коли не були соціалісти, то були демократи. В їх руках була преса: *Berliner Morgenpost, Vossische Zeitung, B. C. am Mittag, Berl. W. Zeitung, Freie Post, Berl. Tagblatt, 8 Uhr Abendblatt, Vorväst, Berl. Lokal Anzeiger, Die Woche* — все се було в жидівських руках, се все обробляло громадську думку німецького народа в дузі не німецько-національних, лише жидівських інтересів! Перший республіканський кабінет міністрів, з головою Ебертом, числив вже 5 жидів, серед них — міністр закорд. справ, фінансів і внутр. справ. Совітські республіки в Бремені, Брауншвайгу і в Бадені — проголосили теж жиди! Цілий Совет, що оснував сов. республіку в Мінхені в квітні 1919 р. — складався з жидів: Курт Айснер, Ляндавер, Пюлер, Левін і Аксельрод.

Сі люди боролися не лише за соціалізм. Не лише — в літах 1918-1933 за Версальський мир, не лише за санкціонування ним політичне, економічне й фінансове невільництво народу, але — й ще за щось инше.

⁴⁾ Robert Michels — *Zur Soziologie des Parteiwesens.*

Опанувавши пресу, театр, мистецтво, кіно — вони кастрували душу німецького народу, спрямовуючи його увагу, його смак — в бік гедонізму, особистої насолоди, еротоманства, та інтернаціоналізму.

В однім своїм романі, знаний німецько-жидівський автор Feuchtwanger⁵⁾, великий приятель Сталіна з його ізраелітами пише про Йосипа Флявія, що за цесаря Тита написав твір „Жидівська війна“: до тої книжки був доданий портрет автора з написом: „Флявій Йосип, римський лицар“, але — пише Feuchtwanger, „се була инша голова, голова первосвященника Бен-Матвія. Мова книги була — грецька. Але сама книжка — жидівська, а її дух — власність горожан світа“.

От такими горожанами світа, а духом — ізраїльськими первосвященниками були й ті Адлери, Лібкнехти, Фойхтвангери, які записували своїми перами романи, статі і розвідки — в німецькій пресі й літературі, впоюючи в них жидівський, космополітичний дух. Дух, що в ті трагічні для німців літа пониження — набрав грізного й небезпечного характеру.

Се датується не від сьогоднішнього дня... У нас мало знають правдивого Генрика Гайне і запевно многи осуджують бруталність і „брак культури“ гітлерівців, які спалили його твори. Його знають у нас як чулого поета (*Buch der Lieder*), але крім того був він зідливий сатирик — в прозі й в поезії і — великий ненависник Німеччини. В своїй поемі *Deutschland* (в перекладі Ів. Франка) він писав про німців:

Усе ще той сам деревляний народ
Що в бік повернутись не вмів
І зарозумість на лицах все таж
Немов примерзла тліє.

— й потім злобно кпини з німецької армії, з тої яка між иншим визволила країну від тиранії Наполеона! І дальше

А в Ахені в брамі на почті є шильд —
Там пруський орел розпростерся
І злобно так глипав на мене. От ще
Кого не люблю з всього серця!
— Пожди лишень, птаху поганий, колись
Тебе ще я в руки спймаю!
То я з тебе піря живцем обскубу
І кігті тобі обрубую.

Потім його вражіння в Кельні.

Та глянь! Там у місячнім світлі який
Се велитень став кольосальний!
Чорніє мов чорт, і здвигається вверх —
Се кельнський собор катедральний.

І тутже пише, що „хитрі папісти“ гадали, що „в тій величезній тюрмі“ вже навик і розум німецький приспали.

⁵⁾ Його найважніші твори: *Jüd Süß* і *Der Jüdische Krieg*.

І радіє, що

...ще час такий прийде
що з сього старого собору
Ми зробимо стайню і коней у ній
Поставимо повну обору.

Ясно сформулована большевицька програма — проти всього, що дороге й святе кожному народові.

Представники раси, до якої належав Гайне — продовжували його діло. Те, що називалося нацією, національною гордістю, патріотизмом, — або принижували або висмівали вони в своїй літературі, в мистецтві, в театрі, де сиділи Фойхтвангери й новочасні Гайне.. Натомиць звеличувався космополітизм, який дивно йшов в парі з реклямою большевизмові, вщиплювалася віра — „в інтернаціональну справедливість“, в „сумління світа“, в „братерство народів“, у „вічний мир“. Так зване „мистецтво для мистецтва“ — проводило під своїм нейтральним прапором — всякий бруд, всяку сексуальну гістерію, зосереджувало увагу загалу на дрібній буденщині особистого життя, а натомиць п'янувало як „тенденційне“ — героїчне мистецтво, так потрібне в тяжкі часи упадку.. Яке не давало погодитися з станом залежності і насильства. Яке до всіх справ — політики, моралі чи релігії — підходило з точки погляду інтересів національної збірности, — не міжнародних галапасів.

Що було найстрашніше, всі ті три сили спомогали себе взаємно. Центр — приятелював з соціалдемократами, ліберали з центром, і всі разом з жидами. Навіть на мировій конференції в 1919 р. було багато ізраелітів: Варбург, Штраус, Мертон, Ратенав, Вассерман, Опенгаймер, Яффе, Брентано, Дойтш, Струк, Мендельсон-Бартольд і инш. Інтернаціональний шахрай — український жид Бармат — і канцлер Бауер.. Другий демократичний *schieber* соціалдемократ Парвус-Гельфанд і Шайдеман. ..Штреземан — і комерційний радник Літвін..

В своїй книзі *Blut und Ehre* пише А. Розенберг: „28 червня 1919 р. підписав соціалдемокр. міністр закордонних справ, Герман Мілер версальський диктат. Точно дев'ять літ пізніше, в роковини сеї страшної видачі нації на поталу, — є сей пан вже державним канцлером листопадової республіки! Вже сам сей факт показував, що ніякий політик в ваймарській Німеччині не може бути скомпромітованим ніякою невдачею, та що партії версальської зради так тісно спаяні між собою, що вони все будуть боронити себе взаємно“. І боронити „Erfüllungspolitik“... А звідти був один лиш висновок: утворити політичну силу проти всіх отих партій а також проти осіб, які цілком або хоч на половину — віддалися їм „до услуг“. Без знищення партій — не було відродження.

Се була війна. І на сю точку погляду став передусім Гітлер. На точку погляду — вагітну величезними наслідками не лише для Німеччини.

З усіх тих партій — віяла зараза розкладу, посібілізму. Отруйний подмук, який затьмарював думку, від якого окляжала воля опору, ниділо почуття національної гордості, вянула віра в національне випростовання.

Коли до німців міг ще вернути ентузіазм 1914 року, то передусім — треба було знищити огнище зарази. Се був дух нетолеранції? — Певно!

Гітлер писав: „майбутнє якогось руху залежить від фанатизму, від нетерпимости, з якими сторонники сього руху представляють його як єдино-правдивий... Є велика помилка думати, що сила якогось руху зростає, коли ся сила сполучиться з іншими... (Коли приходиться до об'єднання) — певно, таке об'єднання веде до збільшеного зовнішнього об'єму групи, що в очах поверхового глядача — рівнозначно зі зростом сили тої групи. Але на ділі в дійсности, розширюючись, така група вбирає в себе зародки майбутньої слабости“.

Гітлер не вірив в ніякий „Zusammenschluss“ різних груп, які завдячують свою силу компромісам. Вони мусять розпастися скорше чи пізніше. Його не задовольняло становище „партії межі іншими партіями“. Інші партії мусіли щезнути. „Навіть християнство — писав він — не задовольнялося тим, що вибудувало власний вівтар. Воно було змушене приступити до руйнування поганських вівтарів. Лише з сеї фанатичної нетерпимости могла повстати аподиктична віра“ — віра в спасення Німеччини.

Ніколи натомість об'єднання слабих або нездарних груп не створить чинника сили.

„Не забуваймо — писав Гітлер — що все дійсно велике на сім світі, ніколи не здобували об'єднанням. Завше се велике було перемогою, успіхом одного побідника“, — одної групи, що знала свою мету, плян її осягнення, віру в свою безпомилковість.

Так почалося уперте змагання націоналсоціалістів за владу — проти всіх існуючих партій. Щоб повести націю до нової величі. Щоб розбити трактати.

Боротьба „на цілого“, без перерв і розмірів, напастнича й брутальна. Чотири роки по заснованні нац.-соц. партії в Мінхені — на своїх перших виборах до райхстагу, в травні 1924 — гітлерівці здобувають 1.918.000 голосів.

14 вересня 1930 — 6.401.210 голосів.

13 березня 1932 на виборах президента держави Гітлер здвнує 13.417.000 гол., майже 37% всіх.

На виборах до райхстагу в липні 1932 — партія бднає 13.745.000 голосів. 30 січня 1933 Гінденбург признає Гітле-

фра канцлером. Слідуючі вибори в травні дали партії понад 17 міль. — 44% голосуючих. Майже половина.

Ті, що вміють приповідати всі події *post factum*, кажуть що цього й треба було сподіватися. Але прошу перенестися уявою в якийсь 1924 рік. На політичній арені Німеччини — галасливі соціалісти, революційний комунізм, балакучі штре-земанівці, поважні й авторитетні центровці, і скрізь — жиди...

Колиб в той час — когось запитали, як вигляда-тиме Німеччина за 10 чи навіть, за 9 лише літ (коли прий-шов Гітлер до влади) можнаб було почути різні відповіді: та чи инша коаліція партій, перемога комунізму, реставрація Вільгельма.. Але напевно ніхто не сказавби, що з Ахерона здійметься нова, тоді ледви помітна політична сила, виросте на велитня і розторощить ціле товариство партійних угруповань — з усіма їх установами, пресою, мільйонними кадрами, провідниками, партійним апаратом...

Німеччина — запобігаюча ласки Пуанкаре, Лойд Джор-джа чи навіть Кремля, — Німеччина розсварена партійним роз-братом, — Німеччина терпляча але безжурна, що жила з гаслом з дня на день: „Лови момент!“ — щезла. На її міс-це встала инша, овіяна зовсім новим, незнаним, грізним ду-хом.. Се був инший нарід.

А потім все поточилося мов лявина: знесення контрибу-цій, виступ з Союзу Народів, заведення сталої армії, заняття Саари, перший, другий Anschluss і пр., розбудова військової фльо-ти. Усунення версальських переможців з Сер. Європи, прого-лошення нових цілей, нових плянів наполеонівського імпер-ського розмаху.

Як се було досягнуто? Як розторощено партії Версаля і II та III інтернаціоналу? Чим зєднала нова на-ціональна ідея народ, який ще недавно нічого про неї не чув?

Ліберальні партії — було порівнюючи, легше усунути з арени. Тяжче — соціалістів. Але — в рішачий момент — вони поступили як недавно наші соціалдемократи еп ехїл в Чехії в подібній ситуації. Їм натякнули, що мають самолі-квідуватися. Вони се зробили — навіть видали шумливу ре-зольюцію в їх звичайнім трафареті — покликуючись на Мар-кса, матеріалістичне розуміння історії і інтереси пролетаріату — заявили, що радо сповнять все що від них жадали. Так, в останній момент скапітулювала й німецька соціалдемокра-тія, а деякі поодинокі члени — зголосили приступ до звитяж-ного руху. От як один знаний галицько-український соціал-демократ, співробітник *Гром. Голосу*, що нагло заявився пре-сі — гітлерівцем. А се тому, що Гітлер — як писав — на-решті став на точку погляду Драгоманова...

Але тяжча була справа з фанатиками комунізму, яких кількість небезпечно зростала, а разом — і активність..

Як треба було з ними зробити, писав про се Гітлер

в *Mein Kampf*: „якийсь світогляд, сповнений пекельною нетолеранцією — можна розторожити лише тоді, коли проти нього виступить ідея, яку жене наперед однаковий дух, однаково сильна воля“.

Такою була ідея гітлеризму. Вона виривала кожного німця з дрібного капарствану дного будня.

Люди, які пишуть трактати про „призначення“ гельота, кажуть, що треба жити сучасністю.

Якраз тою сучасністю жили партії, розторожені Гітлером! І якраз тому, що жили сучасністю — вони згнули. Вони думали вишахрувати вільну Німеччину торгами над тим, чи має Німеччина заплатити 100 мільярдів контрибуції, чи 99? Чи німецька армія має мати 100.000 чи 110.000? Чи окупація Rheinland'у має тревати ще два роки чи два роки і шість місяців...

Гітлерівська пропаганда ставляла хрест над сею слаймацькою політикою. Вона відкликала до вартостей поневірюваних партіями: до патріотичної думки, до німецького націоналізму. Вона висміювала віру в Союз Народів, в великодушність переможців, в можливість чесного порозуміння з ними. Вона підсилювала ненависть до версальського диктату і до тих німців, які його підтримували. Вона запалювала почуття сорому за зневагу і пристрасне бажання — так чи інакше — скінчити з нею. Вона апелювала до мужеських чеснот — до почуття сили, — єдиного чинника історії. Збудивши наново сі чесноти в народі, Гітлер здобув силу повалити партії і трактати, і створити свою динамічну імперію.

Гітлер перекреслив всі дрібні комбінації. Він висунув замість марної латанини — велику і дею третьої імперії. Він був тої думки, що значіння того хто приходить з якоюсь програмою — ніколи не можна міряти тим, оскільки його мета була осягальна, лише оскільки вона була правильна і оскільки великий вплив мала на людей. „Колиб було інакше, то не можна булоб зачислити основників релігій — до найбільш великих людей нашої землі“.

Гітлер випивав сучасників політиків з їх „Kunst des Möglichen“. Такий політик хутко дійде до своїх цілі, але його успіх короткотривалий. „Діло такого політика — на загал — без значіння для нащадків; бо ж його успіхи в сучасности, спочивають на тім, що він здалека тримається від всіх дійсно великих, що глибоко втинаються в життя, проблем та ідей, які мають вартість і для пізніших поколінь... Такому політикови належить лише на Augenblickssympathie des grossen Haufens.

Півголови тішуться з таких „успіхів“, але він — думав не про такі, — про інші успіхи. Про успіхи людини, яку він звав не *Politiker*, а *Programmatiker*, що несе програму майбутнього, світогляд! „Коли — писав він — штука політика дійсно є *Kunst des Möglichen*, то „людина програми“ належить до тих, про яких говорять, що вони лише тому подобаються богам, що хочуть і жадають — *Unmögliches*“.

А один з його давних співробітників А. Розенберг, в тім самім дусі писав в 1923 р.: „Ми всі відчуваємо нині внутрі заламавання (*Zusammenbruch*) і повні глибокої туги за новим уладженням життя. Ми не хочемо більше минулого, ми ненавидимо сучасне, ми боремося за майбутнє німецького народу“.

Деж лежало те майбутнє? Майбутнє лежело — се сформулював Гітлер ще в *Mein Kampf* — передусім в тім, щоб зірвати той кафган божевільного, в який вбрали його народ версальські переможці. В тім — щоб стерти з лиця землі капітулянтські партії і настрої, — в виконанні „історичної місії“ Німеччини. Сьюю місією було — об'єднання німецького народу, створення *Gross-Deutschland*, осередка *Mitteleurop*'и, а потім — розторощення згнилої московської імперії. Німці знову повинні „вступити на шлях колишніх *Ordensritter*'ів. Бож і „ні один з наших паціфістів не відмовляється їсти хліб зі Сходу, хоч перший плуг колись там звався — „меч“! Росія — велитенська імперія на Сході — писав Гітлер — є на передодні розпаду. Вже в 1932 р. — називав Гітлер регентів сучасної Росії — „заплямленими кровю звичайними злочинцями“, „шумовинням людськості“, „представниками брехні і рабунку“. Спринитися до розвалу імперії Петра, а в Європі збудувати нову німецьку потугу — ось те яскраве, сліпуче, велике завдання, яке поставив перед німецьким народом Гітлер. Видиво — яке дав йому.

І в які часи! В часи, коли Німеччина була ще роздерта на масу державок, хоч без князів і королів, але всеж півсуверенних. В часи, коли Баварія — під проводом жида Айснера — організувала повстання проти Пруссії! В часи, коли французи стояли над Реном, а в Парижі носилися з думкою — зробити *Anschluss* Баварії до Австрії, щоб створити — в противагу прусько-протестантській Німеччині — другу, католицьку під доглядом Франції... Коли стільки людей давали собі імпонувати початковій розгоновій силі червоної Росії... В ті безнадійні часи Гітлер висунув перед знеохоченим і приведеним до розпачі народом — нову величню для нього мету.

З'єднав її з великими орденськими традиціями нації і з її визвольною боротьбою за хліб і простір для мільонів. Визволення ярма версальських чужинців. Він міцно — наново — злучив в головах німців два поняття — „плуг“ і „меч“, *den Pflug und das Schwert*, який мав за-

безпечити життя мільонам, розірвати перстень голоду й зневаги. Він — не женецькі конференції...

Се був магичний спосіб — вирвати мільони оспалих і оклялих, оглуплених партіями угоди, земляків з буденного капарства, запрягти кожного в службу великого завдання. Дати кожному свідомість, що — на якімби незначнім становищі він не стояв — що він працює для сього завдання. Се значило вернути народові — певність себе, віру в себе, гордість і волю до жертв і до боротьби.

Гітлер і його група вірних — як пише сам — знав, що „масу ніколи не зеднати кастрованими ідеями, підкресленням т. зв. об'єктивної точки погляду, лише безоглядним наставленням на одну визначену мету“.

Його улюблений вираз був — „Огруту можна унешкідливити лише протиотрутою“ — Gift wird nur durch Gegengift gebrochen“. На його думку, лише млява бюргерська думка гадає, що „середня лінія в шлях до царства небесного“... Маса притягає тільки думка, яка обіч себе не зносить иншої.

Про сью політику висловився недавно один гітлерівець⁶⁾ на Gauparteitag-у в Ваймарі: „ми почали з того, що змінили віру народу. Коли всі инші німецькі партії перед нами відкликалися до сил та ідей поза державою; поза народом, ми зверталися до сил в самім народі; ми виходили з повсякчас слухного клича, що Бог помагає лиш тим, які рішені й готові допомогти собі самі. На місце інтернаціональних сил — демократії, світової совісті, Союзу Народів, — ми поставили на карту один однісінський чинник — силу власної нації“.

Ми — себто та групка людей, яка розпочала великий рух. Недурно Гітлер порівнював її з орденом.

Гітлер виходив з заложення, що — „лише невеличка частина людности (ein Bruchteil) — повна енергії і відваги“. Тому й такий Орден не повинен мати багато членів. „Лиш ті, — казав він — які не в силі стояти на власних ногах, еднаються в більші групи, думаючи, що коли сполучити 8-ох кулявих, то з них вийде один Голіяф. Але — читаємо в *Mein Kampf* — коли серед тих кулявих опиниться дійсно Голіяф, то цілу свою силу зужие він на те, щоб допомогти иншим втриматися на ногах, а через те стратить і свою силу.“

І в сім товаристві Голіяфів, яке заснував Гітлер — на правду не було місця для кулявих. Більше! Коли хто не дотримував кроку, його безпардонно викидали з рядів, як тих в літі 1934 р., з Ремом на чолі.

Вони прийшли, щоб стримати процес духової самокастрації німецького народу, Prozess der Selbstentmannung. Щоби на

⁶⁾ Berliner Tageblatt 8 XI 1938.

чолі народу поставити не рахмістрів і комбінаторів, лиш людей з головою і характером — його дійсну силу, яка вмiла, коли треба нищити безхарактерність у власних рядах...

В *Mein Kampf* читаємо: питання про те, щоб привернути Німеччині її колишню силу, не є питанням: як стати фізично сильним, лише як виховати дух, який зробивби народ — в дальшій консеквенції — і фізично сильним. Коли сей дух опанує народ, воля знайде собі тисячі шляхів здійснити свої заміри. Справа привернення політичної сили німецького народу — се передусім справа оздоровлення його національного інстинкту самозбереження, його сили опору.

Вже в 1920 році його партія — серед безладу, нужди й громадянської війни — декларує свої цілі. Ті цілі були: об'єднання німців в одну державу, скасування Версальського й Сен Жерменського миру, зворот колоній. А для досягнення сього — створення сильної влади в могутній державі... О скільки він мав ясний плян діяння, о скільки думав наперед — можна переконатися з того, що напр. в *Mein Kampf* і — можна знайти сторінки, в яких — хоч і не названо імя Чехії — докладно нашкіцтована ціла процедура відривання Судетів...

Перший „путч“ нової партії чи групи — був крiваво здавлений демократією. Гітлер — в тюрмі, засуджений на п'ятилітню в'язницю. Але — не зражаючись нічим — він пише: „в сей день, в день того путчу, спроби повстання, — ми запалили вогонь, який вже не згасне. На нім викується меч, який верне німецькому Зигфридові свободу, а німецькій нації — життя“. Він не зражався ніякими невдачами. Коли на однім з перших засідань новозаложеної партії — зробив підрахунок, то показалося, що партія складалася з 5-ох людей, а в касі було 7 марок 50 фенігів... Так повстали — пять людей проти мiльонів соціалістів, комуністів і капітулянтів... 7 марок 50 фенігів — проти мiльярдів Ізраїля. Їх віра принесла їм побіду. Віра й самопевна сила. Перед якою схилив карк Ізраїль, перед якою зліквідувався марксiзм, замовкли капітулянти і усуваються набік західні демократії. Перед якою дріжить в Кремлі Сталін...

Говорять про перемогу брутальної сили гітлеризму. А деж була та брутальна сила тоді, коли тих людей було числом пять? Мабуть ті пять мали якусь иншу, не матеріальну силу в собі, що перемогли мiльйони. Байдуже, чи нам та сила подобається чи ні.

Так доконала — чи краще доконує ще свого діла III-а Імперія. В тім є розв'язка її загадки.

Росія, поконана в 1905 р. на Далекім Сході і по десятиох літах, мимо помочи могутніх союзників, — не могла стати на ноги... Навпаки, коли не числити мініятурної Черно-

гори — вона перша в світовій війні заломилася морально й покинула поле бою...

Франція по катастрофі 1871 р. — потребувала майже пів сотні літ, щоби могли порухатися з своїм переможцем — і знову ж таки, маючи легіон союзників за собою...

В Німеччині вже п'ять літ по поразці, по нечуванім дебаклі, повстає група людей, готових до реваншу, до відплати.

Група людей, яка на разі іншої не мала зброї, крім своєї героїчної душі.

От се і були ті *impredabilia*, про які говорив я на вступі, і яких не дано зрозуміти многим з „нищих духом“.

Ті прикмети духа, яких ні зважити, ні зміряти не можна, але які ділають — мов динаміт.

Власне в тім, що в хвилину найнижшого занепаду — матеріального й морального, — німецького народу, — знайшла в нім та група, яка не стратила голови, не схлипла її — здавалося перед неминучим і довготривалим... Яка не погодилася з диктатом і не признала його влади над собою, ні над нацією; що знайшла в собі невгнуту силу кинути виклик зовнішнім силам і зломити опір цілого свого, організованого в партії суспільства, зневаженого й настроєного капітулянтськи; що в часи національної катастрофи, розгрому, не знаючого собі рівного — потрапила забити дух малодушности й пораженьства в масі, і силою блискучого видива нової імперії — пірвати її за собою; натхнути такою вірою в своє післанництво, якої давно не знав сей народ ані інші — власне в сім, а не в 80 мільонах і не в геополітиці, не в „обеданні“, не в слабости противника, — і в пояснення загадки III-го „райху“...

Загадки його наглого взлету і теперішньої сили.

Бо як світ є світом, — завше в історії матимуть остаточно рацію ті народи, які ту силу і таку групу з себе видати здолають.

Не знати якими дорогами піде нова Німеччина в майбутнім. Є відкритим питанням, чи вона на сім новім шляху, який впроваджує її в Середню і Східну Європу, знайде ідею, яка промовлялаб так само переконливо до тої Європи, як і до неї самої (ідея німецького *Lebensraum*'у такою ідеєю не є). Але не над сим зупиняюся в сій статті. В ній хочу лише підкреслити як повстала національна Німеччина, які руйнівні сили створили її. А сей процес — вартий того, щоб йому приглянутися.

Історія повстання III „райху“ — невичерпаний скарб для соціолога і політика. Все одно, чи він має до „райху“ симпатію чи відразу.

В. К.

По Дунаю

Деять літ тому, з нагоди конгресу славянських географів мені довелося бути в Білгороді. Блукаючи по місті, я спинився перед великим плякатом у вікні якоїсь крамниці, на яким стояло величезними літерами „Хмари“, драма Суходольського, а вгорі напис Тов. Просвіта. Ся драма має йти якраз сього вечера 3 V в якійсь великій салі „дома Радничке Коморе“. Я конче рішив піти на „Хмари“ і обзнайомитися з тутешніми українцями.

Тимчасом пішов поволі оглядати місто. Білгород своєю дуже гарною ситуацією нагадує трошки ситуацію Києва, але має ще дуже мало будинків, що нагадувалиб, що се є столиця чималої держави. Королівський палац досить гарний сам по собі, так тісно оточений іншими будовами і стоїть на такій порівняно вузенькій головній вулиці, краля Міляна, що не має вигляду. Перед ним нема такби сказати свобідного повітря, якеб показувало, що се королівський палац. Головні вулиці дуже вузенькі, а поруч з досить гарними уже пятиповерховими модерними, такі простенькі і негарні одноповерхові хижки, які хибаби можна зустрінати на передмісті Коломиї. Але треба сказати, що уряд мійський і державний прикладають героїчні зусилля, щоб забудувати столицю по новому. На головних добре мощених улицах черевики не порошаться, але пройти денебудь тісненьким переулком і від блиску черевиків лишаються спомини. Тільки побувши в Югославії, я зрозумів чому по європейських містах, люди, що чистять нам черевики по улицах, усі так дуже скидаються на турків, або бодай на балканців. В Білгороді, ще так не давно панувала турецька влада. Після війни 1877 року Сербія була така маленька, така бідна, така обкраяна, що не диво, коли й тепер ще помітимо в її серці сліди кровавих ран, близни, які ударять в око глядача, що казять гарне горде чоло.

Ось стара турецька твердиня, величезні мури. На вершкку її парк і міститься Геодезичний військовий Інститут, гордість сербських географів. Се місце, може найкращий пункт у всім Білгороді зветься Верхній град. Тут і трошки нижче коло сих старих валів теж парк і — радіо. Коли ми проходили тут, декілька разів чули дуже цікаві ті югославянські пісні, які ми потім чули десь в Заєчару або Скопліє в „кафанах“ від місцевих музик і співаків. Зміст то ліричний то героїчний, викликав в уяві наші пісні. Тут, на сій землі, політій тисячекратно кровію, тепер леться свобідно пісня слави.

— Ось звідсіль ми стріляли по австріяках, — казав мені один військовий.

В сім парку переважно гуляє військова молодь, учні військових шкіл. Се все молоді селяни, будучі старшини. Сі не будуть роздумувати, чи сміють розстріляти злодіїв, які вирізали пів села. Не будуть міркувати, чи маєте право стріляти до ворога, який вас розстрілює. В сім парку все нагадує проколишню боротьбу з турками. Могутні муровані стіни, каземати, ось якісь рештки вежі, де турки карали сербів.

З сього місяця чудовий вигляд на ріки Саву і Дунай, вони тут зливаються. На долі сліди передісторичного міста. Вчені вважають, що се могло бути скордиське місто Сінгідун (Syngidunum), бо власне скордиські кельти, прийшовши сюди в IV віці перед Христом заложили твердиню на виступі де зливаються Сава й Дунай. Пізніше Сінгідун перейшов до рук римлян, і вони тут зробили порт. Центр римського селища був у теперішнім Калемгдані. Місто пересікав великий акведук, який вів аж до Авали. На місці теперішньої „Національної Банки“ за римських часів стояв храм Юлітера та інші, а недалеко теперішньої катедри стояли римські лазні. За римських часів ся область звалася „Верхня Мезія“, і важнішим її центром був не Сінгідун, лише Вімінацій (Viminatium); і тільки аж за візантійських часів Сінгідун стає центром сей провінції.

З добою переселення народів, зникає імя Сінгідуна, і тільки в IX віці знову на сім місці згадується місто, але під славянською назвою Білгород (Beograd). Документи про сі часи дуже рідкі аж до XII в. У всякім разі за пановання болгарів у X в. Білгород був важним центром торгівлі. В XII в. пановання болгарів змінилося панованням угрів, але влада тоді часто переходила з їх рук до рук візантійців.

В XIII в. угри міцно оволоділи Білгородом і уже довго не випускали його з рук. Тільки в 1284 р. на якийсь час увільнив його сербський король Драгутин, але в XIV в., місто знову попадає в руки угрів і так аж до початку XV віку. Угри-номади мали уславлену кінноту, як всі номади. Угорщина незвичайно урожайна країна могла видержати дуже густе населення. Білгород був центром провінції теж урожайної, але значно меншої, теж низинної здебільшого як і Угорщина. Отже дикі кіннотчики угри завжди могли знайти вигідну хвилину, щоб раптово напасти на сербів, спустошити область, а потім, голодом примусити залогу міста піддатися. Подібно до того, як наші думи виспівують боротьбу з турками, так сербські — виспівують боротьбу з мадярами.

В XV в. хитрий деспот Степан робиться васалом Угорщини, заспокоює відносини і тим часом організує Сербію, дає їй можливість трохи перепочити від боїв і рабунків. За майже 25 літ свого панування він відбудував місто і його біограф Костянтин Фільзоф, описує Білгород як велике укріплене місто, обнесене подвійними валами і ровами. В pp. 1432-33. французький лицар Bertrandon de la Broquière подорожував

через Сербію до Святої Землі, і його опис Білгорода навіть в деталях відповідає описові Константина.

Після смерти деспота, Білгород знову переходить в руки мадярів в 1439 р. і для цілої Сербії починається нова грізна доба. Майже цілих 80 літ тягнеться боротьба з турками, і за сей час Білгород зовсім знищено.

Остаточо турки оволоділи Білгородом в 1521 році. Сербі з нього повтікали, або їх вивезли в неволю. За турків, Білгород знову помалу віджив, але се уже було зовсім инше місто, тут тепер була уже велика мішанина народів: Свєтіс пише, що торгівлю в Білгороді вели греки і серби, які експортували дерево, сало, віск, мед, олію, льон і бавовну, а турки постачали вино, каву, свині, і рогату худобу. Від німців і мадярів сюди привозили тканини, залізо, сталь і скло. Поруч з турками в місті сиділи німецькі та італійські жида, та еспанські цигани. З славян окрім місцевих сербів, ще серби рагузани. Тут було багато мечетів, і мурованих домів дуже гарних так, що різні подорожники вихвалювали Білгород більше ніж мадярську Буду, але сербське населення жило в бідних деревляних хатах.

В другій половині XVI в. в Білгороді було біля 6000 домів. За 167 літ турецького пановання місто набуло такий турецький вигляд — скучених без ладу хат, що не могло увільнитися від сього традиційного вигляду навіть до великої війни.

На початку XVII в. Білгород стає уже значним містом. Біля 1661 р. в нім нарахували 98.000 людности. Дуже цікаво булоби порівняти періпетії нашого Києва, який був могутнім за великих князів і за козацьких часів, але в 30-х роках минулого (XIX) століття за московського пановання мав ледви за 50.000 мешканців, і ще в 1885 році — тільки 140.000 населення.

В 1661 році Білгород мав три циганські дільниці (біля Сави), три грецькі (біля Дунаю) і три сербсько-болгарські. Біля Дунаю жили ще жида. Була ще вірменська дільниця. Одна гравюра 1684 року представляє місто дуже величавим імпозантним, з масою веж і мінаретів. Турки зруйнували усі попередні укріплення, які існували до них і побудували зовсім инші, як показують старі пляни.

На початку XVIII в. турків у Білгороді змінили австрійці, які зараже постаралися, ще збільшити укріплення, і провели рів для охорони. На початку XIX в. Білгород опинився знову в руках сербів, потім — знову турків.

В 1864 році Білгород мав тільки 31 улиць, з них 10 було сербські і 21 турецькі. По 1878 році, коли була проголошена незалежність Сербії після російсько-турецької війни, почав Білгород потроху відживати і населення поступенно і певно зростати. В 1921 році там 111.729 мешканців, в 1929 — 226.289. Таке збільшення поясняється головне тим, що до міста прилучили околиці так, що ціла територія міста виносить 33 км.²

Ріжноманітна і тяжка була доля Білгорода — кожен серб знає його криваву історію, а більшість ще пам'ятає свою залежність від турків. Війна 1912 року ще в пам'яті всіх, навіть молодих людей, особливо в південній Сербії напр. з Скоплів, яке тоді ще було під турками.

Я з великою цікавістю оглядав місто і його численні пам'ятники. Тепер воно росте і літ через 25 обіцяє бути дуже гарним, зовсім європейським містом. Ввечері я поквапився прийти ту салю, в якій мала бути вистава „Просвіти“. Се не був якийсь спеціальний театр, тільки велика і то дуже велика саля, в якій сцена була улаштована спеціально для сього випадку. Я не хотів підходити до каси і купувати білет, я хотів перш зорієнтуватися, щоб обсервувати і аранжерів і публику, яка мала наповнити салю. Публика підходила і купувала білети, але все дешевші, за 10 динарів, себто півтора злотих і дешевші.

Ось підійшла якась пані, просить білет:

— Вам в якій ціні? — запитує касієр.

— Пачему ви не гаваріте па рускі?

— Вибачте! — відповідає касієр — я галичанин і не умію говорити на общепонятному.

— Ну! я тоже галушкі ела, так чтош с таво?

Було ще багато аналогічних „общепонятних“ закидів касієрові, який флегматично і ввічливо, але уперто відповідав по українськи. Ось підходить якийсь добродій, що говорить чистою українською мовою, з вузликом в руках, як подобав провінціялові, а сам нагадує милу тепер уже вимершу постать наших сільських дяків:

— А я отсе знавте не витерпів і таки приїхав, треба подивитися на „Хмари“!

— Так сеж вам дорого обійшлося!

— Ну щож робить! сам потяг коштує 80 динарів.

— Вам який білет дати?

— Найдорозший!

— Сеж 20 динарів (3 злоти).

— Ну так щож!

Я й так тільки в ряди-годи можу приїхати до Білгороду. Взявши білет він хутенько побіг на салю, бо уже почалося. Я все стояв здалека в куточку. Публика уже не підходила, але натомісць підійшов якийсь добродій в урядовім однострої. Касієр віддав йому усі гроші, що тут були, але ще видко не вистарчало, заразже підійшов ще один і теж говорив про гроші. Касієр гукнув на якогось хлопчика, що стояв біля дверей і сказав:

— Покличте пана Будза!..

Через декілька хвилин прийшов з салі високий і поважний чоловік, літ під 50 і запитав касієра, що сталося?

— Треба заплатити за салю та инше, а ми маємо дефіцит!

- Богато?
- Чотири тисячі динарів (600 злотих)!
- Більше уже білетів не купуватимуть?
- Ні, може там ще декілька і куплять, але й на 100 динарів не набереться.

Сей поважний пан мовчки виняв з кишені гаманець, відрахував 4 папірчики по 1000 динарів, поклав на стіл і пішов знову на салю. Касієр були задоволені, в касі не залишилося нічого. Касієр звернувся до серба в уніформі, щоб вступив на салю. Серб пішов. Тоді я підійшов і попросив білет. Касієр здивовано продав мені і каже, що такі в касі буде сьогодні 20 динарів.

Я пішов на салю. Вона була далеко не порожня хоч і дуже велика. Сцена була обставлена дуже гарно. Декорації зроблені спеціально, бо і хата і пейзаж чисто українські. Грала досить велика оркестра, співав значний хор. Се все мусіло кошувати великих грошей, бо оркестра була сербська. Танцювали добре, грали теж не зле, як на аматорів.

На конгресі, на яким я брав участь, офіційно виступати на сім зїзді могли тільки 3 славянські держави: Югославія, Чехія, Польща. Росія не могла виступати, бо Югославія не допускає у себе представництва большевицького уряду; Болгарія не взяла участи, бо через Македонську справу, на конгресі не могло бути свобідного наукового обмірковання етнографічних питань. Українці могли виступати, як окремі особи. Така була постанова першого Зїзду, що відбувся в 1924 році у Празі.

Славянство, та традиційна фікція, яка плекалася старими славянофілами, на тім конгресі зазнала найбільший удар.

При різних промовах на відкритті, всеж таки голова Югославського організаційного комітету генерал Бошковиц в своїм привітнім слові згадав про українців і вітав їх.

По відкритті і по обіді, мене знайшов милий касієр вчорашньої вистави Просвіти пан І. Школьник. Він мене водив по тих місцях і показував, те чого я ще не бачив.

Мене дуже зацікавило розпитати приемного мого провідника, як ставляться білгородські серби до українців. Він відповів, що так як до славян взагалі, тільки, не відрізняють від росіян. Навпаки росіяни, які в богатях відношеннях мають особливі привілеї, як скрізь так і тут активно агітують проти українців і чим можуть, шкодять нам.

На росіян серби спочатку, коли ті після революції вперше приїхали, майже молилися, вважаючи їх своїми визвольниками і від турків і від німців. Тепер відносяться з меншим захопленням. Українці тут — прості вояки, малоосвічена маса, се денікінські салдати. Заслуга „Просвіти“ і полягає в тім, що довгою поступенною працею над сею сірою масою, з богатях малоросів зробила українців.

З Білгороду всім я на пароплав, який в 12 годин мав везти членів конгресу по Дунаю віді до так зв. Залізних во-

ріт. В ночі ми пройшли рівнину, а вранці вступили в чудову область по якій проходив Дунай між високими горами стиснутий що раз вужче і вужче.

Тут понад Дунаєм, по над його правим берегом йшли колись римські війська в далеку Дакію на границю теперішньої України. Їх вів імператор Траян. Тяжко було йти вздовж Дунаю, тут гори і скелі, по яким не понесеш тяжкої амуніції. Але Траян придумав як обійти труднощі і лишив по собі сліди, які помітно і по сьогоднішній день. Ось видно місцями понад водою в скелях йде довга нижа, спеціально вирублена в скелі, щоб пройти військам.

Ось понад водою видно довге пасмо чотирикутних отворів в скелі. Сі отвори велів висікати в стелі Траян. В них вставлялися бальки, які стирчали поземно над водою, на сі бальки настилялися дошки вздовж цілої такої скелі, часто сотки метрів довжини і по таких помостах проходили над водою римські війська і провозили тяжку амуніцію. Біля них звичайно лишалася варта, щоб обергти ті помости від знищення. По сих помостах йшли в Дакію різні народи, що служили у військах Риму: тут були і еспанці і африканці лібійці і гали, тільки старшини були головним чином римляни. На Балканах і по той бік Дунаю в Паіонії (в теперішній Угорщині) багато залишилося слідів від старих римлян. Вели вони і в Словаччину на ріку Мораву, де знайдені рештки їхніх постійних таборів, т. е. фактично фортець, в яких полишалися рештки храмів і лазень, й інших будов. Цікаво, що сю римську культуру і з нею римську мову розносили по цілій Європі через Румунію до границь України зовсім не римляни, а варварські війська. В руїнах храмів від Болгарії й Румунії (колишньої Дакії) і аж до самої Бельгії, ми знаходимо не іконки римських богів, а чужі їм іконки бога Мітри, далекого перського бога, якого занесли сюди прихильники Заратустри, з далекого Ірану. Малоазійські і Сирійські когорти, просякнені мітрійською вірою, принесли з собою ті святощі. І не знати скільки мітрійського елементу увійшло в склад обрядів і понять молодого християнської віри, яка вироблялася пізніше тут в провінції, і послужила мабуть основою пізнішої візантійської відміни християнства. Отці церкви IV-го віку обвинувачували сатану, що він знавши наперед про появу Христа і обряди звязані з вірою в нього, умисно, ще п'ять віків перед ним, ввів в світ мітраїзм і такі самі обряди, щоб потім шкодити христовій вірі. Але, чи своїми чи чужими руками, великий Рим ніс культуру в далекі краї. Хоч і культура ся не завжди була римська, а часто сирійська і малоазійська, але безперечно вища, ніж культура сих північних та східних країн, і мала в багатьох відношеннях позитивний вплив на місцеве населення.

Чим далі ми спускалися вділ по Дунаю, тим вужче сходилися його береги, тим вищі і прикріші ставали гори, дикі-

щав їх вигляд. Вода тут в затишку від вітру став спокійніша, не видно хвиль. У 8 годин 30 хвилин ранку ми підходимо до так званого Казана, де гори-береги сходяться найвузче. Тут ширина Дунаю = 150-170 метрів, а глибина досягає 50 метрів. Се так ніби у нас на Дніпрі біля Кічкаса, трошки вище від острова Хортиці і м. Александровсьька. Тільки на Дніпрі гори хоч і кам'яні, але зовсім не високі, не вище 60 метрів над водою і вони уже нижче порогів. Там колись був міст перекинутий одною аркою з берега на беріг, метрів 120 прольоту, знищений за революції. Тутже якраз в сім найвузчім місці Дунаю лежать і пороги. Зараз же за грізною глибиною йде довга кам'яна грядка порогів, які тепер у глибини, під правим берегом; проведено й канал відгорожений мурованою стіною від лівої частини Дунаю. Се майже так як на нашім порозі Ненаситці.

Наш пароплав увійшов у канал. Вода в каналі стояла помітно вище ніж по той бік каналу за мурованою стіною, недивлячись на те, що канал був відкритий з обох сторін і не мав шлюзів.

Тутже при виході з каналу з правого боку так звана *Tabula Trajana*. Скеля вигладжена рівненько в формі великої чотирикутної таблиці і на ній і висічена ся напис *Tabula Trajana* — в пам'ять його переходу через сей дикий край. Тут особливо ясно видні були і чотирикутні діри в скелі, і навіть довга нижа в стіні.

Останній поріг, і останнє звуження Дунаю зветься „Сіп“, біля села тоїж назви. Поріг сей дуже довгий, який дуже сприяв пароплавство по Дунаю, поки не урегулювали його.

Ся частина тіщин з порогом і носить властиво назву Залізні Ворота або Дердап. Але звичайно ся назва Залізні Ворота ростягається на ціле дефіле від Голубаца аж до Сіпа. Сам поріг зветься по сербськи Преграда.

Долина Дунаю між Голубацом і Сіпом мало заселена, бо тут нема добрих ґрунтів для хліборобства, комунікація тут дуже тяжка.

Як і в Карпатських полонинах населення живе більше з випасу худоби, з експльоатації лісів, або з рибних ловів.

Тут Дунай входить в румунсько-понтійський басен. Тут уже все з лівого боку низина, як і на Дніпрі. Той самий краєвид, ті самі верби. Згодом ми проходили повз село Турн Северина, де підписана була відома Турн-Северинська угода; се на лівім румунськім березі, а далі Кладово, що лежить на нижчій терасі на правім сербськім боці. Так ми поступенно наближаємося до останнього граничного сербського міста на Дунаю, до Прагова. Тут на сербській території на правім березі Дунаю трапляються села цілком румунські. Деякі носять ще сліди турецького пановання в формі струнких мінаретів.

Біля городка Bursau'a ще видно останки траянового шляху. На острові лежить село Ада-Кале з мінаретом: тут до 1913 року жило ще турецьке населення.

В Прагові прийшлося з годину чекати на спеціальний потяг, який і повіз нас далі до Завчару. Залізниця йде вздовж близької болгарської границі, по західному краю славної своїми розрухами Македонії. Усі вагони були старанно і уважно оглянуті спеціальними урядовцями. До Завчара ми приїхали аж о 6 годині вечера.

Вранці на другий день я побачив, що ми їдемо незвичайно дикую країною де на величезній простороні не видно ані шматка поля. Дикі сірі гори по обидва боки залізниці. Дерев теж небогато на сих горах. Очевидно населення тут мусть бути дуже рідке і незначне. До стації Палілула я нарахував шіснацять досить довгих тунелів. Гори вже трошки розступилися, очі звеселилися гарною рослинністю, поблизу видно якесь містечко. Генерал Бошкович пояснив, що тут люди живуть тільки на плято, бо гори зовсім не придатні для життя. І справді в горах не було видно житла на протязі багатьох годин, що ми їхали. Се усе була границя Македонії, що ще й в старі часи була відома дикими войовничими племенами.

В десять годин ми були на ст. Громада. Тут знову трошки розступилися гори, щоб дати маленький притулок населенню. Показалися й веселі поля. Скрізь помітна була військова сторожа біля залізниці. Сербія старалася добре оберегти своїх гостей. І треба сказати, що ціла ся довга двохтижнева подорож на протязі майже трьох тисяч кілометрів обійшлася без найменших невігід.

Ніш перед 1878 роком належав туркам і навіть був гордошами турків. Він мав тоді 30.000 населення, з яких половина були турки. По війні 1878 р. турки покинули місто; залишилися самі серби, але турецький вплив ще зберігся — ще багато жінок і тепер ходять в турецькій одежі (šalvare, jeleše, ŗigŗe = штани, корсетка, і накидка).

Саме місто, о скільки його було видно від залізниці страшило турецький вигляд. За Нішем обрій наш розширився, бо гори розступилися і ми бачили великі грізні масиви на значній віддалі.

Які живі мусять бути у сербів згадки про турецьке пановання в сих місцях! Зліва видно широку рівнину, се Куманово поле, де був знаний бій між сербами і турками, оспіваний в піснях. Недалеко й містечко Куманово, а за ним видно Шару Планину (Сіру Полонину). Се висока гора, що досягає трьох тисяч метрів і ми її бачили весь час аж до Скоплія. Була вся вкрита снігом. Перед Куманівською долиною ми проїздили біля другої меншої долини з містом Вране з 9.000 мешканців. Ся місцевість цікава тим, що тут по сусідству існують горячі жерела, вода в яких доходить від 63° до 90°. У Карльсбаді найвища температура води — в Шпруден 72°.

До Вранього зіжаються на лікування з південної Сербії, і з північної Греції.

Куманово за турків служило важним центром торгівлі худобою з області, що зветься Овче Поле. Серби кажуть, що за турків тут хліборобство зовсім не було розвинене, а тепер Куманово стало дуже розвиватися в агрикультурнім напрямі.

В Скопліє. Я похапцем оглянув місто з його бурхливою рікою Вардаром, високими мурованими мостами, масою мінаретів і т. п. Се місто досить значне і мальовниче. Є дуже гарний музей. Ввечері учасників зїзду запросило місто на раут в Офіцерськїм Домі, що стояв на березі ріки біля мосту і був перебудований, як здається з мечети. Тут були присутні батьки міста і між ними декілька в чалмах і типовій турецькій одежі. Я просив їх дати свій автограф на память в моїй книжці. Двох не уміли по сербськи і підписалися по турецьки. Один був зовсім неписьменний.

На другий день рано о 8-й годині конгресисти пішли оглядати місто. В руїнах старої турецької твердині, по той бік ріки на горі побудовані касарні. Вправлялися вояки. На валах зберігаються старі гармати, відбиті у турків. Поблизу декілька мечетів великих гарних з високими струнками мінаретами. Нам показали рештки старої церкви, ще з XIV в., в якій гарний різьблений іконостас XVIII в., наслідував усі попередні стилі. Оглянув я також чудовий музей, де виставлено багато образів з старих церков XIV і XV в. Там є і портрети титарів і донаторів сих старих церков, різних князів, і в тім числі, прославленого в піснях Кралеви́ча Марка. Цар Душан (1331—1355 р.) зробив колись Скопліє своєю столицею. Але з будов від того часу майже нічого не залишилося під турецьким пануванням.

Проїхавши 120 кілометрів в автобусах, ми могли бачити, яку велику культурну роботу в сих диких горах веде тепер Югославія. Ми проминули десятки залізничних новопробитих тунелів, проїздячи то над ними, то під ними, то напроти них через річку. Деякі тунелі тягнулися кілометри і ще не були закінчені. Ся вся праця з великими видатками капіталу витрачається, щоб сполучити Скопліє з Кралево́м, а через него і з Сараєво́м, і з Ядранським морем. Я не знаю чи економічно виплатиться ся залізниця, але стратегічне значіння вона має кольосальне для боротьби з Італією. Тут прокладаються й нові серпентини шосе, які коштують теж незвичайно дорого, бо потребують і мостів над глибокими проваллями і зривання скель вздовж гір, і високих насипів до 20 метрів висини місцями і довгих по протягу, а тимчасом се країна мало заселена і гори тут не допускають скільки небудь значного розвитку рільництва. Югославія несе сюди величезну культуру сполучуючи ті зовсім дикі відрізани від світа гори, з центрами культурного життя.

Ось ми вже в Боснії. В щілині між скелями самотньо стоїть

хатка, вона трохи нагадує гуцульську, з піддашком. Може се тут колишній кольоніст з Галичини? бо були такі в Боснії! Але осідка типово-гуцульського ніде не видно. Ми їдемо по правім березі якогось потоку, маса тунелів.

Постепенно краєвид ще трохи міняється, гори трошки нижчають, їх вкривають густі ліси, між ними широкі долини, з обробленими полями, навівають спокій і лагідний настрій. Раніше в невеликих селах можна було помітити, що оране поле містилося перед хатою нижче неї, а пастівник ззаду хати і вище, се майже було правило в попередніх горах. Тут уже сього непомітно. Густо хати, се вплив турецький. В селі мінарети, хати двохповерхові, між людьми трапляються постаті в чалмах. Ми підїздимо до Сараєва. На горі вдалі, якийсь покинутий мабуть турецький великий город обнесений високими стінами, з вежами, але мертвий порожній, там ніхто не мешкає, поступенно він зникає за поворотами і перед нами відкривається чудова незрівняна панорама Сараєва. Маса струнких мінаретів, мечетів, хати по турецьки, то європейські, характеристичні кипариси. Ходимо по місті, по вузьких вуличках, по мечетях; чудова стара мечеть виложена мармуром, се бєєва джамія¹⁾. Ось йде чоловік елегантно по європейськи вбраний, з ним жінка теж убрана по європейськи, але лице закрите чадрою. Чадра на кожному кроці скриває жіночі лиця. Богато жінок ходить в турецьких шаліварах (шароварах), але деякі в турецьких одежах а лиця мають незакриті чадрою. Тут така мішанина східнього музульманського з європейським, що все здається театральною бутафорією. Музульмани говорять по сербськи і звать себе сербами, тільки їхня віра музульманська. Сі музульмани здається вірніші діти Магомета ніж в Царгороді.

В Сараєві особливо великий і гарний музей, уряджений ще австрійським урядом, незвичайно багатий цікавими предметами, але ми оглянули його тільки похапцем. В 4 годині дня ми стояли біля мінарета. Було якесь магометанське свято (піст, байрам чи щось подібне). Почулося 5 гарматних стрілів, і на всіх несчислимих мінаретах зявилися муезіни і своїми тоненькими голосами зягнули „Алла.....“

Кава тут скрізь дається по турецькому звичаю, чорна, густа, варена в спеціальнім мідянім маленькім кухлику з довгою ручкою; її дуже небогато, але вона дуже добра і смачна, правдива, не житня.

Про Сараєво треба сказати, що воно після переходу Боснії до Австрії (1878 року) значно зросло. Бо Австрія зробила Сараєво своїм адміністративним осередком, провела залізницю, завела школи, музей, помогла місцевим селянським виробам, тут же держала багато війська. Се все давало зарібок і збільшувало місто. Австрія теж подбала індустриалізувати до

¹⁾ мечеть тут зветься джамія (по турецькому).

певної міри таке сільське виробництво, як килимарство і ткацтво, стараючись зберегти національні місцеві орнаменти і т. п. Примітивну працю замінили технічно поліпшеною і продукція зросла. В майстернях школи орнаментальних мистецтв можна бачити мистецький смак боснійського народу до орнаменталізації і методи поліпшення техніки виробів. Се трохи нагадує спроби нашого Полтавського земства, або Вишницької школи на Буковині. В сій школі сараєвській стараються зберегти і поліпшити теж мистецтва вирізування по дереву і гравірування по металу, які властиві Сараєву здавна. Боснійські музульмани зберегли багато звичаїв славянських, в їхній народній поезії основними такі теми, як флірт, або любов, яких нема в турків.

Окрім того музульмани тут опріч своїх святкують і багато православних свят, так напр. вони запалюють огні (чи смолоскипи) під Петра і Павла, святкують Спаса (Преображення) в тойже самий спосіб, як і православні і т. п. Краса Сараєва, екзотична і велика. Поруч з домами європейськими і великими бачимо турецькі „чардаки“ (типові їхні дома). Се все завжди буде принаджувати подорожників до сього міста. Додає краси снігова гора Вележ, на обрії. Вранці відіхали далі до Адрії, до Дубровника. Біля полудня ми спинилися в м. Мостарі. Тут високий гостроверхий міст на східний зразок, над бурхливою рікою. Се старий турецький міст. За мостом ми оглянуки деякі приладдя для вимивання овечих шкір. Тут вода текла по спеціальних ринвах і вимивала баранячі шкіри, що висіли на шнурках.

Далі пішли стації за стацією. На дорозі трапляються високі водопади, а краєвид знов дикішає і стає якийсь сумний, одноманітно сірий. Гори сірі, голі, не задержують води і тому без рослинности, або з дуже малою. Дорога пішла помітно в гору і наш потяг пішов зовсім помалу. Напроти нас висока довга сіра гора, а під нами внизу глибока довга вузька долина, наповнена тепер водою, яка в літі висихає і тоді там сіють кукурузу, з балок місцями з води виглядають старі дерева, власне тільки їхні верхи, які в літі будуть уже вільні від води. Ся долина і озеро зветься „Попове Поле“. На горах місцями тільки видно якісь кущики. Околиці дуже бідні. В сих місцях населення належить до трьох вір: музульмани, католики і православні. Але музульмани подібно до християн святкують Юрія, Ілію, а місцями і Різдво.

Хати тут всі з каменя, але в долині ріки Неретви почали траплятися також і деревляні, де очевидно можна було дістати дерева, але і деревляні і камені покриті завжди дошками, соломоуж критих тут не помітив. Дорога весь час тут крутиться серпентинами. Ми проходимо багато тунелів. Починають траплятися хатки криті не то очеретом не то буряном, трапляються маленькі городи. Дерево — бук, але невеликий, місцями город засіяний житом чи ячменем. Ст. Хутово. Пейзаж

все той самий сумний, дикий, сірий. По горах дрібна рослинність йде по лініям наверхівчань підкреслюючи собою верстви гірських шарів. Тут видно теж якісь дивні поля ячменю, а місцями може й сорго, все овальної форми, та обнесені огорожою з каміння, яка еліптична в пляні. Се нагадує зовсім наші земляні еліптичні городки, що відносяться ще до камяної доби. По той бік, на схід від озера зовсім безлісні гори. Але на них, на сих сірих безрослинних горах знизу догори йдуть також складені з каміння стіни чи огорожі і роблять дивне вражіння. Вони довгі і чотирикутні. Довжина їх часом може досягає і 400 метрів, а ширина 200 метрів. Вони ніби виділяють якісь ділянки, але на них ніщо не росте, кому і на що потрібна ся важка праця? Мені ніхто не міг пояснити. Біля них нема ні хат ні чоґо. Се ніби наші поля, далеко за селом але без рослин. Біля якоїсь стації ми бачимо жінок, вони чомусь тут ходять в вузьких мужеських штанах. Внизу на сьому озері я помічаю за весь час тільки один човник. Села невеличкі, 10-15 хат і тільки. Ось ст. Веля Медва. Тут є і церква і зо двадцятєро хат у купі і трошки дерев. Ми підіймаємося все вище і вище; під нами внизу вузькою ниткою, серпентиною вється шоса. Ми стали на ст. Равно.

Ще ст. Польце і нарешті ст. Х у м. Здається що, їдемо просто на небо. Ми на величезній висоті. Перед нами відкривається знову зовсім инший вид на обїхане нами попове поле, яке тут кінчилося, і з води тут виглядає цілий лісок, тільки далеко десь внизу. Вечеріє, сонце спускається, і його за горою не видно, тільки довгі тіни гір падають на Попове Поле. Ще проїздімо короткий тунель і починаємо спускатися вниз. Перед нами чудовий вигляд на Ядранське море, покрите островами. З величезної висоти наш погляд охоплює безкрай морський краєвид. Але тут серпентини і чудовий краєвид зник знову, сонце сіло. Ми знову вискочили на бік до моря і перед нами чудесний краєвид; спускаємося вдлі і краєвид зникає за серпентинами. Зовсім смеркає, показався огні на долі, море ще виблискує на світлі місяця, але він ще низько. Ми знову в серпентинових зворотах і нарешті зовсім темніє. Віздімо на ст. Дубровник.

Дубровник чудовий. Тут уже чується вплив італійської культури. Доми, стара скульптура, все нагадує Італію: і пальми і чудове сріблясте сяйво місяця на морі.

Дубровник засновано в VII в. після Р. Хр. Дубровник звався теж Рагузою, кажуть ніби ся назва була ще іллірська. Населення тут мінялося: ілліри, греки, римляни, а починаючи з VIII в. по Р. Хр. слов'яни. В XI віці тут князь носив слов'янське імя. Але по латині тут говорило ще до XIII в. велике панство. В XV в. мова латинська пестрила слов'янськими словами. В XVI аж до початку XIX в. тут існувала Дубровницька Республіка, досить богата. На се вказують доми ренесансового стилю як напр. митниця дуже гарна архитектур-

но. Колись се був значний торговельний порт. Від турків він відкуповувався грішми. Тепер Дубровник з островами і околицями нараховує 27.000 мешканців. На вечір ми перейшли на корабель і в 10 годині вирушили до Спліту.

Се Дальматія, сеж є Динарські Альпи, які заселені дальматинцями тобто хорватами. Є якісь історичні натяки на існування хорватів (срібних) на карпатських горах. Ми антропологічно динарці, так казав Хв. Вовк, що досліджував антропологічно наш народ. І от співи, манери товариські. Як все віддає справді чимсь рідним, близьким. Дальматинці дуже гарні моряки, солідні і розважні. І се справді наші родичі. Нам цілі віки туркали в уха ріжні вчені, а особливо невчені, що москалі наші брати! Звідкіль і чому? Та ще й старші брата славянські. Алеж ми далеко старші славяни і правдиві славяни. І динарську культуру і динарську расу уже можна ясно спостерігти, як і нашу, ще за три тисячі літ перед Р. Хр. А московська? Московська антропология і культура, дуже пізні. Се фінсько-урало-алтайська раса, примітивна культура, що деревом і кісткою користалася ще й після Р. Х., а славянської мови научилася тільки під впливом Новгородської і Київської культури. І зараже ся раса почала нищити Київ ще в 1171 році.

На другий день рано о 7 годині ми припливли в Спліт. Старе латинське Spalato. Пристань дуже гарна, простора, чиста, гарні домики. Пальми і агави. Нас ведуть на сніданок. Ми проходимо через площу Деоклетіяна повз його кам'яний палац. В нім тепер міститься церква. Музей багатий, гарний, має і передісторичний і етнографічний відділи. Тут теж первісне населення складалося з іллірів, потім з греків, які заснували Salon'у теперішній Солін, по сусідству і Epetium (Stobreč) в глибині півострова Спліту в IV віці перед Р. Х. В другім віці по Р. Х. римляни зробили Солін головним містом своєї провінції Дальматії. Під римською владою він розростається і число мешканців досягає 60.000. В першій віці в Соліні римляни будують амфітеатр, трохи менший як у „Полі“, але дуже великий, і окрім того декілька маленьких театрів, багато лазень і терм.

В III в. в Соліні заснована християнська парохія, між IV і VI віками тут будується велика християнська базиліка, на три нави і баптистерій. Тутже зберігся великий християнський цвинтар III-VII вв., де найдено 293 написи. Спліт власне служив тільки портом для Соліна. Солін в 614 році був зруйнований один раз, а потім в 1647 р. удруге венеціанцями, щоб там не могли утвердитися турки. Особлива заслуга тепер належить місцевому священникові Буличу, який своїми власними коштом знову виявив на світ божий старе місто Соліна. Головна його заслуга та, що він зробив се науково послідовно, посвятивши на се ціле своє життя. Всі речі консервуються і оберігаються ним дуже старанно, а ре-

зультати грандіозні. Тут колись в теперішнім селі Кучині в 3-х кілометрах від Соліна уродився Діоклетіян, великий імператор римський, що правив з 284 по 305 рік. Він і побудував свій чудовий палац в руїнах якого, як я уже згадав у Спліті міститься церква.

Спускаючись з гори Маряни до Спліту, прийшлося пройти в гущі їдкового диму. Питаю супутника серба, що се таке, що в самім порті поставлені якісь фабрики, які так псують повітря. Се італійські цементарні, се тутешня сплітська болячка. Хіба не можна як небудь позбутися сього? Не можна, бо перешкоджають міжнародні договори. Тутешні гори поставають дуже добрий цемент. На сих фабриках на нашій території вони мають можливість держати до 3000 людей.

Корабель поволі відходив. А перед нами розгорталася чудова панорама далматинських берегів і островів. Так аж до заходу сонця.

Ми сиділи на носі корабля і вдивлялися в таємничу просторінь. Нас була група чоловік 8, різних народностей.

— Скажіть — запитався я у сербського професора — невже не можна було викупити і зруйнувати ті цементові фабрики у Спліті, що своїм димом так псують се чудове курортне місто?

— Ах се адрійське побережжа се наша найбільша болячка — відповів один з наших господарів. — Італійці по міжнароднім договорам мають право держати тут свої фабрики, і ті ділянки землі, які їм раніше належали, не як наші піддані, а як власники своєї території. Європейські політики своєю більшістю ухвалили се на міжнародних конгресах при замиренню Європи; се їм треба було зробити, щоб завжди мати можливість зробити тиск на нас, якраз через сі болячки. Італійці теж не згодяться ніколи продати сі фабрики, бо завдяки сьому вони мають право претендувати на те, що се в їхнє побережжа, і мало того вони мають право біля своєї землі держати і свою ескадру. Поки ще не було Муссоліні, се не було так грізне для нас, але тепер... А тут, ще Македонія ззаду! Мадяри теж з півночі. Ви панове бачили скільки ми зусиль прикладаємо, щоб підняти культуру нашої країни, алеж ми малий нарід, тільки третина від самих італійців.

— Але ваше військо робить дуже заспокоююче вражіння, воно певне, солідне.

— Се єдина наша надія і гордість, але сього мало, треба техніки, а вона вимагає грошей, яких у нас не багато. Італійціж мають чудову флоту, вони можуть ціле наше побережжа держати під своїм тяжким гарматним огнем.

Дехто висловив думку, що так буде все — бо слов'янам „бракує Росії“ — але щож, коли тепер Росія бється в чужих пазурах і не знати, коли з них вирветься! А дивно, чому се народ не зробить нарешті повстання?

— Дозвольте мені слово? — запитав я.

— Просимо.

— Чи думали ви над тим докладно, панове, в чиїх пазурах бється Росія, чи в чужих чи в своїх власних?

— Як то?

Почулося зразу декілька голосів: Пазурі ясно чиї — інтернаціонально-комуністичні!

— Можливо, що доза правди в тому і є, але далеко не вся. Колиби нарід російський почував, що ся влада чужа, то можеб він зробив повстання і скинув її, алеж він сього не робив і повстання в Московщині він не робив очевидно тому, що самому проти себе не можна робити повстання! — відповів я.

— Якто, знову запитав чеський географ, ми читали, що там часто бували повстання!

— Так, часто, але де! Звичайно російські емігрантські газети пишуть, а за ними європейські, про повстання в Росії, але вони одного не пишуть і не згадують, що сі повстання були на території імперії, але ніколи в Московщині, яка має найбільше населення; теж не пишуть того, що сі повстання бували тільки на Україні або взагалі там де неросійське населення. Європейці не хотять сього бачити.

— Алеж як я бачу — сказав хтось, то в Росії, щоб був порядок, треба царя, от такого як був Петро I.

— А ви думаєте, що Петро перший був ліпший? Сеж був типовий большевик і навіть ще більше: типовий чекіст.

— Ну як то ви можете так рівняти? Тож цар царської крові, царської династії і до того геніяльний!

Тоді я задитував, що писав про Петра Ключевський. Він зве його матросом, диніком, і т. п. От напр. цікава картинка. „Петро призначив масове катування стрільців в Москві на Красній Площі. Катовано тисячі. На сій „казні“ був присутній сам Петро і запрошений ним голяндський посол. Дивлячись на відрубання голів стрільців, Петро поступенно лютів, не видержує, підбігає сам до одного з катів, вириває у нього сокиру і починає сам рубати голови стрільцям, але потім згадує, що тут є присутній голяндський посол, і очевидно вважаючи, що делікатність і гостинність обов'язує почастувати і гостя сею приемністю, підбігає до посла і пропонує йому сокиру, бо може й посол бажає собі сеї приемности. Посол відмовився: від того представлення у нього боліла голова і його нудило. Можна собі уявити, що сей „геній“ і його війська робили на Україні! Я думаю, що те саме, що тепер большевицькі.

— Так якийже з сього висновок? — запитав хтось.

— Висновоків багато можна зробити. Насамперед зупинитися думкою над питанням, що таке москаль. Чи справді всі славяни походять з одного корня, чи може ні? Чи славяни москалі. Фактично колись уже таке питання ставляли щодо Московщини старий Погодін і славянофіли. Тепер

ми маємо багато нового матеріалу. Тепер се питання піднімається не науковими людьми, а публіцистами під виглядом евраїїства, яке фактично признає москалів азіятами звязаними з центральною Азією.

Якраз в сей момент прибігло декілька нових постатей, які шукали когось, і звернули нашу увагу на якесь освітлене містечко на березі, мимо якого ми проїздили. Здається се місто цілком належало італійцям.

На другий день рано вже в 6 годин ми були у Фіюмській затоці. Ми тепер проходили повз островів, які оточують сю затоку: на полудні великий низький острів Велія а на заході високий суворий Керсо. На півночі краєвид замикає півострів Істрія з його високою горою Monte Maggiore, що має 1396 метрів висоти. Мені живо пригадується, як літ 20 перед сим я був там на вершині сеї гори, а з неї видно уже Венецію, що лежить по той бік Адрійського моря. Істрія і Фіюме належать тепер Італії. Колись Фіюме був тоді живим портом, він стягував до себе товари з цілої Угорщини. Се був тоді угорський порт, бо Хорватія належала до Угорщини. Австрія мала своїм портом — Трієст.

Тепер і Фіюме і Трієст лишилися без гінтерлянду. Вони не мають чого експортувати. Хорватським портом став Сушак, який відділяється від Фіюме малою вузькою річечкою. Мені цікаво було, як тепер виглядає Фіюме, що колись роїлося великими і навіть океанськими кораблями.

Ось ми помалу обминаємо острів Велію і наближаємося до Сушаку. Перед нами розгортається амфітеатром своїк домів Фіюме, але порт, незрівняно з колишнім порожний. Декілька більших кораблів, решта щогляки, маленькі венеційські рибачькі карбаси. Зате в Сушаку повно кораблів великих і малих, і дуже багато маленьких щогловиків. Від італійського порту нас відділяв залізний тин. На них повилазили італійці і з здивованням дивилися на сусідів.

О 8 годині ми уже розмістилися в нашій старім потязі, що вивіз нас колись з Прагова. Як ми раділи знову сими вигідними широкими купе, до яких ми звикли від Прагова до Митровиці. Ми рушили і потяг потягнув нас на гору. Тут гори зелені, вкриті чудовою рослинністю, особливо буком. Тут часто трапляються села, і вони досить значні, се зовсім не те що в Боснії і Герцеговині. Се Хорватія.

Піднімаємося вище, і панорама така величава і гарна, яку рідко можна стрінути. Ціла країна зветься „Біла Країна“, мабуть тому, що богата. Вона лежить між словінцями і хорватами. Тут зовсім інші дома і хати ніж в Боснії і Герцеговині. Тут вони великі, багаті, технічно добре виконані, в той час як там бували хати навіть без вікон, справді „куча“, а не хата. Тут хліборобство грає уже видатну ролю в економіці населення, в той час як в Боснії головне було пастівництво. Тут багато хат покрито соломкою, хоча здебільшого дошками.

Звертає на себе увагу, що уже тут як і по всій Хорватії по селах стоять „Майові дерева“. Се такі самі, які на Моравії ставляються підчас так званих гідів. Се висока смерека зрізана і очищена від кори і гіляк. На самім верхку тільки залишено декілька гілячок. В сім місці прив'язується вінок, або 2, один нижче другого, верхній менший, спідній більший. І потім се дерево, цілою громадою і з відповідними обрядами здвигається і вкопується в землю на якійнебудь почесній площі в селі. Се якісь залишки поганських свят на честь сонця. Мабуть нагадає трошки наше купальське деревце, яке дівчата обвішують стяжками на Купала. Церкви тут муровані, здебільшого базілікального типу з одною високою вежою-дзвіницею, які через Угорщину переходять і на ціле Закарпаття. Хати криті соломомою, покриті нею гладко, як на Полтавщині, а не так, як на Поділю і Київщині, де роги і взагалі всякі краї мають ніби зубці. Дах має німецьку форму. Села великі, хати держаться купи. Але видко дуже багато хуторів, окремо стоячих ферм.

Ся країна, як і ціла Хорватія багато витерпіла. Кажуть, що ще в X віці тут були ніби авари (обри) в околицях Ніна, Зрманя, Велебіта, Уші і Великої Капели. На верхах неприступних гір ще можна побачити (і вони часто видніються здалека) вежі, колишніх середовічних замків. Перше населення сеї області говорило „чакавским“ діалектом. В 1493 хорватська армія була розбита турками на Кирбавському полі, і країна дуже спустошена. Потім сюди понаходили і т. зв. волохи, католики і православні. Карловац був заснований в 1579 році архикнязем австрійським Карлом.

Помалу ми спускалися у долину і в 7 год. вечера приїхали у Люблянну.

Місто гарне, зелене, спокійне, по модерному помощене, чисте і досить велике. Будинки гарні. Університет, заснований австрійцями в XIX столітті.

Озеро Блед, до якого ми приїхали о 1-й годині, справді чудове. Над озером виситься могутня вершина гори „Триглава“. Гори вкриті снігом блищали, на краю озера, на високій східній скелі, держиться якась мальовнича вежа. Ми приїздимо на острів. Там є церква. Нас попереджали, щоб ми не задержувалися. Але існує оповідання, що в церкві спускається шнур від дзвона, який висить на звиніці, і що хто позвонить в сей дзвін, то тому отпускаються якісь гріхи. Декому захотілося побачити церкву і позвонити дзвона, а тому, що людей було 80, то справа і затягнулася.

Приїхали ми в Загреб. За двацять три роки, що я не бачив Загребу він уже значно змінився, так що й пізнати трудно. Великі пустирі біля стації позабудовано великими будинками. Музеї і Університет обросли величезними деревами і платанами. Я його зовсім не пізнав.

Пленарне засідання зїзду відбулося в салі „Бановини“

на „Чорнім Граді“. Здебільшого реферати. М. и. реферат московського публіциста Савицького, під назвою „Евразійська концепція русської географії“, викликав багато заперечувань. Виклад розмашистий в патетичнім мітінговім стилі, з великим апломбом в супроводі смішної гестикаляції, але туманний і бездоказовий, як всі євразійські твори, був для багатьох зовсім не зрозумілий. Зміст його був такий, що Центральна Азія своїми степами без перерви переходить в Європу понад Чорним Морем до Карпат і до Балтицького Моря, бо на всій сій площі — рівнина, нема гір, а на південь від Карпат через Бесарабію переходить в басен Дунаю і в центральну Європу. З центральної Азії в Європу приходили завжди урало-алтайські племена (гуни, сармати і т. п.), які доходили до Італії, Франції та Іспанії. Але всі ці племена і слов'яни се те саме. Отже „розумійте язичи“, і тремтіть! Географія Росії се географія євразійська, центр її в Азії. Всякі слав'яни теж туди належать; вони належать до російської географії.

Висновку, чи як кажуть kropки над І, він не поставив, та і взагалі тяжко було самий зміст його реферату, як слід зрозуміти. Але очевидно сей висновок міг бути тільки такий: „Нічого там всяким дрібним слав'янам видумувати свої окремі самостійні держави, вони спокійно будуть залиті гунським — чи все одно московським морем“. Зовсім по пушкинському рецепту: „Слав'янські ручьї солються в русском мор'ї“. По дорозі в своїм рефераті — він зарахував до московських всіх географів, коли вони студіювали Азію.

Сі висновки Савицького, хоч і не висловлені ним ясно стали зрозумілі для всіх добре розумівших московську мову і се викликало реакцію. Проти нього виступило багато опонентів. Вони заявляли, що антропологічний матеріал, як сучасний так і передісторичний викопаний з могил, ясно показує, що населення України і тепер і в давнину належало до динарської раси і по часті спільне з яфетитськими малоазійськими групами народів, або іранськими, але не має нічого спільного з алтайськими, центрально-азійськими. Іміграція урало-алтайських народів на Захід не має того значіння, яке їм надає Савицький. Проф. Щербаківський (українець), так само категорично заявив, що вся передісторична культура України має свої корні не в центральній Азії, а скорше в Мезопотамії і в Малій Азії, і з сими країнами її зв'язують пережитки релігійні, звичаї, і правові поняття. Етнографічно населення України має теж дуже багато спільного з південними і західними слав'янами. Хліборобська осіда культура спільна для цілої центральної, західної і південної Європи і України, вона волова, т. є. віл був тут механічною силою. Але ні в області релігії, ні в області культурних пережитків, ні в розумінню народнім права українське населення не має нічого спільного ні з центральною Азією ні з населенням Московщини, бо Московщи-

на справді стоїть цілком в зв'язку з центральною Азією, і антропологічно і духово.

По закритті Конгресу, ввечері ми відїздили тими самими вагонами, в яких їздили по цілій Югославії. Потяг повів нас на австрійський кордон.

Іван Гончаренко

Тотальна війна

Еволюція війни викликається поступом зброї та всіх інших матеріальних засобів, що входять у гру підчас конфлікту. „Зброя визначає спосіб боротьби та її еволюцію. Звідси виникає структура бою, форма маневрів, які його підготовляють та загальний характер операцій, фізіономія всієї війни“ (Ж. Колен.¹)

До появи пальної зброї (XV стол.) поступ боевих знарядів є повільний. Звичайно винахід сталі (V стол. до Р. Х.) дозволяє піхоті зробити звиннішими її формації, переходючи від примітивної фаланги до рухливого легіону та когорт, але піхота всеж залишається важкою та неповоротною. В сей період боева форма залишається та сама: в той час як піхота задовольняється опором в окопах, кіннота завдяки своїй рухливості та швидкості, уможливує маневрові рухи, які забезпечують завжди успіх підчас бою.

Хоч пальна зброя на початку XVI стол. є в стадії зародку, але гарматні та рушничні стрільна в стані вже пробити панцир. Піхота стає досить потужною, щоб вести атаку враз з артилерією, кіннота починає втрачати своє місце лишень згодом. Артилерія з'являється в достатній кількості лише в епоху Фридриха II, зазнаючи пізніш занепаду, але підводиться з нього знову в добу Наполеона.

Початок XIX в. відзначається несподіванками, викликаними знову таки матеріальними наслідками озброєння. В 1859 р. рушницю так зроблено, що вояк може стріляти лежачи. Війна 1870 р. є свідком появи нової гармати, подібної до сучасної. Перевага вогню яко чинного засобу та неможливість маневрувати в стиснених лавах, є ознакою сеї доби. Трансвальська та Манджурська війни приносять бездимний порох, скорострільну рушницю, скорострільну гармату та кулетет.

Світова війна 1914-18 рр. характеризується промисловою потужністю воюючих країн, що сприяє відновленню належного матеріалу. Вдосконалюються кулемети, рушничі-кулемети, важка артилерія. З'являються зовсім нові роди зброї: танки, авіація, гази. Наступає перевага матеріальних чинників.

¹) J. Colin — *Les transformations de la guerre* Flammarion Paris.

До Наполеона, воєнні операції мали той самий характер. „Не тільки Фабій або Тюрен, а й Цезар, Конде, Фридрих II ведуть війну тим самим способом: здалека від ворога вони спішать до нього, а коли приблизяться... минають днини, тижні, місяці, заки рішається на бій“ (Ж. Колєн).

Подібний спосіб війни пояснюється слабим промисловим розвитком країни, що забезпечував озброєння лиш невеликої кількості вояків. В той час спокуси армії з країною не відгравали великого значіння, бо військо здобувало все потрібне для війни на місці.

Поступ пальної зброї, розвій промисловости відкрили нову еру в тактиці та стратегії. Потуга вогню змушує військо дробитися на окремі відділи, які то зближаються то віддаляються, в залежності від потреби. Одночасно економічний поступ дозволяє забезпечити зброєю більшу кількість вояків. Битва лучиться щільно з рухом, операцією, маневром. Комунікації, що за часу Фридриха II-го не грали ролі, набирають значіння.

Фізіономія Наполеонівської війни перероджується, коли Прусія в 1870 році звертається до нового чинника: залізниць, що вможливають мобілізацію, скупчення та забезпечення величезної людської маси. Залізниця викликають інтенсивність обміну товарів та скупчення промисловости в певних осередках країни. Не тільки масу людей можна кинути в першу боєву лінію, можна їх також забезпечити боевим матеріалом так, що найголовнішим чинником еволюції війни в XX стол. стає економічний чинник. Віднині ворожі сили займають безпереривну лінію мовби зливаючись; віднині не можна уникнути бою та обопільної деструкції, віднині не можна відрізати ворожі сили, не відрізуючи їх від тих джерел, звідки вони черпають озброєння та поживу. Поняття озброєних сил поширюється й на фабрики, магазини, житлові осередки. Комунікації, що в час Наполеона або Мольтке мали лише воєнне значіння, набирають вітальної ваги. Треба атакувати або боронити не тільки операційні лінії, але й всю національну територію. Сучасна війна продовжується до останнього вичерпання всіх національних сил. Живемо в добі тотальної війни.

Світова війна була лиш прелюдією тотальної війни, що стає відтепер не тільки справою військових сил, але й всіх духових зусиль нації, цілю якої є зруйнувати не тільки збройні сили ворога та його бойові засоби, але й всі економічні джерела. Розвій авіації, що своїми бомбами в стані діткнути в далекому запіллі головніші стратегічні вузли, припинити на короткий час мобілізацію всіх потрібних середників, перервати комунікації, зруйнувати фабрики зброї та викликати паніку серед населення; поступ радія, що в стані розповсюджувати тенденційні вістки серед усього населення — поглибили ще більше сутність тотальної війни.

Свій удар скермовує ворог при допомозі бомб та пропа-

танди не лиш проти армії свого супротивника, його військових організацій, але й проти волі та моральної сили всього населення. Суходольний фронт не прикриває більше запілля, яке його забезпечує боевими речовинами, упадок одного викликає деструкцію другого. Уперше воєнна штука розпоряджає зброєю, яка впливає на далеке запілля ворога. „Так що театр війни покривається в найдокладнішому сенсі слова з всею територією. Не тільки армія, але й нарід є діткнені безпосередньою воєнною акцією, а посередньо — голодом, блокадою та пропагандою, як вчить історія обложених фортець, що їх можуть змусити піддатися страхіття війни та голод. Тотальна війна відбувається не тільки проти війська, але безпосередньо й проти народу. Ось ясна й невмолима дійсність“.³⁾ Вона є інтегральною завдяки розлеглості фронтів на три напрямки (земля, вода, повітря) та використання всіх національних джерел. Суходольні та повітряні операції сплітаються в загальний плян руйнації, вони мають на увазі не тільки розбити озброєні сили противника, але й зруйнувати добробут населення. Віднині війна відбувається не тільки на топографічній карті, а й на економічно-політичній.

Тотальна війна вимагає від народу найпотужнішого прояву всіх його матеріяльних та духових сил, бо ці сили скермовуються віднині не тільки проти ворожого війська, але й проти всеї нації.

Подібно тому як війна змінювалась у своїй істоті під впливом динамічно-технічних чинників, повинні наступити зміни і на полі політики. „Щоб довести до максимуму динамізм народу в тотальній війні, політика повинна відповідати сьому динамізмові: вона повинна взяти під увагу всі потреби нації з усіх ділянок її життя, з духової ділянки не менше за інші. Подібно тому, як війна є вищим зусиллям народу, щоб забезпечити його існування, тотальна політика повинна вже за мирного часу підготувати сю боротьбу. Для сеї боротьби тотальна політика повинна підготувати такий ґрунт, щоб підчас воєнної драми не можна було його пересунути, діткнути, а особливо цілком зруйнувати“ (ген. Людендорф). Ось чому політика повинна вжити всіх засобів для підготовки народу до війни.

„Колись у буржуазну епоху війна була лишень антрактом, звичайним випадком. Сьогодні війна, яку людина старалась знищити, еманципувалася: стала формою існування, що має ті самі права, що й мир. Народився новий світ, для якого війна є засадою, правилом та мірилом всіх річей, де воєн творить закон та панує над усім. Суспільне життя, оперте колись на мирі, спирається нині на війну. Вся людська актив-

³⁾ General Ludendorff—*Der Totale Krieg* 1936 Ludendorffs Verlag München.

ність в мирний час варта, лиш оскільки є підготовкою до війни... Людина не повинна, й не може думати про щось інше. Думка тотальної війни стала її єдиною пристрастю, єдиною втіхою, її пороком, її спортом“.

Щоб тотальна війна не привела нарід до поразки, треба викресати з душі мас єдність, створену не при допомозі грубої, механічної сили, з під нагая, лиш єдність містично національну, якаб була постійною, не зважаючи на всю змінливу фортуву війни, єдність, якаб здатною була викресати з народньої душі протягом місяців та років максимум зусиль. Для сього треба, щоб нарід був свідомий небезпеки, яка йому загрожує, щоб його не зломали сумніви, які зростають, якщо війна затягається. „Тотальна війна є невмолима. Вона вимагає від кожного чоловіка та жінки максимального зусилля; вона скермовується не тільки проти чоловіка, а й проти жінки, що бачить своїх дітей у нещасті, а свого чоловіка в небезпеці“. Ся містична єдність мусить існувати не тільки на духовому фронті, а й на технічно-економічному.

Хоч техніка відограє чільне місце в нашій цивілізації, проте людина залишається її головним рушієм. „Вона (людина) пересовувана інертним матеріалом, наближує сей інертний матеріал до ворога“. Вона повинна подбати не тільки про вишколення війська, але й про технічне його заосмотрення. Вже в мирний час вона повинна дати в руки воєнного проводу всі технічні засоби, необхідні для перемоги. Підготовлення та виріб воєнного матеріалу вимагають часу: се й є одна з хиб технічного озброєння. Важко пересічній людині собі уявити, яку величезну кількість воєнного матеріалу споживає військо підчас війни. „Число, вишколення та заосмотрення є зовнішнім проявом озброєної сили; справжно силу їй надають її духово-моральна вартість“.

Не вистарчає підготовити військо до війни, треба ще його заосмотрити в потрібний бойовий матеріал, звернути увагу на економічну підготовку. Виключно військовий вишкіл викликає оману сили, яка в дійсности не існує; він в стані штовхнути нарід до політичного акту, мета якого є лише поверхково пропорційна до потуги, яку посідає нарід. Світова війна підкреслила споріднення економічних та військових сил. Оборонна та офензивна здібність держави міряється нині змінним відношенням таких чинників: озброєних сил, фінансів, сирівців, механічної енергії, промисловости, комунікації, робочих рук, тощо. Військова потуга країни се не тільки геній вождя, вишколення військ — се й економічна потуга, яку називає дехто воєнним потенціалом. Військову організацію країни не можна собі уявляти як абстракцію поза її економічною системою, бо „матеріал сучасної або майбутньої боротьби, матеріал спільний цивільному населенню та озброєним силам залежить від економічної політики, яку показує не тільки крива існуючих складів та ефективів, але й потуга великої

металургійної, механічної та хемічної промисловости, здатної постачати найдосконаліший матеріал у найкоротший час“.³⁾ Економічна потуга залежить головню від „стратегічних“ бо-гацтв країни: сирівців, фінансів, джерел відживлення, потенці-ялу металургійної, хемічної та механічної промисловости.

Ось чому економічна підготовка тотальної війни має в со-бі три фази: а) так звана оборонна підготовка, яка закінчу-ється в момент, коли починається боротьба, б) економічна мо-білізація, або перетворення мирної економіки в воєнну еконо-міку, яка вимагає великих заходів органічного та технічного порядку, с) воєнна економіка, що булаб здатною маневрувати та приспособлятися до нових умов. Вже в мирний час треба подумати про: 1) урегулювання споживання тих продуктів, що займають чільне місце підчас війни як напр.: бензини, міді, бавовни, сірчастого квасу, тощо, 2) росташування економіч-них районів, що працюють на народню оборону в далеких від кордонів кутах та організацію економії, сирівців, 3) наладження комунікаційних ліній в такий спосіб, щоб воєнний провід підчас війни мав можливість перекидати швидко з одного кута в дру-гий необхідні бойові частини, 4) накопичення найнеобхідніших продуктів для війни в місцевостях, що найкраще забезпечують їх від ворожого нападу, 5) контролю грошевих засобів необ-хідних для ввозу стратегічних річовин.

В наші часи — війна, се не справа лиш уряду чи генер-штабу. Се справа цілої нації.

Н. Геркен-Русова

Роля і місія героїчного театру

(Докінчення)

Почну з народнього мистецтва, як більш знаного ширшому загалові (оскільки пишу „для всіх“, лише не „до всіх“ звертаюся). Се мистецтво етнографічного, інтимного характеру, психольогічного ґрунту, пасивної психіки, обмеженого розмаху, стислоозначеного канону і здебільше неусвідомленої символіки, яка сприймається частіше, як непорушний графарет, — а не як формула певного внут-рішнього змісту.

Се мистецтво — на полі спектакольярнім — виявляється в формі народного комоса, рустикальної ідилії, сільської чи міщанської драми побутового етнографічного стилю, стилю солодкавого мельодраматизму. Се мистецтво — зва-

³⁾ Colonel A. Bernard *Théorenes de défense nationale* „Re-
vue Militaire Générale“ Juillet 1938.

не у нас „хуторянським” — є глибоко субстратним в своїх коріннях, в своїй суті, в своїй душі, і надзвичайно тривалим, відвічним, сталим. В тім його сенс і сила, яка рятувала сей вияв народної психіки впродовж століть і всяких лихоліть. Тому руйнувати чи безоглядно нищити сей тип мистецтва остільки нерозумно, як і безцільно. Його не змінили й не знищили століття, ні вороги, ні події. Се мистецтво, глибоко консервативне передусім, незрушно ставить *partes sua* в синтезу українського національного мистецтва. Наша археологія підтвердила лише твердження, що українське народне мистецтво, мистецтво субстратної верстви, з глибокої давнини до наших днів не знає змін. А „коли зміни й повстали, то лише в наслідок пристосування до нових матеріалів і деяких вимог часу”, — як наприклад зміни в мереживах, звязані з переходом від полотна до бавовняного виробу (як се можна завважити в буковинських мережках), чи то зміна вишиваного визерунку чи орнаменту на гаптованих кожухах в наслідок того, що вовна й нитки, уживані тепер, фарбовані фабричним способом аніліновими барвами, іноді дуже неприємних кольорів, що цілком унеможливило уживання каноністичного трафаретного добору кольорів і форм орнаменту. Або другий приклад, коли доводиться пристосувати до цементу, чи бетону будівлі — деревляні різьблені прикраси, як браму, чи ганок.

Інакше буває з формами, лініями й кольорами народного мистецтва, з його тематикою, сюжетикою і жанристикою, які незрушимо в усіх ділянках народного мистецтва. Все ту саму зірку досі різьблять на деревляних скринях, кольонках, ярмах і орнаментах. Туж саму свастику й коника вимальовують на великодних писанках; тіж „низини” вишиваються на полотні; робляться фігури тих самих вирізувань (там, де дешеві фабричні взірці не попусували їх штучно); ті самі форми архітектури будов, скульптури, меблів, повозів. Ті самі, що й в давній давнині, співають веснянки, танцюють в тих самих ритміках, в тих самих по суті формах відбуваються народні спектаколярні дійства, як ритуально-святочні, так і балаганно-кумедійні, тіж самі лінії одягів. Все народне мистецтво зберігає печать глибокої національної архаїки і в сьому й є його головний чар, в його сталій незмінності, внутрішній і зовнішній.

І зовсім протилежно представляється справа державного мистецтва. В противенстві до консервативного народного мистецтва, воно глибоко поступове мистецтво динамічного руху, еволюційного стилю, героїчного духа, войовничого темпераменту, офіційно-державного характеру, володарної психіки, широкого розмаху, шляхетних і смілих

пропорцій, мудрої й свідомої символіки, традиції перемоги, величі й слави, глибокої і високої духовости.

Се мистецтво — в царині спектаколярного дійства, — є мистецтвом героїки, трагізму, моралі, мудрости і культу слави, вітчини і Бога. Се мистецтво — не „потішає”, а „інспірує”; не „розважає”, а „вчить”; не „смутиє”, чи радує душу”, а „підіймає дух”. Мистецтво лицарів, володарів, героїв і мудрців. Мистецтво, непорушне в самій сути свого духа, еволюціонує у зовнішніх своїх формах у повнім асонансі з державною добою, її стилями, смаками, потребами, генієм і моралю. Згідно з мистецькою індивідуальністю його творців, з талантами його мистців, які яскраво в нім відбиваються, се мистецтво — є протилежністю народному — здебільшого антиіндивідуальному і анонімовому. Тому наше державне мистецтво таке могутнє, багате, цікаве і своєрідне, як і та провідна верства, що його витворила і натхнула. Тому се мистецтво творить нашу минулу велич і має творити нашу національну славу. Тому так необхідно працювати, щоби відтворити його сучасну форму в тіснім звязку з традицією, навязати знову — нарушену післякозацькою руїною, большевицьким лихоліттям і теперішнім маразмом — тяглість його історичної традиції від найперших часів нашої державної доби, і з сею традицією йти в майбутнє.

Наприклад, в далекій добі князівської Київської держави, поруч з мистецтвом „смердів” і „чорних людей” того часу (рівнорядним нашому сучасному народному мистецтву), — повстає могутнє, монументальне мистецтво княжої й дружинної верстви, романо-візантійського стилю, з його архитектурою, мозаїками, росписями, церковною і світською декорацією (гробівці, портрети, статуї), зброєю, клейнодами, літературою й музикою, й тогочасною формою спектаколярного „дійства”. Ся остання акція розгортається у формі містерій релігійного характеру, турнірних герців, гусярних сольових, чи рецитаційно-збірних виступів своєрідних трубадурів, чи труверів з верстви співців-дружинників. Се та форма мілітантної Мельпомени, в якій вона найшляхетніше розгортає в ті часи акцію героїчного чину, войовничого мистецтва. Ясно, що поруч з сим „мистецтвом меча” провідної касты, — підвладна верства, „каста плуга”, задовольняється трупами вандрівних комедіантів, чи то представленнями своєрідних скоморохів, що уособлюють в собі народний комос.

Разом з розцвітом козацької держави, незмінно поруч себе з'являються сі дві форми мистецтва і знову відживають в своїх традиційних незмінних засадах. В той час, як мистецтво народної етнографії продовжує своє звичайне життя, — мистецтво провідної козацької касты виявляє

небувалий розквіт у цілій своїй потенції і в формах українського козацького барока. Будівництво, архітектура, малярство, письменство, музика, оккультна штука, умілости розгортають надзвичайну силу нашого національного генія. Особливо яскраво, знову таки, проявляється се в ділянці спектакольярного мистецтва. В той час, як народ продовжує задовольнятися зрілищами звичайного етнографічного комоса — вертепами й театрами ярмаркового типу, вища провідна верства, верства козацької старшини пишно розгортає мистецтво своєї касті, оточує його любовою і пишнотою, робить з нього своє культурне огнище, славу свого часу й доби.

Ось в якому образі наш видатний історик мистецтва проф. Д. Антонович освітлює ролю, яку грали сі представлення і те, чим вони були в дійсности в житті провідної касті тогочасної України. В той час спеціальним виразом мистецтва правлячої верстви — були вистави по школах. З них особливо вславилися представлення „в Київській Академії, коли то на виставу запрошували митрополита й місцевих достойників, або саму виставу уряджували на честь того, чи іншого місцевого достойника, або приїзжного вельможного чужоземця. Горленко, а за ним Широцький, так описують ті урочисті академії: в назначений день вельможні київські нотаблі й державці з околиць збиралися до Лаври, де вже з вечора був митрополит. Кождий вибирав найкращого ридвана і запрягав „цугом” стільки коней, скільки належалось його ранзі. Поїзд вирушав з Лаври у напрямку до Подолу і так розтягався, що коли голова його вже показувалася на горі біля самого Подолу, — кінець щойно вирушав з Лаври. В сей час по всіх церквах на Подолі починався перезвін. Братства були удекоровані гиллям та цеховими відзнаками, лави народу товпилися навколо, щоб подивитися на се все. Голосний гомін двох академічних хорів зустрічав митрополита, що підїздив до брами. Один з спудеїв виступав назустріч митрополитові з привітною орацією; в салі, куди вступав митрополит і запрошені гості, грала орхестра і виголошувалися привіти на ріжних мовах — віршами й прозою. І тільки, коли привіти кінчалися, починали гості розсажуватися. Члени київського магістрату з війтом на чолі прибували святочно в супроводі Золотої Корогви — так звалася муніципальна кавалерія, яку мали звичайно міста, що правилися мадебурьським правом... Такі блискучі свята київська академія справляла в ті часи і ще певно впродовж цілого XVIII-го віку, а може й на початках XIX-го, поки їх не припинено 1817 року”.

Далі проф. Д. Антонович — за Широцьким — так характеризує самі вистави, їх зміст і техніку:

„Сі вистави були дуже вибагливими, мали багато декораций, світляних ефектів, пристойів і „махін для літання”, розвинену у всьому театральну техніку. За допомогою сеї складної техніки показували такі, наприклад, зрілища: Рай, або Золоте Жниво, Пекло зі зміями, смерк сонця, сяючі місяць і звізди, мерців, що вставали з гроба, схвицьоване море, з кораблем, що потопав серед розбурханих хвиль, величезного кита, що ковтав Йону і викидав його на беріг”. З репертуара, як найулюбленіші в ті часи, згадуються такі пєси героїчного, або духового стилю, як наприклад: „Олексій Чоловік Божий”, „Свобода от віков вожделенної натури людської”, „Дійство на страсти Христові”, „О страданнях Христових”, „Ужасна зміна сластлюбивого життя” і пр. З сього можна бачити, в яким широкім розмаху виявлялось тоді мистецтво нашої провідної касти меча, його дух і зміст.

По упадку козацької держави, розмах її могутности був такий великий, що ним жив не лише кінець XVIII-го віку, але більш, як половина XIX-го. Провідна верства, яка продовжала ще грати на Україні ролю пануючої касти бодай духово, коли не державно, створює пам'ятки українського рококо (гетьманування Розумовського), потім — зазначає себе і свою добу творами таких мистців, як композитор Бортнянський, малярі Боровиковський й Левицький, видає різьбаря Мартоса й український Ампір, нарешті дає Котляревського і перша сприймає геній Шевченка, якого оточує признанням і пошаною, як напр. в осередку губернатора України, князя Рєпнина.

В той час спектаклярне мистецтво провідної касти, по занепаду київської вищої школи, переходить спочатку до кріпацьких театрів української шляхти з козацької старшини, почасти відходить в чужинецькі осередки, куди приносить свій мистецький скарб і традицію. В театрах, що їх тримали дідичі в своїх сільських маєтках, здебільше разом з „балетами Сильфід” і „Черери”, відбувалися представлення з французьких, італійських та античних класиків, а часом речі й з старого українського репертуару ліпшої героїчної традиції, як говорять про се мемуаристичні матеріали хочби з часів подорожі Катерини II по Україні 1787 р.

Ся традиція мистецтва провідної касти, в добу XIX-го віку — з кріпацьких театрів потрохи переходить до вільних театрів України, які патронує і меценастує еліта провідної верстви на Україні. Як се добре відомо з історії українського театру, починаючи з діяльности таких напр. постатей, як перш той самий кн. Рєпнин, а пізніше й інші з близького йому кола. Ся традиція державного мистецтва певно ще існувала і в кінці другої половини XIX віку,

хоч очевидно й переломлювалася в призмі мельодрами або, можливо, спізненого романтизму, та всеж з тоном героїки в стилі, проявляючи себе у формах численних, так званих „провінційальних малоросійських труп”. Цікаве свідчення на сю тему є в однім листі Марії Башкирцевої, подібне до такихже нотаток в її щоденнику. Описуючи одне представлення в Полтаві, де тоді перебувала, в театрі, що тоді патрунувало полтавське „дворянство”, разом з своїм маршалом, а її батьком Константином Башкирцевом, її кривними Абазами й сусідами, як Гамалії і князі Кочубеї, — Марія Башкирцева пише:

„Се представлення (на жаль вона не згадує назви пєси) було до розпуки жахливе своїм стилем провінціо-нального видовища, — за те було мені близьке по духу і я була так задоволена, ніби була у французьким театрі (а ви знаєте — додає вона — як я люблю його класичну героїку). Ся наївна, але благородна пєса, всеж змусила битися моє серце і в той вечір я здається більш, ніж коли небудь, була здатна любити мою вітчину”.

Досить подрібно описуючи пєсу, Марія Башкирцева робить таке спостереження:

„Хоч її грали по українськи (*petit-russien*), всеж вона зовсім не була подібна до того представлення, яке я за-мовила собі заграти сій банді вандрівного балаганного театру, що його я покликала до нас на великий жах княгині (її тітки) з ярмарку в Гавронцях. Се представлення народ-ного театру (*espece de theatre populaire*) відзначалося надзвичайною кольоритністю (*pittoresque*) і божевільни-ми темпами канканного руху. Се було темпераментне, ве-селе й одночасно сумне видовище, в якому виявляла себе вся душа українського люду”...

І якжеж инакше сприймає вона і бачить те, що було театром касти, до якої належала вона, про що я говорила вище і одну сцену з якого вона так описує:

„Коли я увійшла в свою льюжу, — се було наприкінці третьої дії, то посередині сцени стояла героїня в широ-чезній криноліні, в чорній корсетці і з вінцем з полевих квітів на голові, що хвилями стяжок спадав ззаду на спину й плечі, змішувачись з кучерями світлої перуки і великою кількістю червоного намиста на грудях. Ся дама з фа-тальною рішучістю античної Люкреції намагалася встро-мити собі в груди ніж, відмовлячись в заплату за ганьбу й неславу прийняти все царство того, хто, страшно завер-таючи очима, мусів удавати турецького султана. Робила вона се з гордим викликом, кажучи, що не бажає зрадити своєї віри, вітчини й коханця — лицаря-козака, який оче-видно і був тим, що зза лаштунків, ідучи на смерть, неса-мовитим голосом вигукував зухвалі слова своїм ворогам”.

Се представлення — кінчить Башкирцева — „очевидно мало в своїй основі щось з духа високої традиції трагедії і моралі”.

Таким чином з її листа ясно вирисовуються два типи мистецтва, мистецтва двох каст, які вона мала нагоду спостерігати тоді на Україні, в часах властиво не таких вже далеких від нас. Ся традиція мистецтва провідної верстви певно чимраз більше занепадала разом з тою верствою, як завдяки денаціоналізації провідної верстви України, так і завдяки іншим причинам. Той факт, що позбавлена доступу до керми своєї держави, вона віддавала свої сили державі чужій, позбавляючи Україну власної провідної верстви, а національне мистецтво його державного характеру, — сей факт і довів до того, що в початках ХХ-го століття перед революцією саме лише народне мистецтво здебільше представляло наше мистецтво. Ясно, що така репрезентація була не повна і віддати характер нашого національного мистецтва не могла; не могла й виявити духа мистецтва нації, якої — через відсутність провідної касти властиво й не було.

Правда, тенденції відродити мистецтво провідної верстви, яка тоді звалася „інтелігенцією” (в противенстві до касти підвладної, що звалася „народом”), — сі тенденції в ті часи у Києві були, хоч і слабкі, але показні. Наприклад, рівнобіжно з народним театром побутової сюжетики і етнографічного жанру, що містився у Народному Домі і був театром М. Садовського, виявлялися й тенденції до якоїсь форми „мистецтва для інтелігенції”. Се було нічим іншим, як зусиллям традиції мистецтва провідної верстви повернути на шлях свого власного мистецтва — охоплену інтернаціонально-соціалістичними течіями і їм подібними мистецькими декадентськими напрямками, нашу провідну верству; повернути її на шлях вічного мистецтва „високого стилю”. Але всеж сі тенденції аж до революції 1917 носили характер лише безідейних артистично-мистецьких імпрез. Їх головне завдання бачили в переведенні певної „естетики”, „символізму”, чи якого іншого „ізму” модного тоді мистецького жанру — Росії, на жаль, більш, аніж Європи. Сі тенденції не були виявом духа певної мистецької ідеології, чи то артистичної концепції означеного змісту. До сього відносяться як успішні тоді постановки драматичних „етюдів” Олеся, так і (неісторичні) пєси Старицької-Черняхівської і Віленської. Але всеж найзначнішими, на мою думку, подіями були спроби театру Садовського повернутися до героїчного репертуару історичних і клясичних пєс, що не було ані в дусі, ані в традиціях народного театру, рівнож як і представлення деяких річей Лєсі Українки, як „Кам'яний Господар”, чи то річей

з тоді модного європейського репертуару „соціальних і сексуальних питань” з „рідною” винниченківщиною на чолі.

Коли історичний репертуар ще якось проходив, завдяки мальовничій постаті і талантові самого Садовського, і осягав іноді справжнього успіху, як напр. в таких песах, як „Богдан Хмельницький” або, особливо, в „Обороні Буши”, — то песи „європейського” соціально-сексуального жанру, як і їм подібна винниченківщина, залишилися жакливим спогадом моєї ранньої юности. Се мистецтво, що намагалось заступити місце „мистецтва провідної касті”, — ним не було, як не були провідною верствою — люди, що опинилися в положенню такої верстви в ті часи.

Правда, опріч згаданих зусиль в напрямку відворення мистецтва провідної верстви в сфері театральній, треба згадати працю „Молодого Театру”, що намагався повернутися до традицій античної клясики, до мистецтва чистої трагедії, працюючи над „Едіпом”; треба згадати спроби державних театрів вертатися до французької, німецької і навіть англійської клясики, — але, на жаль, ніколи до — своєї. Навіть творчість такої порівнюючи близької постаті, що була якимсь останнім втіленням „високого стилю” в українськїм театрі, як Старицький — якось залишилася на боці. Се тому, що тоді скрізь в нашій мистецтві панували і переважали різні „шукання”, здебільше чужі нашому мистецтву, оскільки тоді воно само було позбавлене провідної власної ідеї. Коли тої провідної ідеї не було в тім мистецтві, що мусіло бути мистецтвом провідної верстви, — то її не могло бути і в самої тої провідної верстви. На ділі ся остання провідною верствою властиво й не була, бо її головною засадою в політиці було „іти за подіями”, або чекати, щоб „події і час працювали” на неї, а не вести „події”, не творити їх. Справа української державности на Наддніпрянщині тому власне й скінчилася катастрофою, що провідна верства не провадила народом, лише чекала, щоби народ провадив нею.

Але за сі роки бездержавного істновання йшов процес диференціяції, ріжничкування якщо не сієї провідної — версти, то бодай матеріялу до неї, тих елементів, що складуть провідну касту будуччини. Покажчиком сього процесу, як я вже сказала вище, і є зявлення ідей героїчного мистецтва і те, що сі ідеї знаходять відгук і природний ґрунт, правда не в широкому розмаху, але всеж у вповні ясній, окресленій формі. Очевидно, є одиниці, осередки і „люди”, що відчувають сенс і вагу ідей героїчного мистецтва войовничого духа і прагнуть спричинитися до реалізації їх, в своїй праці над здійсненням нашого ідеалу.

Над сим питанням уважаю потрібним спеціально зупи-

нитися. Отже, оскільки войовниче мистецтво є мистецтвом „касти меча”, себто формою мистецтва провідної верстви нації, остільки братися за справу героїчного театру, як і за мистецтво войовничого духа взагалі, — можуть лише ті люди і осередки, які належать до провідних, елітарних елементів нації, ті люди войовничої вдачі, психіки й темпераменту, яким знані поняття чести, моралі й віри. Яких чини є шляхетні, простолінійні і поважні. В яких почуття відповідальності і совісти ідуть разом з поняттям етики і почуттям всього, що високе, сміливе, вірне, широке й величне. Се є — *ceux qui sont dans la grande ligne*.

Колиж за справу героїчного театру будуть братися люди „касти плуга”, себто нашого субстратного, лагідно-просвітянського стилю, з їх психікою, темпераментом, вдачею, смаками і поняттями, з їх чулістю і обмеженим розмахом, як і з їх „хutorянською” ментальністю типу „ідилічних рустиканів”, — тоді з справи героїчного театру напевно нічого не вийде. Сі спроби будуть тоді засуджені на очевидну невдачу, і приведуть лише до „розчарування в ідеях героїчного театру”, його реальних і реалізаційних можливостях. А се ще гірше, бо знеохотить і посіє зневіру в тих, що „роблять” (зле) і тих, що те „зле” — бачуть. Се зашкодить і їм, і ідеям героїчного театру.

Однаковий, коли не ще більший неуспіх чекає і тих осіб чи ті осередки, які з ідей героїчного театру спробують зробити засіб своїх псевдо-артистичних виступів чи праці в намірі використати сі ідеї, як параван для своїх партійних авантур чи „політичних комбінацій”, для своїх особистих кар’єриницьких міркувань або для швидшого здобуття певної слави в начасній тепер і новій мистецькій орієнтації. Тому настоюю на тім, щоб справа реалізації героїчного театру належала лише до вибраних одиниць чи осередків з провідної верстви, з „касти меча”, як до представників і носіїв ідеї державного мистецтва у формі *ars militans, ars arma pro patria*, а не до різних псевдопредставників тої касти, які зовнішно до неї підробляючись формою і стилем своєї творчості — внутрішньо залишаються людьми старої психіки. Треба, щоб борці за героїчне мистецтво були люди типу дійсно „бронзових”, а не з глини під бронзу розмальованих, що так часто у нас лучається серед інших містифікацій, часто досить навіть „мистецьких”.

Але моє твердження не має значити, що сі люди не можуть бути глядачами, виконавцями, учасниками і наслідувачами навіть ідеї героїчного театру. Навпаки! Вони не можуть лише бути її ініціаторами, керівниками ідеї, інспіраторами й творцями її акції. Їх роля — роля ко-

дійств, імітаторів. Се явище — в справі акції героїчного театру — явище позитивне, а негативним стає лиш тоді, коли починаються плягіяти й фальсифікація ідей героїчного театру „на свій лад”: в естрадних виступах і в виданнях. Наслідування — повторюю — се чинник позитивний, оскільки доводить, що ті ідеї на часі, оригінальні, потрібні, корисні й актуальні. А се й є те, до чого треба прямувати, щоби поширити обсяг експансії тих ідей.

Наскільки мої ідеї актуальні й житеві, найліпшим доказом може бути факт, що вони органічно прагнуть себе зреалізувати навіть в найменше сприятливих обставинах, ґрунті і осередках. Цікавою в тім відношенні є звістка, принесена в пресі, про влаштування в Хусті „свята державности” за брошурою „Героїчний театр”; і друга звістка, що тамже заснувався січовий театр „Летюча Естрада” — якої репертуар складається з „вступного слова, скеча і рецитацій та інсценізацій героїчного змісту” (*Наш Пропор* 9 ч. 27 I б. р.); відрадне і корисне явище, яке треба найгорячіше вітати.

Реасумуючи все сказане, повторюю:

1. Роля героїчного театру полягатиме в тому, щоби рівнобіжно з народним мистецтвом розгорнути акцію державного мистецтва в ділянці спектакольярної творчости.

2. Зробити з героїчного мистецтва не чинник нищення протилежних його ідеям форм мистецтва, лише домінуючу і протилежну силу, яка своїм стилем і прикладом (на який булоб природно рівнатися) — велаб за собою оті інші форми мистецтва другого пляну. Отже встановлення ідейного й ідеологічного провідництва над ними.

3. Місія героїчного театру полягатиме на тому, щоб відродити мистецтво провідної верстви в питомих йому традиційних формах державного мистецтва.

4. Одночасно з тим акція героїчного мистецтва повинна стати й одним з чинників ріжничковання в процесі відсепаровання провідної верстви з загалу. Рівнож повинна ся акція бути одним з активних чинників відродження й кристалізації провідної верстви.

5. Утворити синтезою мистецьких ділянок (такою питомою мистецтву театру) „вогнище” державного мистецтва, або те, що має стати основою того мистецтва.

6. Як вияв мистецтва войовничого духа „касти меча” (вже від тепер у ділянці спектакольярної акції) — висувати *ars militans* як форму мистецтва своєї провідної касти, як антитезу „пролетарського мистецтва”, мистецтва чужої пануючої кляси. Висуваючи сю антитезу, ясно собі усвідомити, що проти ворожого гасла (в ділянці спектакольярної акції) — „пролетар — все” і „усе для пролетара”, „лише про пролетаріят” — проти того гасла,

такого питомого ворогам в ділянці театру і кіна, — висувати власну спектакольярну формулу мистецтва провідної „касти меча”: 1) героїчний театр (світський), що є одночасно театром патріотичним й історичним з відповідними гаслами — *pro patria* і 2) релігійний театр (духовний) — одночасно театр християнської містерії і священнодійство окультної мудрости з відповідним гаслом — „за вищу духовість”! (*pro Deo et Veritate*). Се — в протилежність до театру етнографічної екзотики з його давніми гаслами — „для народа” і „за народ”, що так тепер перестарілі.

7. Люди, які братимуться за справу кермовання ідеєю і акцією героїчного театру повинні належати до „касти меча”, а в ніякім разі до „касти плуга”. Люди сього останнього типу можуть у своїй творчости сю акцію наслідувати, — ніколи її інспірувати чи в її обсягу самі творити.

З сими думками, як і з ідеєю героїчного театру і мистецтва войовничого духа „касти меча” — я звертаюся не до загалу, лише до тих окремих одиниць, чи то елітарних осередків, що відчувають свою спорідненість духову з ними.

До тих, які бачуть себе самітними або відокремленими від загалу, по ідеям, психіці, духу.

До тих, які бачучи се, водночас знають, що сила подібних одиниць якраз і полягає в їх самітности (так як загал завше добре знає, що його сила в колективі і тому завше так прагне обєднуватися з собі подібними, а часом зовсім неподібними елементами).

Звертаюся до тих, які знають, що треба відокремлюватися від загалу, щоб перевести добір (селекцію) тої еліти, з якої має повстати „каста меча”, державницька каста керми і провідництва, як в області духа, так і національної творчости, організуючої націю в її найвищу форму.

Звертаюся до тих людей і осередків, які безперечно мають „належати до аристократії духа”, які до неї належать „правом завойовання або правом уродження” *par droit de conquete, ou droit de naissance*.

Звертаюся з сими надзвичайними словами нашої „Александрії”, пропонуючи з них зробити своє горде гасло на честь мілітантного мистецтва та його акції, рівнож як і на славу національно-творчого чину:

Мало єсть число наше, — но смисл в нас велик.

Евген Луговий

„Севернокавказькі“ забаганки

У звязку з політичними подіями на території був. Чехословачії, багато уваги уділяє найріжнородніша преса й проблемі України. Деякий час се питання не сходило з лам європейської преси, — воно стало модним. На сьому питанні зупинилася й емігрантська преса з теренів кол. Росії, м. и. *Северний Кавказ* в статі Теміра Базирикха — „Українська проблема і ми“.

Автор спочатку бідкається, що протифашистівська преса не запитала його, як треба писати про Україну, щоб не сприяти побіді ворогів „Прометея“, а значить і України; бо автор ідею „Прометея“ не тільки утотожнює з ідеєю України, але поглинює останню прометеїзмом. Далі Т. Базирикхо повчає українців, що вони повинні робити і яку собі мусять уявляти Україну. Він між иншим говорить:

„Український максималізм..., присуваючий кордони України до Баку й Апшеронського півострова, працює кінець кінців на користь тих сил, які розпад Росії розглядають, як власну поразку. Через се саме ті сили друкують..., демографічні обрахування „учених“, в роді доцента Кубійовича,... які дають натхнення „українофільським“ виступам проти фашистівських газет.

„Беззмістовність і шкідливість подібної тактики — очевидна. Вона не тільки може викликати сумніви в серцях народів, що борються рука в руку з Україною за свою незалежність, але й здібна стати причиною до реакції тих „сильних мира“, яким цілком не усміхається створення в басені Чорного моря і на шляхах до Близького Сходу „другої Росії“ в образі „України пп. Кубійовичів і Ханук-беків“...

П. Т. Базирикха вишукав максималізм там, де його ні один неспантеличений українець не зможе добачити. Що винен доц. Кубійович, що українські степовики все далі посуваються на схід і південь, а верховинці все далі пересуваються в гори? Шукати максималізму треба деінде, а саме: в безпідставних й безвиглядних аспіраціях емігрантської групи інтелігентів, що веде пропаганду фантастичної ідеї на сторінках *Северного Кавказу*.

Історія ідеології *Северного Кавказу* коротко така: після упадку царату в кол. Росії почали самовизначатися ріжні частини сієї величезної території. Явище се відбу-

валося з різних мотивів: для національного визволення й просто для самоохорони від банд самообілізованої „садатні” та анархобольшевизму. В Дагестанській області декларувала свою незалежність і „Республіка верховинців („Горців”) Кавказу”, посідаючи дуже слабенькі підстави для свого існування. Поважно до цієї республіки ніхто, крім її творців, не ставився. Вона протрималася кілька тижнів, не залишивши поважнішого сліду і в самім Дагестані. Як тільки військові частини Добровольчої армії, ліквідуючи большевиків, дійшли до гірських аудів Дагестану, вони без жадного труду зайняли й цю область, майже безкровно ліквідуючи й республіку „горців”. Замість останньої ген. Деникин призначив для окремих племен (інгушів, осетинів, чеченців, кабардинців і т.д.) головноуповажнених з представників тихже племен. Для підтримання „порядку” в тій області були розташовані дрібні залоги (декілька курінів). Ідейні проводирі „Республіки горців” почасти розпорошилися в країні й по сусідніх краях (Терському та Кубанському), а частинно переїхали в Грузію. Особливим переслідуванням ці проводирі з боку Добрармії не підлягали, бо на їх чин більшої уваги не зверталось. У той час, як самостійників „союзного” Кубанського Краю всіма засобами Добрармія переслідувала й нищила. Так в Ростові підступом застрілили голову Кубанської Ради М. Рябовола, після судової комедії повісили б. кубанського міністра й члена Ради О. Кулабохова, розігнано саму Куб. Раду й вислано до Царгороду 11 її членів, і т. д.

Перебуваючі в Грузії інтелігенти „Республіки горців” видавали в російській мові в Тіфлісі журнальчик *Вольний Горец*, скромний інформаційно-пропагандивний орган. Державницькі наміри серед верховинців в Тіфлісі остільки ослабіли, що голова їх уряду, п. П. Коцев в 1920 погодився (хоч пізніше й відмовився) вийти міністром для справ верховинців в склад Кубанського Уряду на місце виїхавшого тоді в Турцію Натирбова.

При окупації Грузії большевиками, виїхала і купка верховинців за кордон. Тут вона найшла підтримку своїм ідеям і продовжувала пропаганду, видаючи журнал перш на російській, а пізніше на мішаній (російській та турецькій) мові. На шпальтах цього журналу й розвинулась все сміливіша й сміливіша паперова державотворчість. На останніх мапах „Республіка горців” уже окупувала цілу Терцину, більшу частину Ставропільщини, всю лівобережну Кубань й цілу був. Чорноморську губернію. Сю мапу, що друкується на обгортці кожного числа журналу *Сверний Кавказ*, не можна назвати „фантастичною” (кваліфікація п. Т. Базирикха мап доц. Кубійовича), а без-

оглядним гіпермаксималізмом. Така вигадка очевидно розраховує на цілковитий анальфабетизм європейців в справах Кавказу.

Аргументами до такого поширення цієї республіки служать звичайно „історичні факти” (цілком як в протектораті над Чехією й Моравією), бо, мовляв, колись отарі овець та табуни коней „наші прапрадіди” зганяли пастися і на просторі степи низин!

Варто розглянути не тільки „історичні аргументи” а й дійсні факти, якіб свідчили про можливість існування республіки верховинців. Проблема ся вимагає не „політичної правди” про неї, а звичайної, що ґрунтується на фактах. Бож і філософ і мораліст професор Томаш Гарік-Масарик творив Чехословаччину під гаслом: „pravda vítězí (правда побіджає). Лише ся його правда була політично „брехнею підбитою”, якою він у Пітсбурзі обшахраїв політично недосвідчених словаків та закарпатських українців. Витривалість Чехословацької держави, побудованої на такій „правді”, у всіх перед очима.

Ядро республіки „Горців” мусівби творити Дагестан з 788.098 мешканцями згідно перепису 17/ХІІ 1926 р. (на 1/V 1936 р. 949,2 тисяч), себто по кількості населення сей край наближується до Альбанії. Серед населення так зв. „горці” становили 486.726 (61,7%), а решту складали українці, росіяни, верховинські й звичайні жида, німці, вірмени, перси й т. инш. Верховинці також не монолітна однонаціональна маса, бо поділяються на окремі племена як: інгуші, чеченці, осетини, кабардинці, лезгини й інші. Головною їх особливістю є те, що сі, основні в тій „республіці” племена не мають спільної мови, не можуть легко між собою порозумітися. „Серед верховинців не існує ні одного безмовного племена, а в Дагестані, наприклад, іноді й окремі аули мають свою особливу мову чи наріччє”, говорить А. К. в ч. 10, 1935 р. *Северного Кавказу*. Се дуже клопітливе питання і для державотворців з *Северного Кавказу*, що присвятили йому багато дискусійних статей ще в рр. 1934-35 і мусять досі для свого народу писати по російськи та по турецьки. Серед інтелігенції верховинців є горячі прихильники заведення державної турецької мови, що на їхню думку далоб „швидке відірвання від російської мови й російських впливів”. Але противники сього слушно відповідають: „якже пропонувати турецьку мову, коли 90% „горців” не є турками?” (*там же* ст. 20, 21).

Доде відносно мови говорить: „Поки підбитий нарід захує свою мову, він тримає в своїх руках ключ від власної в'язниці”. А коли пригадати історичні приклади,

то Італію, Болгарію, Сербію, Чехію і инш. охоронило від зникнення м.и. збереження власної мови. Отже якраз під оглядом мови, „республіка горців” не має ключа від своєї вязниці. Ся республіка не має більшого однонаціонального масиву, на якому можна булоб будувати державу.

До сього треба додати, що населення переважаючої частини тих племен перебуває на дуже низькому культурному рівені (великий відсоток анальфabetів) з напівпастушеським укладом життя. Се населення, після того, як Росія завоювала Кавказ, не брали до війська. Тому за минувші два покоління гірське населення повільно втрачало свої бойові властивости з часів Шаміля, — демілітаризувалося, такби мовити. Дивного в сьому нічого нема, бо ж кождий нарід, не маючи систематичних військових вправ і можливости заховувати війському традицію, швидко демілітаризується духово й фізично, хоч якеб мав минуле. За свігової війни в Росії з добровольців-верховинців була організована так зв. „Дика дивізія”, яка одначе мала більше репрезентативний характер (командантом її був брат царя). Важко — з огляду на се все — передбачити, оскільки виявилоб бойовий хист аульне населення Дагестану для оборони власної держави.

Економічно Дагестан є закуток примітивного сільського господарства з значною перевагою скотарства та ще й екстензивного. Промисловість тут є щойно на світанку свого розвитку. Ще і в р. 1936 сільське населення становило більше 84%. Отже економічна база для творення держави в Дагестані є дуже слабенька. Без дуже поважної підтримки „сильних мира” республіка ся існувати не моглаб.

Розгляньмо тепер окупаційні тенденції журналу *Северний Кавказ*. Історичні екскурси залишимо, бо ж добре бачимо, яку їм тепер надають вагу. До тогож, дотримуючись історії, треба булоб Югославію й Болгарію віддати Туреччині, Царгород повернути Греції, у Відні посадити Габсбурга, а замість Гітлера покликати безробітного Вільгельма II і т.д. Гадаємо, що й п. Базирикхо не вірить в можливість повороту пройдених етапів історії. Отже проаналізуймо ліпше фактичне положення й зробім з нього льогічні висновки.

Згідно мапи *Сев. Кавказу*, окупації малиб підлягати такі області з кількістю населення за вже згаданим переписом:

Суженська округа	34.888	мешканців, з яких 31.724	або 96,6%	є українців і росіян;
Терська	643.369	" " " 569.621	" 88,5%	є українців і росіян;
1 ^а Ставропільщини	364.000	" " " 350.000	" 96,1%	є українців і росіян;
Армавірська округа	927.392	" " " 857.302	" 92,4%	є українців і росіян;
Майкопська	330.135	" " " 306.871	" 93%	є українців і росіян;
Чорноморська	291.437	" " " 200.091	" 70,0%	є українців і росіян;
Разом	2,590.921	" " " 2,315.609	або 90,5%	є українців і росіян

Решту населення по тих округах складають: вірмени, греки, білоруси, поляки, німці й інші. З гірських народів більші групи творять черкеси в кількості 50.826 мешканців та карачайці в кількості 52.503 мешк. Обидві ті народності після революції увійшли до складу Кубанського Краю й були його льоаяльними громадянами. Мали своїх представників в Кубанських радах і одного міністра в уряді. Ніяких непорозумінь з ними не траплялося.

З наведених даних бачимо, що панове з *Северного Кавказу* репрезентуючи напівпастушеське населення, кругло 900.000 мешканців, лагодяться підбити коло 3 мільйонів мешканців хліборобського населення, не порівнюючи вищої культури, серед якого самі українці й росіяни уже в 1926 р. становили 2.346 тисяч, себто майже втричі більше, ніж ядро, яке мало б завоювати ту „республіку”.

Треба ще додати, що головна маса населення територій, які сі панове так легко окупуєть, має безпереривну військову традицію. В жилах більшости сього населення тече кров пращурів, що не вагалися на чайках через „синє море погостювати” під брами Царгороду. Підчас російсько-японської війни батьки й діди сього населення творили ядро знаного кіннотчика ген. Мищенка. В останню світову війну кубанські пластуни були головним чинником оборони Саракамиша й розгрому турецьких армій, вони взяли Ерзерум, Різе, Трапезунд, вони ж робили луцький прорив. А перехід від Кавказу до Месопотамії й зеднання з англійцями зробила 2-га сотня Уманського полку під командою кубанського осавула Гамалії. Коли вибухла революція, населення Кубані (у тому числі й те, що „Севернокавказці” бажать окупувати, не тільки зразково, в порівнанні з іншими, організувало

свою державу, а воно її в найбільш несприятливих умовах боронило майже три роки своєю кровю. Переміг його більше тиф і брак амуніції, ніж ворожа сила. Сьогодні закордонна Кубань має сотки інтелігенції з високою освітою (інженерів, агрономів, лікарів і т.д.), а у всякім разі більше, ніж мала її ціла „республіка горців”. Майже 3 мільйони сього населення панове з *Северного Кавказу* наміряються підпорядкувати своїй республіці пастухів!

Ми певні, що окупувати таке населення, втричі більше, ніж своє, не пощастить, скількиб про се не писали. Се фантазія. Навіть ціла Конфедерація Закавказзя не зможе перевести таку окупацію, а тим більше опанувати ті простори.

Щодо „Прометей”, то в тому вигляді, який надає йому п. Т. Базирихко, він гальмує нормальний розвиток української проблеми. „Прометей” п. Т. Базирихка намагається з України створити підрядний утвір чужих аспірацій. Очевидно, що такий підхід не може задовольнити ні одного політично дозрілого українця. Колиж для заспокоєння „сумнівів в серцях народів, що борються рука в руку з Україною за свою незалежність” або „сильних мира”, котрим не усміхається створення в басені Чорного моря і на шляхах до Близь. Сходу „другої Росії” в образі України”, — треба булоб обскубити майбутню Київську державу, то з ними українським патріотам не може бути по дорозі. Україна і в перспективі уявляє організм, який не потребуватиме дуже кланятися „сильним мира”. „Серцяж народів” ще менше можуть змінити її долю. Україна може існувати і без „серць прометейських народів”, а сі останні без неї — ніколи.

Л. де Герен-Рікар

Нострадамус все передбачив

Нострадамус (1503 — 1566), славний астроном і астролог, уроджений в Сен-Режі у Франції, знакий як автор збірки пророцтв — Centuries, був поважаною постаттю при дворі королеви Катерини Медічі і Карла IX. Переложену тут статтю беремо з французького тижневика Сапідіде (15 II б. р.)

Редакція

В Середні Віки студії над жидівською Кабалою були дуже в моді між тодішніми ерудитами, які думали знайти в ній багато цінних таємниць, м. и таємницю переміни олова в золото. З добою ренесансу прийшла мода на астрологію, яка займала в ті часи перше місце серед окультних наук.

Учені і аматори схилилися над старими астрологічними таблицями, спорядженими халдейським царем Саргоном I, сподіваючись в планетних констеляціях відчитати майбутнє. У Франції коло королів з династії Валуа гуртуються астрологи, між ними — Юнкін з Фльоренції, великий капелян короля Франсуа, або учений Огіє Феріє, який присвятив свої астрологічні праці Катерині Медічі. Ся володарка була дуже віддана окультним наукам і залюбки ними займалася. Вона носила на собі талісман, який представляв на одній стороні Анубіса, офіруючого Юпітерові магічне зеркало, а на другій — портрет Катерини посеред таких жидівських імен: Асмодея, Гебуля і Аніеля. Ся королева не рішалася на ніяку постанову, не порадившись з своїм земляком-астрологом, фльорентинцем Кузьмою Руджієрі.

Одного дня до королеви дійшли розмови про одного славного астролога і лікаря чудотворця, який гестами і голосом вигнав чуму з Провансу. Се був Мішель Нотрдам, або Нострадамус, як він сам себе називав. Королева кличе його до свого двору. Тут сей магік шкідує гороскоп короля Генрика II і складає такі чотири рядки про трагічний кінець сього володаря:

Le lion jeune le vieux surmontera
 En champ bellique, par singulier duel
 Dans cage d'or les yeux lui crèvera
 Deux casses, une, puis mourir morte cruelle.

Отже оповідає, як молодий лев взнесеться над старим на полі бою, в дивнім поединку в золотій клітці і видзюбає йому очі і як той вмире жахливою смертю.

Минули роки... Пророцтво не мало виглядів на здійснення, бо королівство знавало повного миру.

Та ось, підчас одного лицарського турнею, з приводу шлюбу князівни Єлисавети, молодий граф Монгомери смертельно ранив короля в другім спітканню, ломлючи свого списа в золотій касці Генрика, виколуючи йому око. Тоді всі згадали пророцтво про „молодого лева“, який зломивши спис, забє короля „жахливою смертю“, виколуючи йому очі в його „золотій клітці“. А конетабль Монморансі скричав: „хай буде проклятий ворожбит, що приповів і так але і так добре“.

Дивне пророцтво! Але таких є досить у Нострадамуса, хоч і висловлені вони умисне темною невиразною мовою: як астролог поясняє в листі до Генрика II, заняття пророка небезпечне, бо він переважно приповідає катастрофи.

Серед пророцтв Нострадамуса є дивні, дуже дивні, що мов блискавки перетинають темряву грядучих подій. Але очевидно, залежно від психіки того хто їх толкує, в них знайдете все, що хочете, або — даремне шукатимете того, що бажаєте знайти.

Тим не менше деякі вірші занадто ясні, щоби могли до-

пускати сумнівів. Наприклад вірш, що відноситься до Людвіка XVI і його втечу до Варену:

Alors qu'un Bour sera fort bon
Portant en sus les marques de justice
De son sang lors portant le nom
Par fuite injuste recevra son supplice.

De nuit viendra dans la foret de Reims
Le moine noir en gris dedans Varennes
Eslu Cap cause tempeste, feu, sang, tranche.

Тут оповідається про одного дуже доброго Бура, що визначався крім того справедливістю, — як він через непотрібну втечу зазнає мук; як в ночі в реймському лісі перед Вареном зявиться чорний чернець в сірім; як ставши звичайним Капом, спричинить бурю, вогонь, кров, різанину. „Бур“ — часто уживається замість Бурбон. Здається ці вірші означають, що Людвік XVI, ще будучи королем з Божої ласки, втече до Реймського лісу, буде затриманий в Варені і відтоді (здетронізований) називатиметься просто Капетом. Ся втеча стане причиною, яка накличе на нього і Францію — всі нещастя, вогонь, кров і гільотину. Щодо віршів — „чорний чернець в сірім, — перед Вареном“ — се означає, на думку коментаторів Нострадамуса, передодягнення короля підчас втечі до Варену. Сама місцевість — Варен — і те, що її тут згадано в таких обставинах, — на правду є дивне.

Але сей ворожбит має ще кращі річі. Він оповідав про революцію, доконану третим станом (le tiers), яка приведе до ровливу крові і наново здвигне шафот (forgerin):

Le Tiers premier pis que ne fit Néron
Vuider vaillant que sang humain répandre
Réédifier fera le forgerin.
Siècle d'or mort, Nouveau Roy, grand esclandre.

Іде тут мова про „Тієра“, гіршого від Нерона, що проллє людську кров і відновить шафот, коли то вмере золотий вік, коли з „великим скандалом“ прийде „новий король“. „Новий король“, який зробить „великий скандал“ — се Наполеон. Сей вираз в даній справі ще залагідний... Зрештою Нострадамус передбачав й імперіяльну епопею:

De la cité marine et tributaire
La teste raze prendra la satrapie.
Chasser sordide qui puis sera contraire.
Par quatorze ans tiendra la tyrannie.

De soldat simple parviendra en Empire.
De robe courte parviendra à la longue.
Vaillant aux armes, en Eglise plus pyre.
Vexer les prêtres comme l'eau fait l'éponge.

L'Aigle poussée en tout de pavillons
Par d'autres oyseaux d'entour sera chassée;
Quand bruit de cymbres, tube et sonnaillons
Rendront le sens à la dame insensée.

— передбачав, як то з підвладного морського міста, стрижена голова стане сатрапом і на чотирнацять літ запровадить ти-

ранію; з простого вояка стане володарем, покине коротке вбрання, щоби одягти довге, буде дуже войовничий, мов орел, що взлетить розпластавши всі крила, але буде поконаний іншими птахами, аж нарешті гамір дзвінків і сурм поверне розум нерозумній дамі.

Морське підвладне місто — чи се Тульон, з якого облогою заблисла слава Бонапарта, чи Корсика? „Стрижена голова“ — се „le petit tondu“, як називали Наполеона. Коли пригадати, що державний переворот 18 брюмера стався в листопаді 1799 р., начислимо точно чотирнадцять літ „тиранії“. Останні чотири вірші відносяться до Ватерльоо, а „нерозумна дама“ — се Франція, яка відкинеться від цїсаря в бік мирного уряду.

А ось Люї-Філіп:

Sept ans sera Philippe très prospère;
Rabaissera des Arabes l'effort;

— натяк на альжирський похід Люї-Філіпа, який „укоськав арабів“.

А ось пророцтво, яке ще не сповнилося. В листі Нострадамуса до Генрика II читаємо:

„По численних переменах режимів, новий Вавилон (французька республіка) до старих гекатомб (1793?) додасть нові страхиття і скінчиться протривавши сімдесять три роки і сім місяців“ — себто в 1944 році.

Але що внесеється на руїнах демократії?

L'an que Saturne en eau sera conjoint
Avecques sol...

Отже здається, що сонце і Сатурн будуть злучені в Раци в 1944, і в Рибх в 1967...

Але читавмо дальше:

L'an que Saturne en eau sera conjoint
Avecques sol, le Roy fort et puissant
A Reims et Aix sera reçu et oingt
Après conquestes meurtira innocent...

Тут оповідається, як в році, коли сполучиться в воді Сатурн з сонцем, сильний й могутний король буде миропомазаний в Реймсі і в Ексі, доконає завойовань і вмере невинний...

Чи сей володар матиме свою столицю в Авіньоні?

Dans Avignon tout le chef de l'empire
Fera apprest pour Paris désolé...

бо вірш говорить про те, що він сидітиме в Авіньоні, та що Париж стане здобичю смутку, зазнає різних страхіть:

La Grand Cité sera bien désolée;
Des habitants un seul n'y demourra.
Mur, sexe, temple, et vierge violée;
Par fer, feu, peste, canon, peuple mourra.

— що велике місто зазнає великих нещасть, що ніодин з його мешканців не буде живим, що жертвою насильства впадуть — мужі, жінки, святині й дівчата, що народ вигине від вогню, заліза, чуми і гармат.

Москва (?)

себто в 1991 (!!!)
+ 23 (!!!)
501

Отже у Франції — війна, страшна особливо для її столиці — революція і монархічна реставрація.

Про відновлення монархії, в зв'язку з війною, знаходимо й в іншому вірші:

L'horrible guerre qu'en occident s'appreste,
L'an ensuivant viendra la pestilence
Si fort terrible que jeune vieil et beste
Sang, feu, Mercure, Mars, Jupiter en France.

— про те, як страшна війна почнеться на Заході, як в наступнім році прийде жахлива пошесть, страшна для старого й молодого, для людини і звіря, кров, вогонь, Меркур, Марс, Юпітер у Франції.

Отже сі звізди будуть сполучені в знаку Франції (лев) в 1968 році. Сі дві дати — 1944 і 1967-68 треба отже запам'ятати, коли йде про війну і зміну режиму.

Як здається, Нострадамус випрокував і долю Союзу Народів, в словах не позбавлених гумору:

Du lac Léman les sermons fâcheront,
Des jours, seront réduits par les semaines
Puis mois, puis an, puis tous détailleront
Les magistrats damneront les lois vaines.

— отже, що з Леманського озера виголошуватимуться проповіді що дня, потім — що-тижня, потім — що-місяця, нарешті — що-року, потім — ущухнуть, а офіційні особи прокленуть порожні й даремні закони.

А ось щось, що мабуть відноситься до нашого найближчого майбутнього:

Du Rhin et d'Hitler qu'on dira sont venus
Cris, pleurs a Malte et côté Lygustique.

— себто, що від Рену і від Гітлера придуть крики, плач на Мальті і на Лігустійським побережжю.

На жаль сі „крики“, викликані Реном і Гітлером, змішані з плачем на Мальті і в Лігурії (північна частина Італії довкола Генуї) — дуже імлісті...

Але — назване ім'я Гітлера. Є й про Франка:

De Castel, Franco sortira l'assemblée.

Се значить — пише один нантський ерудит Колен де Лярмор, що Франко розжене парламент в Кастилії (Castel) Отже перемога залишається за націоналістами.

Але друге місце в листі Нострадамуса до Генрика II є дуже ясне, а в нім ворожбит приповідає — на часи добре віддалені від XVI віку — боротьбу проти большевизму.

„І варварська секта буде вигнана цілковито з Італії Мірмідоном і Германцями (les Germains). Нарешті всі нації будуть від неї визволені“.

„Мірмідон“ або глядіатор узброєний в кинжал (італійські фашисти все носять його при поясі) — означавби Мусоліні.

Si non e vero...

О. В.

Єрихонський комплекс

Небезпека нових струсів, що зависла над Європою, наближається до берегів Чорного моря. Англійська громадська думка (нпр. *Manchester Guardian*) свідомо того, що колиб держави Осі здобули переважаючі впливи на Балканах, се значилоб для них доступ до Чорного моря, а звідти — до Середземного. Се булаб загроза Єгипту, Індії і Дарданелям. Про сі території й бази ходило й британській флоті, яка по анексії Альбанії відплила до Корфу так нагло, що напр. панцирник *Маллійя* не мав часу зібрати цілу залогоу, залишивши на березі звідки відплив — 15 матросів...

Дальше часописі доносили про переговори між Англією й Туреччиною про свобідний доступ англійської воєнної флоті через протоки на Чорне море; про спіткання двох королів і одного регента — над Чорним морем; про те, що Румунія, Росія й Туреччина лагодяться випрацювати новий статут Чорного моря; про проїзд советської флоті з Чорного моря на Середземне.

Знов на думку воєнного критика *Times*'а в разі конфлікту про долю Середземного моря рішатимуть події в його східній, ближчій до Чорного моря частині, де зйдуться всі грачі великої драми — Англія, Франція, Італія, Греція й Туреччина, і — додамо від себе — може й Росія. Бо Середземне море — має не два виходи, як звичайно думають, — лише три — на Атлантик, на Індійський океан і на Чорне море. А до столиці одної з найважливіших чорноморських держав, до Анкари призначає Німеччина свого найспритнішого дипломата фон Папена.

Крутіж подій явно наближається до берегів Чорного моря. Не тепер, то в четвер може Україні доведеться опинитися в положенні, в яким їй треба буде стати по однім чи другім боці барикади; в положенні Альбанії в останнім квітні або Греції в 1916, коли — нарушаючи її неутральність — французька армія Сарайля висадовилася в Солуні.

Не йде мені в сії статті про те, щоби дати моральну оцінку посуненю тої чи иншої держави в шуканню свого Lebensraum'у. Коли держави Осі роблять пресію на Чехію чи Альбанію, то таку саму пресію роблять їх противники, напр. на арабів в Сирії чи Палестині.

Чи не може Україна опинитися в подібній ситуації? Коли в наслідок загальної заверюхи почнеться ривалізація за її терени, — чи вона здобудеться тоді на иншу реакцію ніж та, на яку здобулася Чехія? Чи займе активну поставу, коли зачнеться гра за спадщину большевизму, чи „вичікуватиме“, як

вичікує Франція й Англія тепер, коли йде новий спір за габсбурзьку спадщину?

Рішаючим в такі хвилини є момент моральний. З приводу останніх подій в Європі писав Люї Мадлен в *Europe*, що

війна рішається не тільки матеріальною силою. Головну роль грає всеж таки моральний стан тих, що воюють. Коли протягом останніх літ ми відступали під натиском залізної волі, то пояснюється се насамперед тим, що наша власна воля залізною не була.

Альбер Ріво в *Journal de Debats*, згадуючи про „моральну капітуляцію“ Чехії, пише:

Відповідальні рішення всюди приймає обмежена жменька людей: міністрів, урядовців, військових. Моральний спротив кожної окремої людини в особливо тяжкі хвилини є вирішальним чинником. В 1914 р. долю Франції виніс на своїх плечах Жофр... Під Верденом нас вратувало завзяття Петена... Роля чужинецьких агентів на тім і полягала, щоб вишукати всіх непохитних, здібних ставляти опір людей, і недопустити їх до влади всякими засобами; і навпаки сприяти приближенню до влади людей хитких, що піддаються спокусі або залякуванню. Тепер, противники Франції починають з того, що реклямують свою силу, свою армію, свою продукцію. Вони створюють таким чином атмосферу страху, в якій поволі розпускається і охляває моральний опір їх противника, в якій легко їм проникнути в мурі твердині, ще заки почався наступ...

Велика загроза зависла над Францією в 1918 рр.

27 травня 1918 р. Людендорф починає наступ на французів коло Шмен-де-Дам. Наш фронт заламується. В політичних колах Парижа переполох. Неприятель продовж кількох днів взяв 55.000 полонених. Він наблизився на 65 км. до Парижу. Посли жадають голов Фоша і Петена Ренодель обвинувачує Клемансо, що не достарчив військам амуніції. Але тигр ставляє чоло бурі. Протинаступ Манжена стримув неприятеля. Але положення було того роду, що як видко з споминів Ллсйда Джорджа, — шеф англійського ген. штабу ген. Генри Вільсон числився з тим, що упаде Париж, що скапітулює Франція, та що англо-американці вестимуть дальшу війну самі. (*Revue de Paris*).

Тоді Клемансо переломив „атмосферу страху“, не піддався загальному переполохові політиків...

Анексія Чехії наступила тому, що західні держави не піднесли рукавички або не могли її піднести. Сімдесять літ тому, по побідній війні Прусії з Австрією, в 1867 р., Наполеон III задумав взяти свій *revanche pour Sadowa*; хотів наклонити Вільгельма III короля Голяндії, який був тоді великим герцогом Люксембурьським, — щоб той, по розв'язанні Німецького Союзу, зрікся своєї зверхности над сим герцогством на користь Франції. Але Берлін відповів, що в разі „аншлюсу“ Люксембургу Наполеоном, — Прусія пічне війну і Франція занехаяла свій намір. Справа подібна до справи Чехії, але — розв'язана инакше. Бо сторона, яка мала ставляти опір не жила в „атмосфері страху“...

„Моральна капітуляція“, „переполох“, „атмосфера страху“, коли сторона капітулює лише під загрозою удару — що се таке, що є сей такий важний, в великих історичних хвилинах, — чинник?

Клясичний приклад цього чинника, який улегшує його аналізу, — дав нам Біблія, книга Йосея Навина, де знаходимо те, що я тут називаю „єрихонським комплексом“, низкою уявлень, зведених певним сильним, — в данім випадку „єрихонським“ — почуванням. Бо капітуляції перед битвою, на саму загрозу дійсно нагадують біблійну подію, коли від самих трубних звуків і криків, в руїни западалися мури твердинь.

Вирушуючи в похід Йосей Навин дістав наказ від Бога:

Стій твердо і мужньо: мусишбо поділити між сей народ свій сю землю, що я клявся батькам їх дати їм у наслідну державу (I 6)

— себто як „життєвий простір“.

У Йосея нема страху, але йому пояснюється, що самого „призначення“ чи навіть обідянки Господньої — не вистарчає, треба й самому бути „твердим і мужнім“, і спиритним. І послали напасники своїх шпигунів до Єрихону, „на розглядини“ і зголосилися вони у „блудниці Рагаби“, яка сховала їх.

І післав цар Єрихонський до Рагаби з наказом: видай мені людей, що прибули до тебе... бо вони прийшли розглянути всю країну (II 3).

Та Рагаба не видала їх, збрехавши висланцям свого володаря, а зайдам сказала:

я добре знаю, що Господь наділив сю землю вам, бо на нас напав страх перед вами і всі осадники сеї землі помліли перед вами (II 9)

— заки ще побачили напасника.

Альбер Ріво приписує подібний страх тому, що противник „рекламує свою силу“. Якраз така реклама — спантеличила й перелякала й єрихонців:

Бо ми — каже Рагаба — чували про те, як Господь висушив воду в Червонім Морі перед вами, як йшли ви з Єгипту, і що ви вчинили обом царям Аморійським, що були по тім боці Йордану... що ви їх вигубили. Якжеж ми про те почули, так серця подавалися в тугу і в кожного зомліло серце перед вами (II 10 і 11).

— через рекламу, „чутки“ про геройські вчинки напасника і про те, що за ним стоїть божеська сила, або — як тепер сказалиб — „історична еволюція“, або „призначення“... Під впливом тої реклами і

царі Аморійські... і царі Ханаанські... удалися в тугу і не стало в них духу проти синів Ізраїлевих (V 1),

бо й до них дійшла чутка про славні вчинки противника, що в зародку параліжувала їх мужність і бажання опору.

Зрадивши свого володаря, рішивши, що „і так все пропало“, блудниця Рагаба, — як ніжна й чула істота, що особливо любила своїх рідних і кривних (понад цілу націю), сховавши чужих шпигунів, попросила за се винагороду:

Тимже то забожітьє мені Господом, що за мою добрість до вас, і ви покажете добрість домовіотця мойого; що ви батька і матір моїх, братів моїх і сестер моїх

тай усе домівництво їх оставите живими і нас обороните від смери (II 12 і 13).

Се їй обіцяли, лише, підкреслили висланці Навина, обіцяємо се тільки тоді,

коли не зрадите нас у нашій справі. І як віддасть нам Господь сю землю, ми до тебе обернемось з добрістю і щирістю (II 14).

Вони — дбали про свою „справу“, Рагаба — про рідних; вони — про загальне, вона — про приватне. Собі брали землю і зверхність над нею, Рагабовомуж племені — давали взаїну „добрість і щирість“, як нові Йосеї альбанцям — економічний поступ, народню культуру і соціальну справедливість. Тих що зберуться у „блудниці“ в хаті, тих помилують, але „хто вийде за ворота на вулицю“, хто не захоче залізи в діру приватних справ, тим пощади не буде (II 19).

Вернувши до свого пана і володаря, розвідчики донесли: подав нам Господь в руки всю землю, бо усі її осадники тої країни помліли були перед нами (II 24).

Маючи сю певність, війська Навина набралися такої відваги, що їм і море було по коліна. Неначе по суху переходять вони Йордан і „двинули на війну в Єрихонські степи“ (IV 13).

Дальша історія досить знана. Як сім священників трубіло в сім труб; як увесь нарід, почувши трубний звук відповів боевим криком; як впали від того гамору мури міста руїною і напасник увійшов до Єрихону; як там урядив масакру; нарешті як запровадив новий закон переможця — місто, тих, що його боронили, проголосили „проклятими“, а „тільки блудниця Рагаба з усіма, що з нею у хаті“, зазнала шани і довгого й „щасливого“ життя, як рас Гукса, „премієр“ Верляці або доки було треба, — Любченки й Тичини.

На сім властиво й кінчається історія труб Єрихонських.

Аналізу ерихонського комплексу можна вже зробити на підставі сього короткого переповідження.

Складники сього комплексу такі:

1. почуття своєї нищости, безвихідности ситуації, „призначености“ бути жертвою на чужім вівтарі; свідомість марности опору і, що за тим слідує, страх перед народом-„богоносцем“, на якого не вільно піднести руку...

Тим народом-„богоносцем“, подібним до якого, напр. довгий час був для українців російський народ, що мав уцасливити інші, „єрихонські“ народи своїм спасенним словом — „союзом словян“, економічним добробутом в межах великої імперії, соціалізмом чи комунізмом, свободою народів „в свободній Росії“, федерацією трьох Русий і пр. Коли хто з таких „єрихонців“ і дозволяв собі боротися, ставляти опір, то ніколи проти самого народу-„богоносця“. Лише проти того чи іншого його сатрапа. Тогож хто виступав проти самого народу, єрихонські блудниці денунціювали як „шовініста“ і національного шкідника...

Ізраїля навпаки вирізняв комплекс вищости, почуття своєї вибраности серед народів. Йому було дано приречення:

усяке місце, де ступите підшовою ноги вашої, наділю вам, як обіцяв Мойсеєві (І 18).

Тверді й певні себе — люди Йосея суворо карали ломання закону, вигублюючи „проклятих“ серед себе, не дозволяючи від того закону відхилитися „ні вправоруч, ні вліворуч“, ані „мішатися“ з іншими народами, ні „брати в уста свої“ імени інших богів ні „припадати перед ними“ (VII 12, XXIII 6 і 7). Були виключні, непохитно прив'язані до свого, і ворожі чужому. Навпаки, ерихонці — не знали тої виключности клялися чужими богами і „припадали перед ними“.

2. Легковірність, властива феллахам, улеглість чужій голосній рекламі, якої нрвітнім виданням була українська легковірність супроти большевицької реклами-пропаганди, яка забивала до решти критичний змісл „ерихонців“.

По противній стороні, навпаки, майстерне орудування сею рекламою, геніяльне оперовання ерихонськими трубами. Сі труби свого часу прищепили українській інтелігенції пошану до „великої культури російської“, до російської „гуманности“ (людяности), до потужної, непоборної Росії взагалі.

3. Велика потульність, пасивність ерихонців і жвавість їх противників.

Останні — сама активність. Вони йдуть в похід підбивати землі, що їм не належать і де хочуть жати несіяне. Перші — ні в який похід не йдуть, навіть не виходять на бій поза мури свого міста. Нічого не оповідає Біблія й про бої в самім місті, лише — про масакру подоланих.

Напасники роблять американську рекламу, ерихонці — навіть не здобуваються на контрпропаганду. Перші — посилають на звіди своїх розвідників, другі — спускаються на „чутки“, пасивно приймають їх, не перевірюючи, а деякі чужих розвідників приймають як приятелів і ховають перед висланцями власного володаря.

Перші стрясають повітря сурмами, другі — не здобуваються навіть на таку „активність“, щоби заткати чимсь собі вуха, не кажучи вже про те, щоб спшити на загрожені мури городу.

4. Перші вимуштровані безнастанними упімненнями „стояти твердо і мужньо“ (І 6, 18), не знати ваги в порахунках з ворогом. Начальники Йосея Навина промовляли до нього:

хтоб не ставив опір проти веління твого, і не послухав наказу твого, тому смерть (І 18).

Другі — не знають ні твердості, ні мужности. Нещасний ерихонський цар безсилий щось наказати навіть „блудниці“, яка не схотіла „видати людей, що прийшли до неї“.

Перші мають тверде серце до своїх шкідників, бо „клятих вигублюють між собою“, ерихонці — навпаки дуже людяні, гуманні і вразливі. На першу чутку про героїстства Йосея чи його війська — зараз „вдаються в тугу“ і „серце в них мліє“. Своїх „клятих“, спільників ворога, — не „вигублюють“, навіть не догадуються, що є вони серед них, а коли їй підозрівають (бо инакшеб не після цар ерихонський до мешкання Рагаби), то хутко дають себе переконати, що тут нема нічого злого, а може просто тому, що рука в них не підноситься на своє, рідне, ерихонське, бо — всеж таки і Рагаба — ерихонської крові, а чиж можна проповідувати дику ненависть ерихонця до ерихонця? Сеж одна родина, щось як українські чумаки, кооператори чи колхозники. А сама Рагаба — своє каригідне відношення до висланців ворога, що хоче оводіти її городом, — називає „добрістю“, „милосердям“.

5. Йосея і його начальників вирізняла велитенська віра не лише в своє покликання, але і в свої сили, лише в свої сили. Ерихонців — вирізняв повний брак сеї віри. Перші — хоч знали, що за ними Господь, всеж уважали конечним бути „кріпкостійними і твердими“. Не спускалися лише на Божу поміч, знаючи, що Бог тому помагає, хто в собі силу має. Ерихонці, навпаки, навіть загрожені витеребленням, не відкликуються до власної сили, бо взагалі не вірять, що світ — се праліє з усіма пануючими в нім законами.

6. Ерихонці, в противність до людей Йосея, живуть не справою нації, а своїми — приватними. Добробут одиниць важніший їм від незалежності. Животиння піврабів воліють від небезпечного життя панів.

Рагаба дбає не про приказ свого володаря, про ратунок міста, лише — про батька, матір, сестер, братів і усе „домівництво“, яке хоче вратувати від смерті. Характеристично підкреслює різницю в психіці обох племен відповідь висланців Йосея. Вони обіцяють помилувати Рагабу (з її племям) при майбутній масакрії її земляків, але — „коли вони не зрадять у нашій справі“. Тамга говорить про родину і близьких, сі — про „справу“ Йосеєвої нації.

Була ще одна порода серед ерихонців — се так звані габаонці (гевії). Вони не чекаючи на трубні звуки, просто звернулися до Йосея через своїх послів, щоб прийняв протекторат над ними:

і відказали вони Йосеєві — ми хочемо твоїми підданими бути тож учинить і з нами умову.

А умова та полягала на тім, щоб їх лише „не позганняли зі світу“, щоб Йосей „запевнив їм безпеку“. Йосей прийняв протекторат, а з нових союзників зробив „рабів проклятущих, дрозорубів та водноносів“ для Ізраїля (IX 8, 24).

Се психіка Рагаби, психіка мініяїлів, раса Гукси, „премієра“ Верляці або тих наших Верляців, які думали вишахрувати, вижебрати у СССР собі добробут, які в заміну за советський про-

текторат поставали дроворубами чи віршоробами-панегіристами ССРСР; ті, які за „рідну мову“ — вирікалися влади, за „землю“ забували про „волю“, за соціалізм — про самостійність; які зрікаючись свого життєвого простору, діставали право животіння; які вкладали на голову Леніна корону своєї землі за приречення „соціальної справедливості, економічного поступу і пошановання релігії“, як тиранські ерихонці.

7. Ся порода гебаонців, — їх психіка становить властиво вже окремих складник ерихонської психіки. Складник дуже знаменний для феллахського комплексу. Се наївна віра феллахів, що спір іде про дрібнички, що до всього можна договоритися; їх незнищима віра, що коли вони, гебаонці складуть „умову“ з племенем Йосея, яка „запевнилаб їм безпеку“, то й далше спокійно оброблятимуть свої виноградники і пастимуть свої стада, що уратують бодай культуру і добробут. Так рідко буває. Гебаонці — стали „рабами проклятущими“ та й тільки. А коли Ізраїль завоював Єрихон і інші міста, сказав до нього Господь:

я наділив вас землею, в якій ви не трудилися, і городами, що ви їх не будували, а одначе ви осілились у них; виноградниками і оливковими садами, що не насаджували ви, а пожиткуєтесь ними (XXIV 13).

Сі грізні слова м. и. мають і инший глибокий сенс. Вони доводять, що хоч як ерихонці і інші народи, віддані на поталу Ізраїлеві, — плекали так звану органічну працю, розбудовуючи свій економічний добробут, тримаючись своєї землі „як пняий плота“, — се їм нічого не помогло, коли не позбулися своїх ерихонських „чеснот“... Сі грізні слова показують, що Господь віддає пановання над містами, садами і виноградниками і землею — не конче тим, які в поті чола їх плекають і коло них пораються, а людям иншої раси, инших чеснот, инших прикмет духа і душі.

8. Нарешті — фатальною хобою ерихонської (чи гевійської) психіки є те, що вони не вмють як кажуть французи — *faire grand*, і так само — бачити; ерихонці ніколи не могли второпати те, що второпав Йосей — що світ — се праліс, де пануєть його незмінні закони. Вони або шукали „безпеки“ (як гевії) для своїх виноградників, або — особистої (як Рагаба і її клян), або без спротиву й розпачливо корилися долі (як Єрихон). Закон боротьби — був чужий їх психіці, дикий їх почуттю „гуманости“ і компромісу, осоружний їх загумінковій любови до родини, „кляну і рідної клуні, незрозумілий їх фаталізмуві. Расаж Йосея — навпаки знала, що невідомо ще, чи тому стали вони „тверді й кріпкостійні“, що Господь вибрав їх серед народів, чи тому вибрав, що вони були тверді і кріпкостійні, шанували закон Божий і „вигублювали проклятих“ поміж собою? Бо коли переставали бути твердими і вигублювати клятих, відступав від них Господь... Але ерихонцям і через мозок не переходила думка,

що коли й всія стануть твердими, то може за них стане Господь... Або просто вибере їх за зняряд своєї помсти над заблуканим вибраним народом? Не вміли faire grand, ні відповідно бачити.

Не розуміючи, що в світі панує закон пралісу, вони не розуміли і великості цілей своїх противників. Вони думали, що Йосеєві йде лише про зверхність, коли йому ходило про те, щоб обернути їх в рабів. Вони думали, що Йосеєві ходило про їх поконання, коли йому йшло про їх витереблення... Так як чехам здавалося, що „райх“ домагається рівноправности судетчиків, коли йому йшло про нову Римську імперію німецького народу... Так як жовтоблакитні соціялісти в Києві думали, що червоній Москві ходило про „право агітації компартії“ або про демократичний уряд в Києві чи про запровадження на наших степах науки Маркса Леніна, коли їй ходило про відновлення імперії Петра й про обернення нас в „рабів проклятуших“... Ніякі феллахи, ніякі ерихонці не були в змозі дорости до великості своїх противників — до бруталности їх метод і до безоглядности їх цілей. Вони не вміли faire grand...

Вони думали, що від напасника можна відкупитися улеглістю Рагаби, пактами гевіїв, „культурно-національною автономією“ (від жидів), федерацією, переходом на віру Гуксів, — тоді коли справа велася про інші, далекосягліші цілі і задуми...

Ерихонці і їх вороги — се два типи людей, неначе два ріжні племена, дві психічні раси, панів і підніжків, володарів і гологи, завойовників і феллахів, „козаків“ і „свинопасів“ — за виразом Шевченка. І що цікаве: всі прикмети останніх — почуття нищоти, легковірність, пасивність, „гуманність“, обмеженість думки, страх перед острыми рішеннями, ставлення приватного над загальним, — всі ці прикмети стрічаються як в біблійних, так і в інших ерихонців: де одна з тих прикмет, там і друга, — доказ, що се дійсно „суцільний“ тип, якого складники „гармонійно“ повязані з собою, логічно один другий обумовлюючи...

Неерихонці — мали в собі почуття великого. Мав його Цезар, який не тільки не „впадав в тугу“ і не „млів“, коли бачив перед собою десятикратну перевагу неприятеля; не тільки не старався, щоб додати мужности воякам — зменшити число ворогів, а навпаки — представляв його далеко більшим, щоби справити своїм воякам тим приємніше „розчаровання“ в бою.

Мав в собі почуття великого Фабій — великий противник Ганібала. Коли сей останній був паном майже цілої Італії, коли одчай і зневіра опанували всіх, один Фабій ходив з високо піднесеною до гори головою, рівним кроком, з спокійним обличчям, розгоняючи тих, що збиралися на майданах, щоби ляментувати, не „вдавався в тугу“... Він жеж декретував, що родини поляглих можуть оплакувати їх лише у себе дома і лише впродовж тридцятьох днів... Поза тим Рим мусів

позбутися свого сумного вигляду. А при одній нагоді, він похвалив свого сина, що пішов слідами старого Риму, „який все ставляв на другім пляні батьків і дітей, а на першій — рідний край“, — як про се пише Плотарх, якого як чужий вірець, образливий для рідних ерихонців даліше не цитую...

Зрештою не лиш Рим. Обуджена зі сну французька нація теж, протираючи очі, починає додумуватися, що в світі панує *la loi de la jungle*, що хто не хоче згинути, мусить мати ікла й пазури... Розуміли наші клясики вагу неерихонських чеснот для збірноти, розуміли, що значить бути твердими і кріпкостійними морально, недоступними для ерихонського комплексу... Сеж Серапіон — описуючи татарський розгром, пизав, як то

князій наших і воевод крѣпость исчезла, храбрїи наши страхи наполньше ся бѣжаше, множайшая же братія и чада въ плѣн ведени быша,

як то їх малість завинила нещастя, не чужа перевага чи геополітика.

Але се були люди іншої раси, іншої психіки, з іншого тіста... Які знали, що якимиб мурами не обводити міста, коли в нім сидітимуть ерихонці, — вони заваляться на перший звук труб Йосея, що здобуде його, як каже Біблія „без меча і лука“.

Вертаю до початку статті. Спліт грізних конфліктів, під яким дуситься Європа, наближається до берегів нашого моря. Коли може Німеччина, може Англія, може Італія, може червона, може нова біла Росія — сперечатимуться за країну Чорного Моря, коли захочуть її — одні визволяти як Альбанію тепер чи Грецію з світової війни, другі — реклямувати собі, як Чехію, як невідділиму частину свого історичного життєвого простору, (очевидно, коли великі європейські держави не схочуть спершу порухнутися між собою, лишаючи Сталінові з його обезголовленою армією передишку, що булoб трохи своєрідним способом ратувати Європу від комуністичної небезпеки).

В добі таких конфліктів, в добі іклів і пазурів, як писав Ріво — відповідальні рішення приймаються обмеженою групою людей, духово не заламаних, які — як французи або німці — умілиби давати раду з своїми „Рагабами“: з Альмерейдами в однім випадку, з Дортенами і іншими ренськими сепаратистами — в другім; які пильнують, „щоб влада не попала в руки людей, не здібних витримати бурю“ з рук „непохитних, здібних до опору людей“, що не „піддаються залякуванням“. Чи Україна стане новою Абіссинією чи Альбанією, чи вільною нацією — все залежатиме від того, які люди стануть на її чолі. Чи люди типу Гахів, чи типу Фабія, Цезаря, Петена, Клемансо, Мусоліні і Гітлера; люди з ерихонським комплексом, чи з комплексом Йосея Навина...

В які форми вилетється змагання України за пановання над берегами Чорного Моря, — чи вона йтиме сама чи з кимсь, невідомо. Італія в боротьбі за визволення йшла з Наполеоном

III, Сербія в великій війні з Францією і Англією. Наслідки були — в повні незалежна італійська і в повні незалежна сербська держави. Але се тому, що на чолі національних рухів стояли такі люди як Кавур і Гарібальді, або Пашич і Петро Караджорджій...

Ерихонці мусять бути викинені за борт подій. Коли вони, замість — їх властиве заняття — бути „дроворубами і водоносами“ — сягатимуть по провід народу, се скінчиться катастрофою. Тоді паном городів і садів на Україні, знову стане північний варвар, свідомий законів пралісу, неприступний голосу „гуманости“, вправний у „вигублюванні клятих“ серед себе і вирощуванні їх серед противників, дбайливий про „справу“ свого загалу, а не вражливий на приватні болі рідних і близьких та їх „домовництва“...

Бідніж наддніпрянські „трипільці“ тоді знову „будуватимуть, трудитимуться і насаджуватимуть“, на полі і в садках, але не для себе, лиш як „раби проклятуші“ вибраного народу.

Питання првідної верстви і ерихонства — стає в наші часи питанням жаття і смерти кожної нації.

М. Л.

З пресового фільму

Російський варшавський *Меч* (ч. 17) збирається обіймати спадщину по большевиках. Який має бути політичний устрій будучої, нової „єдиної і неділимої“, як виображає собі *Меч*? Читаємо там: „тоталізм — се найбільш повна мобілізація, себо найповніша несвобода. Нам сей устрій антипатичний... Устрій велитенської касарні — як комуністичної, так і гітлерівської — нас не вабить... Наші особисті симпатії — за свободу. Одначе... щоби боротися за Росію всім синам вітчизни (слова Петра), треба напружити всі сили. Треба перевести повну мобілізацію, духову і матеріяльну. Іншими словами — відмовитися від свободи, і не дати її іншим, — на якийсь час, може дойти довгий, може такий, що не вміститься в межах одного людського життя. Свободу можна завоювати лише через несвободу. Через несвободу, добровільну для меншої і ліпшої частини громадян, і несвободу примусову — для решти“ — себо очевидно і для „іногородців“... Даліше читаємо: „не малоб глузду сперечатися з тими, хто упирається на тім, що свободу можна завоювати і боронити засобами самої свободи. Ся згублива спроба була зроблена в лютім 1917. Таких досвідів не повторяють“... Росіяни — ліквідують керенщину, нані демократи — протиставляють її й далі „огидному фашизмові“.

Громад. Голос (ч. 14) пише: „гітлерівська організація називається „Німецька Національно-Соціалістична Робітничка Партія“... Сама назва сеї партії підносить назву „соціалізм“, а не опоганює її „ідіотизмом“, „дурманом“ чи подібними назвами зі словара Донцова. Німецькі гітлерівці самі називають себе „національними соціалістами“. Сей факт доказує, що правдива соціалістична думка і дійсний соціалістичний рух у Німеччині ще дуже багато прихильників має... Треба зазначити, що перша програма гітлерівців не тільки не заперече соціалізму, але навіть його проповідує, в кожнім разі ся програма голосить усупільнення середників продукції, які до того вже „дозріли“... Радикали отже радять взяти українським фашистам за взір... чужинецький взірєць! Аби лиш трохи заносило

соціалізмом — то всякий чужинський вірець тоді добрий. Тепер зрозуміло, чому свій акцес до гітлеризму зголосив в пресі один з чолових співробітників *Громад. Голосу* — п. В. Левинський... Може й колеги підуть його слідами?

Українські Вісти (1 IV) пишуть про „еспанський приклад“: „Еспанія повинна бути грізним мemento для всіх народів... Без огляду на те, хто виграв — Міаха чи Франко, Еспанія програла.. Навіть якщо ген. Франко переводить і заповідає дальші суспільні реформи, то вони не зрівноважать безчисленних втрат, що їх понесли Еспанія у домашній війні... Еспанська трагедія — дороговказ... як не треба поступати. З еспанського прикладу повинні вчитися перш усього ті, які на ненависти хочуть будувати наше життя, як і ті, що глухі на необхідність впорядкувати життя на засадах солідаризму“. Думаємо, що знищивши у себе комунізм, Еспанія не програла, лиш виграла. Для неї не все одно булоб, колиб переміг ген. Міаха. Чи суспільні реформи Франка зрівноважать втрати домашньої війни? Не знаємо, але знаємо, що напевно зрівноважать ті в тисячу разів більші втрати, які понісби еспанський народ, колиб Франко не підняв свого повстання і країна впалаб жертвою соціалізму, демократизму і комунізму на довгі літа (доказ — приклад Росії). Ні, еспанська трагедія — доказ, як повинна поступати відважна і свідома нація. Шкож до „солідаризму“, то між здоровими національно чинниками і тими, які ведуть країну до згуби — його не може бути. Не завадилоб також заглянути в історію. Домашня війна Кромвеля — скріпила Англію, домашня війна в Росії, що скінчилася 1613 р. („смутное время“) — створила підвалини страшною для всіх інших народів консолідації Росії. Домашня війна в Італії і в Німеччині по великій війні — скріпили обидві держави. Так само як домашня війна в Італії Кавура — створила єдину і сильну державу. Зрештою, колиб повсталa свобідна Наддніпрянищина і там при кермі засілиби ріжні Міахи, Пасіонарії і инша голота, — то тоді треба булоб нашим Франкам — в імя „солідаризму“ — сидіти тихо, прилядаючись, як вони гублять країну? Але рутенець має твердий череп і вище клича „згоди в сімействі“ він не підскачить.

В *Ділі* (13 IV) є допис п. Сіромахи з Праги, який пише м. и. чехи мусли переконатися, що „для фантастичних мрій місця нема... денеді вже стали навязуватися перші тоненькі ниточки взаємного зрозуміння і навіть симпатії (між чехами і німцями). Як розсудливі люди, чехи знають, що проти такої величезної переваги сил нічого вдіяти не можна... Чехів за се лають Санчо-Панцами, Швейками... та народня вдача лишається народною вдачею. Завдання полягає не в тім, щоб її змінити, а в тім, щоб її зрозуміти і у рамках її можливости робити те, що найкорисніше...“ Засаднича ріжниця між сим світоглядом і нашим: ми уважаємо, що коли нація має вдачу Панців — сю вдачу треба змінити, бо коли панцівські нації не змінють своєї вдачі — вони перестають бути націями.

Das Neue Tage-Buch (24 XII м. р.), жидівський часопис, що виходить в Голяндії з видавцем Леопольдом Шварцшільдом приносить пашквіль під заголовком — „Нація українців“. З нього довідуємося, що автор не знає, чи існує українська нація, але знає, що „українці є винахідники погромів“. Одним з найважніших „погромників“ (більше автор про нього нічого не знає) був Богдан Хмельницький. Стара наша історія, історія Київської держави — на думку шмонсеса — нічого спільного з Україною не має. Козаки — відзначалися лише своїми „рабунковими нападами і ріжними текстель-мехтель з сусідніми державами“. Був ще Мазепа, але „Петро Великий (для шмонсеса — „великий“) зробив з Мазепою шлюс“. Між москалями

і українцями великої різниці нема, вже бретонці й провансальці скорше є нацією, ніж українці. Галичан цимондес високо не цінить — се були просто „потульні піддані Габсбургів”. Глузує автор і з тої культурно-національної автономії, яку дав жидам найвищий київський соціалістичний уряд. Про армію українську, що боролася з большевизмом — шмок теж нічого не знає, знає лише про Махна і Зеленого. Взагалі українці не здібні жити повним національним життям... Навели ми сі ідіотизми, щоби читачі, виховані демократичною пресою в симпатіях до жидівства, хоч від часу до часу довідувалися, що думають жиди про нас. Наша демократична й радикально-соціалістична преса, очевидно виступати проти таких голосів жидівства боїться. Бо жидівство сила, а особливо сила в соціалізмі і в масонерії.

Другий цимондес, якийсь Грунвальд — паплюжить Україну — тим разом вже в *Revue de Paris* (15 III) в статті „Українська проблема”. Ті самі нісенітниця менше-більше, що і в статті першого жида. Закладає автор українцям шовінізм за те, що виставляючи в українських театрах „Князя Ігора” — не вбирають наших князів в московські „боярські халати”. Українських рух — се авантура, сепаратизм — дитина большевизму; коли сей упаде — вдячна Малоросія і не думатиме відділитися від неньки Москви. Характеристичне м. и., що на доказ ворожости українців ідеї сепаратизму — автор цитує вискази Драгоманова і Грушевського, де вони захвалюють федерацію.

Два числа *Живого Слова*, органу наших радикалів-соціалістів носять всі сліди небуденної інтелігенції сього відламу галицької суспільности і їх високої особистої і політичної культури, вже званої нашим читачам. В 2-м числі порушене питання об'єднання. Одна група — об'єднати суспільність, ясна річ, не може, се можливо лише тоді, „коли політичні концепції інших груп наявно збанкрутували”, а хтож схоче визнати своє банкрутство? Тому радикали обстоюють „співпрацю різних груп на основі компромісової плятформи”, отже знана рецепта Нового ковчегу — з соціалістів, клерикалів, „націоналістів” і демократів. „Іншого способу національної консолідації нема”. Противником сеї ідеальної консолідації є очевидно *Вістник* з його браком „любови до рідної нації” (чи Стахови і Матчаки — се нація?), з його культом „чорної ненависти” і іншими „недоречностями”, з його проповідю, що „українець повинен бути супроти других українців (яких?) вовком” і пр. Не подобається гуманним демократам і „шакаль, що вие з окладинки *Вістника*“... Коли потреба об'єднання така сильна в суспільности, що їй може завадити один *Вістник*? Він жеж не має впливу ні на радикалів, ні на клерикалів, ні на „творчих націоналістів”. Чомуж ім не об'єднатися? Як може один місячник загальмувати таке спаселне діло? Чи може сі партії — і суспільність не те саме?

Мала увага для тих, що пишуть в нашій пресі про високу політику: не пишеться „шарж д'афер”, лише „шарже д'афер”; пишеться не „репатріяція”, лише „рапатріяція”.

п. Б. Кентшинський просить нас заявити, що він не був ідеологом „Трибуни Молодих” і що співробітничав там лише до жовтня 1937 р.

Бібліографія

Михайло Мочульський *Іван Франко* Студії та спогади. Видавництво „Ізмарагд” Львів 1938, 160 ст. 211.

Др. Т. Пачовський *Клясици традиції в українськїм письменстві* перед *Котляревським* З журналу словянської фільмології „Слово” рік II кн. 4. Львів 1939, 80 ст. 18.

На зміст книжки Мочульського про Івана Франка складаються три речі: Перша, найбільша, студія-спомин під заг. „З останніх десятиліть життя І. Франка” — друкowana тут уже втретє. Друга розвідка про „Одно видіння І. Франка” та третя — рецензія на збірник поезій, що появилася ще в 1906 р. під назвою „Semper tūo”. Автор міг поділитися з читачем вітками про життя й творчість Франка, бо деякий час жив близько поета та стрічався з ним особисто. Сі причинки цікаві для зрозуміння поетової творчости, головним чином в часі його недуги. Ся частина кнїги булаб ще вартісніша, якби автор був обширніше черпав з тої літератури, що досі появилася про творчість та світогляд І. Франка.

Дивно воно сьогодні виглядає, як Мочульський пише про Франка, як про „борця за вселюдські ідеали” та як без застереження згадує про „здоровий, щирий гуманізм”. Сам автор знає, що Франко ніколи не був „чистокровним” марксистом та що в ньому „заломилася була драгоманівська лїнія світогляду”. Тому незрозуміле нам становище Мочульського, що стоїть з Драгомановим проти Франка та обороняє „космополітизм в ідеях і цілях” навіть після 1917 і слід років! О, наші непоправні „щирі” гуманісти та борці за „вселюдські” ідеали! Не можна хвалити Франка за „Мойсея” (1905) і збірку „Semper tūo” (1906) та одночасно казати, що те все, що поет тоді написав про Драгоманова — було зроблене під „впливом” поетової недуги!

Гадаємо, що паралеля Мочульського: Франкове „Nico o samym sobie” та Чаадаєві листи — таки натягнена й штучна.

Т. Пачовський подає короткий нарис, в якому згадує тільки про окремі проблеми, що вживуться зі старинними клясициними традиціями в нашому письменстві перед Котляревським. Розгорнути сю тему можна тільки в обємистому томі оригінальних дослідів.

A. Sanders — *Um die Gestaltung Europas — Kontinentaleuropa vom Mythos bis zur Gegenwart* Hohenreichen Vg. München S. 383.

Груба книжка Зандерса представляє, особливо для українців, цікавий матеріал. Її ціль — уняти європейську історію, як історію своєрідного культурно-політичного простору в його споконвічній боротьбі з Азією. Границі сеї Європи, після автора, лежать в просторонї між Північним і Балтійським морями з одної сторони та Чорним морем і Араком на Кавказі — з другої; е се простір, опанований річними системами Рен-Майн-Дунай, Висла-Сян-Дністер, Двина (згл. Волхів)-Дніпро-Волга-Дон-Кура-Ріон. Історію сеї Європи автор розглядає остільки, оскільки ті чи інші державні формації європейських народів свідомо брали собі за дороговказ „дані європейської континентальної системи”; оскільки служили ідеї Європи — як „системи комунікаційних шляхів”; охороняли й розбудовували сю систему в змаганні з проти-європейськими силами: Африкою, Арабією, Центральною Азією і — жидівством. Вияви єдности сеї Європи, її Einheitsäusserungen, автор бачить в мові її народів, в мистецтві, в матеріальній культурі, в музиці, в правничих ідеях, нарешті — в хрестових походах проти ворогів Європи. М. и. важну ролю в тих походах автор приписує і походам наших князів (проти печенігів, половців, татарів), які записали окрему славу сторінку в боротьбі західних народів за континентальну європейську систему. Під тим оглядом Київська українська держава відіграла — на думку автора — таку саму велику ролю, як і німецький Орден, Прусія, Швеція, Польща, Грузія. Серед державних формацій, які мали такуж саму мету — називає автор кельтів, Грецію, Рим, державу каролінгів. Як було тоді, так е і тепер основним завданням сеї Європи — забезпечити свободне розпорядження її простором між Пів-

в'ичним морем і Балтиком — та Чорним морем і Кавказом (Аракс), що є коначною передумовою успішного розвою європейських народів. Нині ворогом сеї Європи є Росія, яка відтяла європейські народи від їх східних получень зі Сходом.

Не з усіма здогадами автора можна погодитися. Коли він нап. каже, що на першій пляні в змаганнях Європи за своє існування стоїть її боротьба з силою жидівства, боротьба, якій мусять підпорядкуватися всі інші змагання, — то, на нашу думку, се пересада. Неправдане також майже виключати з Європи — як її периферії — Англію, Францію й Іспанію. Без сих країн — ні під оглядом політичним, ні під оглядом культурним — Європа не булаб Європою. Ось чому лишилися, на нашу думку, недоказаним і твердження автора, що лише національсоціалізм і фашизм мусять „стати кристалізаційним ядром Європи, що бореться за своє майбутнє”. Автор каже, що „Японія — розбудовує і перебудовує Далекий Схід, Італія — світ Середземного моря й Африки, Європа — виглядає свого „орднера”. Хто уважно приглядається еволюції сих трьох континентів, той напевно не підійде до їх проблематики з такою троху упрощеною схемою. Свого часу Велика Британія виступала в характері „впорядчика” західної Європи (столітня війна) і північної Америки, Франція — „впорядчика” середньої Європи (Рішельє і Наполеон), Росія — за Петра I і Катерини II — „впорядчика” східної Європи. Але сили, їм протилежні, надали еволюції тих теренів зовсім інший вигляд. Тому булоб за відважно поспішно й безпалеційно прийняти нову концепцію автора щодо „впорядковання” названих трьох континентів. Щодо України спеціально — ми гадаємо, що в боротьбі за спадщину російської імперії — вона повинна виступити як самостійна порадуюча сила.

Сі уваги не позбавляють праці Зандерса, яка читається з великим зацікавленням, — її не аби-якого значіння в сучасній, присвяченій проблемі Європи політичній літературі. *р.о.*

Від Адміністрації

Дякуємо всім, що прислали привіти і побажання з нагоди свят. Заступники, які не займаються кольпортажем найновіших книжок **Квартальника**, мусять відшукати на місцях відповідних кольпортерів, які стало занянятиб продажею в їх повітах і районах; адреси тих кольпортерів просимо нам якнайскорше подати. Заступники і кольпортери, які опускають хочби часово місце свого осідку (де виконують обовязки видавництва), повинні повідомити про се Адміністрацію, перевести точний розрахунок (що має бути все упорядкований) і залишити на своїм місці відповідну людину, про що нас рівночасно повідомити.

Заступників просимо: заінкасовані у передплатників і кольпортерів гроші зараже нам пересилати. Рівнож в міру продажі книжок, висланих до кольпортажі, висилати належитість (порто чеками ПКО нічого не коштує). При замовленню більшої кількості книжок ми для певности посилаємо їх пачками в день одержання замовлення; бувають випадки, зокрема на Волині, що замовлені книжки повертають з написом: „адресат відмовився прийняти”, наражаючи нас на подвійні кошта. Якщо по кількадевним замовленню книжки не прийдуть, треба негайно зареклямувати на місцевій почті і нас повідомити.

Наших прихильників просимо приеднати щонайменше одного нового передплатника **Вістника**, або **Квартальника** серед своїх знайомих і тим спричинитися до втримання рівноваги видавництва, що терпить від недоручування книжок, зменшування числа передплатників через припинення діяльності деяких наших товариств.

Нашою б. заст. в Харбіні п. **Р. Корді Федорові** дякуємо за безкорисне і совісне заступство і кольпортаж наших видань. Заступство перебрали: Харбін **Борис Марків**, Перемиський повіт мгр. **Вол. Савчак**. Інкасент на Львів — **Зенон Бабін**.

Мимо кількох разів не вирівняли належитості за Вістник і Квартальник: Богдан Конашевич Львів 14.45; Мгр. Ю. Болнарук Львів 11; Дарія Коверка Львів 13.75; Інж. Мик. Кушніренко Хуст 4.40; Іван Савчин Чикаго 5.90; Н. Нововірецький Нью-Йорк 5.90. За кольпортаж: Іван Пшоняк Чортків 24.68; Вас. Приступа Торччи 8.60; Микола Піняньс Голгоці 35.04. (далі буде).

Вп. Ст. Маліса Нью-Йорк, зл. 36.82 одержали на передплату Вістника і Квартальника для Читальні Просвіти в Настасові.

„Насус” Бельгія на Ваше конто заплачено зл. 23.80.

„Зембанк” у Львові виплатив по 5 дол., пересланих за передплату Вістника і Квартальника з Нью-Йорку за Е. Ляховича, Др. А. Мишугу і Дм. Галичина.

Одержали передплату через Народний Банк в Празі від інж. В. Сімянціва Пардубиці зл. 8.80.

М. Сурмач Нью-Йорк зл. 100 одержали.

Вол. Лях Канада; М. Хлипавка Торонто; Іван Дячун Детройт; „Основа” Данціг; гроші одержали; книжки вислали.

Вже по видрукуванню їх імен вирівняли належитість за Вістник і Квартальник: Л. Ширба Демня; О. Мартинюк Могильниця; Мик. Луцик Печеніжин; П. Бас Кристинюпіль; Ев. Перейма Варшава; Др. М. Бісик Переворськ; Вас. Лазор Дунів; Читальня Просвіти Дубівці; інж. Серик Милостів; Кост. Яримович Росільна-Солотвина. За кольпортаж: Мгр. Вас. Лаба Ходорів; Сем. Терлецький Воля Коблянська; Гр. Костинюк Висипівці; Вас. Качоровський Бібрка.

Просимо подати найновіші адреси таких осіб: Вас. Івахів Рогатин; Мгр. Вол. Решетух, Станиславів; інж. Волод. Бородайкевича Кваси; Мик. Рішко Драгово; Ол. Наріжний Середне Дубрівка; о. Юр. Станинець Волигово; о. О. Дюляй Прешів; проф. Корн. Заклинський Білки; Юрко Бандусяк Свалява; Вас. Бернар Тересва; Др. Т. Галін, Др. В. Бірчак, інж. Петро Ковердинський, Іван Роман, Мих. Біліченко, Іван Грицик, Мик. Бабоша всі Хуст; Василь Хромий Свалява; Мих. Бекерський Тячова; — А. Питляр Львів; Мир. Дуцько Літня; Ев. Шімківчичівна Кремянець; Н. Кузич Борщів; К. Стебельський Радловиці; Ярослав Кужіль Рогатин; Мик. Шевчук Марянка, пов. Ковель; Ярослав Андрухович Перемишль; Ігор Руденський Яблонів; М. Свистун Радивитів; Яків Гречкосій Новосілка к/Підгаєць; Ст. Мельник Потік; Осип Павлишинець Тура Ремеша; студ. Осип Тюшка, Роман Паньків, Михайло Дяченко, Северин Григорців, Василь Николько, Захар Тричук, Ярослав Гасюк, Олександр Масляник, Володимир Кок, Павло Кобринь, Дарія Цісик, Іван Городиський, М. Дзундза, Евфросин Саган, Ярослав Мясляк, Ростислав Луців, Олена Чайковська, Богдан Конашевич, Мирослава Славецька, Ярослав Дудар, Ярослав Дуб, Онуфрій Максимів, Ярослава Опарівська всі зі Львова.

Якщо гроші з Чехії й Словаччини не можна прислати поштою, просимо належитість за передплату і кольпортаж вислати аж до відкликання Д-рові Леонідові Мосендзові Братислава, У. М. С. А. Valy.

Нові книжки

Олекса Стефанович-Stephanos В-во Дніпрові Пороги ст. 80. | рика Львів 1939 накл. перекладача Комарно-Львів ст. 132.
Ганс Ф. Е. Гінтер — Раса-Подружя-Вождь. Вступ і переклад Р. Єн- | Л. Мосендз — Відплата оповіді. В-во Іван Тиктор Львів 1939 ст. 128.

Надіслані журнали

Вогні ч. 1-2.
Вісті з Луцу ч. 6-7.
Відродження ч. 3.
Життя і Знання ч. 4.
Живе Слово ч. 1-2.
Жіноча Доля ч. 4-8.
Комар ч. 16-18.

Кооперативна Республіка ч. 4.
Кредитова Кооперація ч. 3.
Літопис Червоної Калини ч. 4.
Наша Батьківщина ч. 4.
Нова Хаха ч. 7-8.
На Сліді ч. 4.
Просвіта ч. 1-2.

**Вже появилася
нова збірка поезій**

Е. Маланюка

ПЕРСТЕНЬ ПОЛІКРАТА

у В-ві Українська Книгоспілка. Книжка видана на гарному папері. Ціна тільки **2.50 зл.** а для передплатників творів Лесі Українки **1.50 зл.** Для любителів книжки а зокрема для любителів поезій — це цінний набуток. Замовляти можна в книгарнях і в Видавництвах. Додавати 25 гр. на порто.

Українська Книгоспілка

Львів, Оборони Львова 14 (давня Сикстуська 14)

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

Одинокий ілюстрований дводенник

„НАШ ПРАПОР“

що виходить у Львові вже 6-ий рік у понеділок, середу й п'ятницю.

Кількістю й якістю інформації заступає „Наш Прапор“ щоденну пресу, головню там де нема щоденної пошти. **ТОЧНІ ПЕРЕДПЛАТНИКИ „НАШОГО ПРАПОРУ“** одержать крім того **ЩОМІСЯЦЯ КНИЖКИ** В-ва „Українська Бібліотека“, що в продажі коштують по 95 грошів. **ПЕРЕДПЛАТА** в краю, Угорщині, Чехії, Словаччині і Карпатській Україні річно згори зл. 18, піврічно зл. 10, квартално зл. 5, місячно 1.80, а у всіх інших краях: річно згори зл. 32, піврічно зл. 16, квартално зл. 18, або їх рівновартність. **АДРЕСА: „НАШ ПРАПОР“** ЛьВІВ, вул. Руська ч. 18, чек. конто 500,277.

Читайте!

Передплатуйте!

Рідна Школа ілюстрований півмісячник,

це трибуна, в якій обговорюються справи виховання молодого покоління; інформує про умовини, в яких виховується українська молодь у краю й на еміграції; друкує праці найвизначніших українських письменників, педагогів й суспільних діячів; містить обіжники, розпорядки й т. п. публікацій Упр. Р. Ш.

ПЕРЕДПЛАТА в краю, Чехословаччині, Румунії і Австрії виносить: місячно 1 зл., піврічно (з гори) 5.50 зол., річно (з гори) 10 зл. Для решти заграниці 2 і пів дол. на рік.

Адреса Редакції й Адміністрації:

ЛьВІВ, вул. Оборони Львова 12.

Тел. 277-52. Конто ПКО Відділ Львів 500 807. Розрахунковий переказ ч. 69.

Передплатуйте! Одинокий ілюстрований місячник українського протиалкогольного і протинікотинного руху **„ВІДРОДЖЕННЯ“**

Річна передплата 4—зл.; для членів Т-ва „Відродження“ тільки 2.20 зл. Чекове конто П. К. О. 512,065; ч. розрах. переказу 77.

Вписуйтеся в члени і закладайте **Кружки українського протиалкогольного товариства „ВІДРОДЖЕННЯ“**

Пишіть по інформації: **„ВІДРОДЖЕННЯ“** Львів Чарнецького 26.

III
П 12531

1939 Р. 7 кн. 5

Книгозбірня Вістника

ч. 1	<i>М. Острозерха:</i>	МУСОЛІНІ	ц. зл. 1
ч. 2	<i>М. Макилевель:</i>	ВОЛОДАР	ц. зл. 2
ч. 3	<i>М. Антонович:</i>	ГЕРРЕС	ц. зл. 1
ч. 4	<i>Р. Єндик:</i>	А. ГІТЛЕР	ц. зл. 1
ч. 5	<i>Д. Варнак:</i>	КАРДИНАЛ МЕРСІЄ	ц. зл. 1
ч. 6	<i>Л. Мосендз:</i>	ШТАЙН	ц. зл. 1'50
ч. 7	<i>Д. Варнак:</i>	О'КОННЕЛЬ	ц. зл. 1
ч. 8	<i>В. Темляк:</i>	ВОГНИСТИЙ ХРЕСТ	ц. зл. 1'50
ч. 9	<i>Д. Донцов:</i>	ПАТРІОТИЗМ	ц. зл. 1
ч. 10	<i>Д. Варнак:</i>	ТАЄМНИЦЯ ОРГАНІЗАЦІЇ	ц. зл. 1'50
ч. 11	<i>Д. Донцов:</i>	ДУРМАН СОЦІАЛІЗМУ	ц. зл. 1'50
ч. 12	<i>М. Антонович:</i>	МАРШАЛ ВПЕРЕД	ц. зл. 1'50
ч. 13	<i>В. Темляк:</i>	ЗАВДАННЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ	ц. зл. 1
ч. 14	<i>Р. Керч:</i>	ФРАНКО — ВОЖД ЕСПАН'ЦІВ	ц. зл. 1'50
ч. 15	<i>Богдан Горович:</i>	НАЦІОНАЛІЗМ В БЕЛЬГІЇ	ц. зл. 1'50
ч. 16	<i>Ю. Тютюнник:</i>	РЕВОЛЮЦІЙНА СТИХІЯ	ц. зл. 1.50
ч. 17	<i>Д. Донцов:</i>	ДЕ ШУКАТИ НАШИХ ІСТОРИЧНИХ ТРАДИЦІЙ	ц. зл. 1'50
ч. 18	<i>М. Андрусак:</i>	МАЗЕПА І ПРАВОБЕРЕЖЖА	ц. зл. 2
ч. 19	<i>Д. Донцов:</i>	ПАРТІЯ ЧИ ОРДЕН	ц. зл. 1
ч. 20	<i>Ю. Русов:</i>	САПЯЗАР	ц. зл. 1
ч. 21	<i>М. Острозерха:</i>	КАВУР	ц. зл. 1

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
New York, N. Y. 325 East 14-th Street.

ЦІНА КН. 2'20 зл.

Drukarnia Stauropig. Inst. w ar. Iwana Tyktora, Lwów, Błahajska 9.
Tel. 234-76. Redaktor Bohdan Okpysz, wydawca Olga Baczyńska, Lwów.
Czarnieckiego 26 m. 21.